

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

ISSN 2308-7420

№ 2.

2017

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ АБӮАБ-
ДУЛЛО РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумо-
ра нашр мешавад

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Акаде-
мияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир

д. и. ф. Раҳматуллозода Саҳидод

Муовини сардабир

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабирӣ масъул

Олим Бухориев

Нижони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷики-
стон, ҳучраи 11, дафтари маҷаллаи «Су-
ханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба
кайд гирифта шудааст.

Ҳ а й а т и т а х р и р и я :

Абдучаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Маҳмадҷосиф Имомзода

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов

(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Ҷӯрабек Назриев

(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Додихудо Саймиiddинов

(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),

Ғаффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, 2017.

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

ISSN 2308-7420

**№ 2.
2017**

**АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АБУАБ-
ДУЛЛО РУДАКИ**

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан

Главный редактор
д.ф. н. Рахматуллозода Сахидод

Заместитель главного редактора
к.ф. н. Аскар Хаким

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад
(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
Д. Саймиiddинов
(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатгорзода (д.ф.н., профессор),
Г. Джураев (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамшедов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, 2017

МУНДАРИҶА

ЗАБОНШИНОСӢ

- Темурзода Меҳрбону. Таркиб ва сохти ҷумлаҳои содаи ҷидаъзо
дар забони тоҷикӣ ва англисӣ 5
- Давлатова Манижа. Абҷоди маъноии мафҳуми «оғози ҳаёт»
дар воҳидҳои фразеологгии забони тоҷикӣ..... 15

АДАБИЁТШИНОСӢ

- Амирзода Субҳон. Носири Хусрав ва шинохти устод Рӯдакӣ 21
- Ҳоким Қаландариён. Заминаҳои гароиши Носири Хусрав
ба исмоилия 32
- Шарипов Шариф. Хусусиятҳои мавзӯию поэтикии ашъори
Рӯдакӣ 41
- Саидзода Ҷамолиддин. Малики Қумӣ - подшоҳи мулки маънӣ 49
- Азурати Маликзод. Боз дар бораи ҳунари шоирии Рӯдакӣ 56
- Шоев Абдуҳамид. Афкори пандуахлокии Аҳмади Дониш
дар «Наводир-ул-вақоъ»..... 65
- Бибисултон Навбахорова. Таърихи нашри китоб бо ҳуруфи
арабӣ дар ҳудуди Россия ва Туркистон 74
- Дилшодаи Ҳазраткулиён. Ҷойгоҳи зан дар шеъри муосири
тоҷикӣ 84
- Ҳошимова Хуршеда. Тасвири симои барҷастаи таърихӣ
дар қиссаи «Сапедадам»-и Р. Ҳодизода 98
- Давруқов Шерзод. Тасвири табиат ва фаслҳои сол дар ашъори
Усмон Мухтории Ғазнавӣ 106

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

- Мирзоев Сайфиддин. Нақши истиқлол дар рушди густириши
сурудҳои яғнобӣ 122
- Фаридун Исмоилзода. Бозтоби бархе аз устураҳои таҳайюлӣ
дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ..... 136
- Анзурати Маликзод. Пайрави мактаби илмӣ ва инсонии устод
Муҳаммадҷони Шақурӣ 147

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Темурзода Мехрбону. Состав и структура обособленных предложений в таджикском и английском языках	5
Давлатова Манижа. Рецептивный диапазон микроконцепта «начало жизни» во фразеологических единицах таджикского языка	15

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Амирзода. Субхон. Носир Хусрав об устуде Рудаки	21
Каландариён Хоким. Источники обращения Носира Хусрава к исмаилизму	32
Шарипов Шариф. Поэтическое-тематическое особенности произведений Рудаки	41
Саидзода Джамолиддин. Малик Куми – царь духовного мира	49
Анзурати Маликзод. Литературное мастерство поэзии Робияи Балхи	56
Шоев Абдухамид. Нравственная мысль Ахмада Дониша в произведении «Наводир-ул-вакое»	65
Бибисултон Навбахорова. История книгопечатания арабским шрифтом на территории России и Туркестана в XIX и начале XX веках	74
Дилшодаи Ҳазраткулиён. Место женщины в современной таджикской поэзии	84
Хашимова Хуршеда. Выдающаяся историческая личность в повести “Сапедадам” Р. Ходизода	98
Давруков Шерзод. Пейзажная и сезонная тематика касыд Усмона Мухтори Газневи	106

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Мирзоев Сайфиддин. Роль государственной независимости в развитии ягнобской песни	122
Фаридун Исмоилзода. Отражение некоторых мифологических воображений в стихах Рудаки	136
Анзурати Маликзод. Последователь научной школы человеческой природы Мухаммаджона Шакури	147

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК 811.222.8+811.111.

ТАРКИБ ВА СОХТИ ЧУМЛАҲОИ СОДАИ ЧИДААӢЗО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

*Темурзода Меҳрбону
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Маъмулан дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба монанди дигар забонҳои олам ифодаи фикр ва мубодилаи иттилооти байни одамон тавассути чумла сурат мегирад. Бо ёрии чумла шахс тамоми фикру ақида, хоҳишу арзу ҳиссиёти худро баён мекунад, фикру ақидаи ҳамсухбати худро мефаҳмад ва инчунин чизҳои барои ӯ номаълумро аз мусоҳибонаш фаҳмида мегирад.

Воҳиди асосӣ ва ташкилкунандаи сухан чумла мебошад, ки вай фикри томеро дар бораи ҳаёти воқеӣ ифода мекунад, бо ягонагии ботинӣ (мазмунан) ва зоҳириаш (сохт ва вазифа) тарзи баён ва хусусиятҳои гуногуни усули суханронии касро равшан менамояд.

Мисол: Шумо аз рӯйи гап аллакай ба ин хона одат кардаед [9, 245]. - You must have become in some degree attached to the house [10, 266].

Мавриди зикр аст, ки чумлаҳои чидааъзо гуфта, чумлаҳоеро меноманд, ки дар онҳо ду ва ё зиёда мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол бо алоқаи пайваст омада, бо аъзои дигари чумла муносибати якхелаи маъноӣю грамматикӣ доранд [6, 201].

Мисол: Номбурдагон – Элиза, Ҷон Ҷорчиана Ридҳо дар меҳмонхона пиромуни модарашон чамъ омада буданд [8, 5]. – The said Eliza John, Geotgiana were now clustered round their mama in the drawing room [9, 7].

Дар мисоли ин ҷо овардашуда калимаҳои Элиза, Ҷон ва Ҷорчиана Ридҳо дар чумла мубтадо буда, предмети исмро мефаҳмонанд ва ин калимаҳо чида шуда омадаанд. Дар чунин тартиб чида шуда омадани аъзоҳои чумларо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ чумлаҳои чидааъзо меноманд.

Аз рӯи таркибу сохт чумлаҳои содаи чидааъзои забони англисӣ ва тоҷикиро ба чумлаҳои яктаркибаву дутаркиба, хулласу тафсилӣ, пурраву нопурра, муфассалу ғайримуфассал чудо мекунанд. Бинобар

ин дар зер доир ба баъзе чунин навъи чумлаҳо дар забонҳои тоҷикиву англисӣ фикру мулоҳизаҳои худро дар асоси муқоисаи вижагиҳои сохториву синтаксии онҳо баён хоҳем кард.

Чумлаҳои содаи яктаркибаи чидаъзои забони тоҷикӣ ва англисӣ

Дар забони англисӣ бо истилоҳи “compound offers” чумлаҳоеро ифода мекунам, ки дар он аз сараъзоҳо – мубтадову хабар, танҳо яке бо тартиби чидашуда иштирок доранд. Онҳо чумлаҳои дорои тобиши гуногун буда, ҳам дар шакли ҳолис ва ҳам дар шакли таркибӣ ва ҳам дар таркиби чумлаҳои мураккаби гуногун дучор мешаванд. Зикр нагардидани сараъзои дуум ба ифодаи пурраи фикр монев намешаванд. Чумлаҳои мазкурро дар шакли хуллас, яъне танҳо ҳамон аъзои ягона ва ҳам тафсиلى дучор мешаванд.

Чумлаҳои содаи яктаркибаи чидаъзо ба ду гурӯҳ чудо мешаванд:

– чумлаҳои яктаркибаи хабарӣ

– чумлаҳои яктаркибаи мубтадой

Чумлаҳои яктаркибаи хабарӣ умумишахс, номуайншахс, бешахс мешаванд. Барои он хабарӣ (гоҳо феълӣ) меноманд, ки аз сараъзоҳо танҳо хабар иштирок дорад ва ин сараъзои ягона онҳоро аз як тараф ба як гурӯҳ муттаҳид мекунад ва аз тарафи дигар, аз ҳамдигар фарқ мекунам.

Мисол: *На Бесси ва на ягон каси дигар ба он чо шабона бе лозимоте медароянд [8, 21]. – Neither Bessie nor anyone else will go into it at night If they can help it [9, 24].*

Ин чумлаҳо аз рӯи ифодаи маъно, таркиб, иштироки аъзоҳои пайрав ва махсусан ифодаи хабари чумла то андозае аз ҳам фарқ мекунам. Масалан чумлаҳои содаи яктаркибаи мубтадой муайншахс ба мисли чумлаҳои содаи дутаркиба аз ҳисоби аъзоҳои пайрави гуногун хеле тафсил ёбад, ин ҳолат дар чумлаҳои яктаркибаи бешахс камтар мушоҳида мешавад. Ё ки пуркунандаи бевосита яке аз аъзоҳои нисбатан серистеъмоли чумлаҳои содаи яктаркиба номуайншахс аст, вале он дар чумлаҳои содаи яктаркибаи умумишахс ба ин дараҷа истифода намешаванд.

Мисол: *Чонаки ман! [8, 24] – Little darling! [9, 34];*

Инак суруди роҳзани баҳрӣ [8, 176]. – Here then is a carsair – song [9, 189];

Ба зудӣ зангула садо дод [8, 178]. – Ere long a bell tinkled [9, 193];

Як лаҳза сукут ҳукмфармо гашт [8, 189]. – A comparative silence ensued [9, 204]

Чумлаҳои яктаркибаи муайншахс ба гурӯҳи чумлаҳои яктаркибаи мубтадой дохил мешаванд, вале аз онҳо ба қулӣ фарқ

мекунад, зеро дар ин гурӯҳ чумлаҳо аз рӯи хабари чумла иҷроку-
нандаи амалро пайдо кардан ва саҳеҳ нишон додан душвор нест. Ха-
бари чумлаи содаи муайяншаҳс одатан ба шахси яқум ва дуҷумла дало-
лат мекунад. Хабар ҳам бо шумораи танҳо ва ҳам ҳамчун омада мета-
вонад.

Мисол: *Аввалан он ҷо хонум Эштон ва духтари ӯ буданд [8, 167]. – First, there was Mrs. Eshton and two of her daughters [9, 181];*

Ман барояш субҳу шом шакараки осмонӣ чамъ хоҳам кард [8, 262]. – “I shall gather manna for her morning and night [9, 285]

Чумлаҳои содаи яктаркибаи умумишаҳс чунин чумлаҳои содаи яктаркибае мебошанд, ки иҷрокунандаи амал ба таври умумӣ ифода ёфта, хабар бо шакл ва шахси гуногуни феъл ифода шуда, аз рӯи он иҷрокунандаро аниқ муайян кардан имконпазир аст ва инчунин он маъниро ҳар шахс ба худ қабул карда метавонад, чумлаи содаи яктаркибаи умумишаҳс номида мешавад. Ин гуна чумлаҳо он маъноеро ифода мекунад, ки вай дар натиҷаи таҷрибаи чамъиятӣ, хулосабарориҳои одамон ба амал омадааст, бинобар ин ҳамин аъзоёни чамъият онро як хел қабул мекунад. Ҷиҳати хоси семантики ин чумлаҳо он аст, ки гӯянда онро танҳо дар ҳолати боварибахш ва баҳснопазир буданашон ва ба ин боварӣ доштани истифода мебарад. Ғайр аз ин, амали ин тип чумлаҳо дар зиндагӣ санҷида шудааст. Одамон онро аз сар гузаронида, манфиату зарари онро дар амалиёту зисту зиндагонии худ таҷриба кардаанд.

Мисол: *Вақте намедонед рӯзро чӣ тавр кӯр кунед, онро ба қисмҳо ҷудо кунед [8, 231]. – Take one day; share it into sections [9, 252].*

Биёед, эй рафиқон, дарс хонем.

Чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншаҳс. Чумлаҳои содаи бемубтадо, ки хабараш ба шахси сеюми чамъ далолат мекунад ва аз рӯи он шахсияти иҷрокунандаи амалро муайян кардан мумкин нест, чумлаи яктаркибаи номуайяншаҳс номида мешавад. Шаҳси сеюми чамъ нишонаи ифодакунандаи умумияти грамматикист, зеро баъзан иҷрокунандаи амал як нафар аст, вале он бо феъли шахси сеюми чамъ ифода мегардад. *Дар он замон ин шаҳрро Бухорои Шариф меномиданд.*

Мисол: *Миёнаҳои боғро ба пуштагулзорҳои хурди сершумор ҷудо намудаанд [8, 46]. – Broad walks bordered a middle space [9, 57].*

Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ хусусияти хоси ин чумлаҳо он аст, ки иҷрокунандаи амал на гӯяндаву на шу-

наванда, балки шахси ғоиб аст. Шахси сеюми чамъ барои анчоми хамин гуна амалҳо хеле мувофиқ мебошад.

Чумлаҳои содаи яктаркибаи бешахс – аз рӯи мавҷудияти сараъзои ягона хабар ба гурӯҳи чумлаҳои яктаркибаи феълӣ тааллуқдоранд, вале ба кулӣ аз онҳо фарқ мекунанд, зеро амали он ба ягон шахс ва ягон предмет вобастаги надорад. Иҷрокунандаи амал аз мазмуни чумла ҳам доништа намешаванд ва ё онро пайдо ва ё тасаввур кардан ҳам мумкин нест. Ин чумлаҳо табиатан чумлаи бемубтадо мебошанд ба он эҳтиёҷ надоранд ва аз рӯи хабар ба мубтадо савол гузоштан ҳам имкон надорад. Набудани мубтадо ва ба ягон шахс ва ё предмет тааллуқ надоштани амал ба маъно ва сохти чумлаҳо амалеро мефаҳмонад, ки иҷро шудани он зарур, лозим, мумкин, имконпазир, ё баръакс нодаркор номумкин ва имконнопазир аст. *Қасд гирифта хуб нест. Инро доништан даркор.*

Мисол: *Сана дар мактуб се сол қабл навишта шудани онро нишон меод [8, 234]. – It was dates three years back [9, 255].*

Чумлаҳои содаи яктаркибаи унвонӣ - Чумлаи унвонӣ як навъи махсуси чумлаҳои содаи яктаркиба мебошанд ва ба кулӣ аз чумлаҳои дигари яктаркиба фарқ мекунанд, зеро хабар надоранд. Ин чумлаҳо предмет, ҳодиса, воқеа, ҳолат, ҷой ва ё замонро ном мебаранд ва дар як вақт мавҷуд будани чизи номбаркардашонро тасдиқ менамоянд.

Баҳор. Боз омадӣ? Зимистон. Ҳаво сард ва дар атроф касе ба назар наменамояд.

Мисол: *Бадбахтӣ! Чӣ қадар амволи пурқиммат нобуд гашт. Чизеро наҷот дода нашуд [8, 387]. – A dreadful calamity! Such an Immense quantity of valuable property destroyed. Hardly any of the furniture could be saved [9, 454];*

Субҳ дамид. Аз хоб хеста ду соат хонаро ба тартиб овардам, либосҳоямро ба ҷевон ҷой кардам [8, 385]. – The daylight come. I rose at dawn. I busied myself for an hour or two with arranging my things in my chamber [9, 396];

Грейс! – Бонг барзад хонум Фэйрфакс [8, 104]. – “Grase!” exclaimed Mrs. Fairfax [9, 116];

Шомгоҳон. Ятимдухтарро афлесуне додаму худам назди тиреза нишастам [8, 342]. - It is evening . I have dismissed, with the fee an orange, the little orphan who serves me as a handmaid [9, 383]

Чумлаҳои содаи дутаркибаи чиддаъзо (two part affers)

Чумлаҳои содаи дутаркибаи чиддаъзо, ки дар шаклирии онҳо ҳар ду сараъзо – мубтадо ва хабар ва аъзоҳои дигар паи ҳам иштирокдоранд, дутаркиба менаманд.

Мисол: *Маро писанд аст ин рӯзи хираранг, маро писанд аст ин олами туршрӯйи аз сармо яхбаста [8.139]. – I like this day; I like that sky of steel; I like the sternness and stillness of the world under this frost [9, 150].*

Дар варианти тоҷикии чумлаи тарҷумашуда мазмунун мундариҷаи асосӣ фаро гирифта шудааст. Шояд тарҷумон бо мақсади муассир ва дастрасу фаҳмо шудани маъно барои хонандаи тоҷик чумларо бо чузъҳои чида овардааст, ки барои хонанда муассир ва мавриди тавачҷух қарор хоҳад гирифт.

Аз ҷиҳати таркибу сохт чумлаҳои забони англисӣ низ ба монанди забони тоҷикӣ чумлаи сода ба яктаркибаву дутаркиба чудо мешаванд.

1. Чумлаҳои содаи дутаркибаи чидааъзо чи дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони англисӣ тез-тез ва самаранок ба кор бурда мешаванд. Дар аксари ҳолатҳо конструксияи чумлаҳои чидааъзо оддӣ мешаванд. Яке аз сабабҳои дар адабиёти бадеӣ серистеъмол будани чумлаҳои содаи дутаркибаи чидааъзо ифодаи муассири фикр, таъкиди махсус қардан ба мафҳумҳои муайян ва тавачҷуи хонандаро ба ин ё он нуктаи муҳим ҷалб қардан аст.
2. Ба назар мерасад, ки чумлаҳои содаи дутаркибаи чидааъзо бо феъли **to have**, ки доштанро мефаҳмонад хеле осон аст.
3. Ибораи пурқунандаи бешахсро бояд аз пурқунанда ва хабар дар чумлаи дутаркибаи чидааъзо фарқ қард.
4. Яъне сараъзоҳои чумла бешахс намешаванд ва феъл дар мафҳуми бешахс дар шакли дутаркибаи хабари чидааъзо ба кор бурда мешавад.

Мисол: *Маро писанд аст Торнфилд, гузаштаи пурфасонаи он ва мунзавист ҷойгиршавиаш бо лонаҳои шӯрлнӯлҳо, номаи хокистариаш қатори тирезаҳои торикаш, ки осмони сурбиро инъикос менамояд [8, 139]. – I like Tornfield its antiquity, its retirement, its old crow-trees, and torn-trees, its gray facade and lines of dark windows reflecting that metal welkin. [9, 150];*

Садо аз ҷониби роҳ меомад [8, 108]. – The din was on the causeway [9, 127].

5. Дар грамматикаи ҳозираи системаи классификатсионии намудҳои чумлаҳои сода қабулкунӣ дар дар асоси ҷудошавие, ки аломатҳои мавҷудбуда ба мавҷуд набудани структураи сараъзоҳои чумла мубтадо ва хабар хизмат мекунанд, ба синтаксиси забони русии А.А. Шахматова дохил мешавад ва аз онҳо чумлаҳои яктаркибаи муқобилгузори асосӣ (хабари мубтадонадошта ва мубтадои ха-

барнадошта) ва дутаркиба таркиб меёбанд. Ин классификатсия такроран муқобилгузори муҳокимаи қатъӣ дар адабиёти лингвистӣ бо тағйирёбии бенуфуз дар грамматикаи тасвирӣ ва китобҳои дарсӣ меистад [Ниг.:8].

6. Чумлаҳое, ки дар онҳо танҳо сараъзоҳо вучуд доранд, аллакай қайд карда шудаанд. Танҳо А.А. Шахматов якумин бор ҳамаи чумлаҳоро дар як намуд якҷоя карда, ба онҳо чумлаҳои яктаркиба ва дар муқобили он чумлаҳои дутаркибаро бо фарогири ду сараъзоҳои чумла: *мубтадо ва хабар* номбар кард.

Мисол: *Ин нишон медиҳад, ки ту дили бадсиришт дорӣ ва ту бояд аз Худо ба дуо бихоӣ, ки ӯ дилатро иваз созад, бароят дили нав, дили показа ато фармояд [8, 31]. – That proves you have a vicked heart, and you must pray to God to change it: to give you a new and clean one [9, 42]*

Дар ташаккул ва мавриди истеъмол қарор гирифтани чумлаҳои чидааъзо ва умуман ҳолатҳои чида шудани аъзоҳои чумла нақши чумлаҳои пурра ва нопурра низ назаррас аст. Масъалаи чумлаҳои пурра ва нопурра дар мавридҳои ҷудоғона бо чумлаҳои чидааъзо алоқамандӣ дорад. Бинобар ин дар мавридҳои ҷудоғонаи таҳлилу баррасии чумлаҳои чидааъзо мо ба масъалаҳои чумлаҳои пурра ва нопурра низ даҳолат мекунем.

Чумлаҳои пурра ва нопурраи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Чумлаҳои пурра ва нопурраи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар мавридҳои ҷудоғона бо ҳам шабоҳат доранд ва чида шуда омадани баъзе аз аъзоҳо низ дар забонҳои мавриди таҳқиқ ҳамгунии муайян пайдо мекунад. Ҳангоми аз ҷиҳати сохтор муайян намудани чумлаҳои сода пурра ва ё нопурра будани он нишон дода мешавад. Истилоҳи чумлаҳои нопурра асосан ба сохтори он дахл дорад, зеро аксари ин гунна чумлаҳо аз ҷиҳати мундариҷа ноқис нестанд. Алоқамандии чумлаҳои пурра ва нопурра ба масъалаҳои чида шуда омадани аъзоҳои умла то андозае робитаи мустақим дорад. Маъмулан ҳамеша чида шуда омадани аъзоҳои гуногуни чумла барои пурратар пешниҳод кардани маъно ва мазмун мусоидат мекунад.

Агар чумла матлабро пурра ифода накунад, истифодаи он дар навиштору гуфтор ғайриимкон мегардад. Дар забони англисӣ низ мисли забони тоҷикӣ чумлаҳои пурра гуфта, чунин чумлаҳоро мегӯянд, ки дар онҳо ҳамаи аъзоҳои ифодакунандаи фикр иштирок намуда, чумла аз ҷиҳати сохтор ва ифодаи фикр ноқисе надорад. Ин гуна чумлаҳо дутаркиба, яктаркиба, хулласу тафсилӣ шуда метавонанд.

Мисол: *Дилижонс бирасид. Инак он пеши дар қарор гирифта-аст. Ба он чор асп бастаанд. Дар нишастгоҳаш мусофирони зиёд ҷой гирифта. Ронанда ва мушоятгари он ба шитобонидани оғоз наму-данд. Ҷомадони моро бор карданд. Сонӣ моро аз Бесси, ки худро ба оғӯши ӯ партофта бўсаборон мекардамаш, чудо сохтанд [8, 39]. – The coach drew up. There it was at the gates with its four horses. Its top laden with passengers. The guard and coachman loudly urged haste. My trunk was hoisted up. I was taken from Bessie's neck to which I clung with kisses [9, 51].*

Ин порча аз панҷ чумлаи сода ва ду чумдаи мураккаб иборат аст. Дар байни онҳо ҳам чумлаи содаи хуллас, ҳам тафсилӣ ва ҳам яктаркиба ба чашм мерасад. Маъмулан гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи чумлаҳо пурраанд, чун дар ҳолатҳои зарурӣ аъзоҳои зикр нагардида дар замир мавҷуданд ва ба эътибор гирифта мешаванд.

Чумлаҳои содаи нопурра низ за чумлаҳои табиӣ маъмулии забонанд. Онҳо бештар дар диалогу монолог ё ки вобаста ба мавридҳои мутаносиби матн истифода мешаванд.

Дар забони англисӣ низ чумлаҳои содаи нопурра вучуд доранд ва онҳои мисли забони тоҷикӣ дар диалогу монолог ва вобаста ба матн истифода бурда мешаванд.

Нависанда, гӯянда ва ё шунаванда дидаю дониста чумларо дар шакли нопурра меоранд ва медонанд, ки дар шакли нопурра овардани чумла ба ифодаи фикр баёни мақсад зарар намерасонад.

Чумлаҳои нопурра дар сохту таркиби худ гуногунанд. Онҳо ҳама вақт дар нутқи гуфтугӯи истифода бурда мешаванд. Баъзан онҳо, махсусан, аз маълумоти фикрӣ хабар медиҳанд. Чумлаҳои нопурра чумлаҳои мебошанд, ки дар онҳо на ҳама аъзоҳои чумла ишти-рок доранд.

Чумлаҳои пурра чумлаҳои мебошанд, ки дорои ҳамаи аъзо ва мафҳумҳои барои чумла заруриро доранд. Хабар дар ин намуди чумла бо мубтадо ҳамбастагӣ дорад, ҳамчунин будани пуркунандаро талаб мекунад. Дар натиҷа занҷираи пайвастае, ки ҳамаи аъзоро ба тафаккури мантикӣ алоқаманд мекунад, ба вучуд меояд.

Мисол: *Дар Инглистон тамузи пуршуову пурҷило ҳукмфармоист [8, 243]. – A splendid Midsummer shone over England [9, 254]*

Ин гуна чумла чумлаи пурра буда, дар он мубтадо, хабар, муайянкунанда вучуд дорад. Чумлаи забони англисӣ низ пурра буда, дорои хусусиятҳои зикршуда мебошад. Фақат дар вақти тарҷума ҷойивазкунӣ, яъне дар чумла инверсия дида мешавад. Масалан, дар

ин чумлаи зикршудаи забони тоҷикӣ аввал мубтадо баъд пуркунанда, сипас муайянкунанда баъд аз ҳама хабар омадааст, вале дар забони англисӣ бошад, аввал пуркунанда баъд муайянкунанда, баъд аз он хабар, сипас мубтадо омадааст.

Мисол: *Соати ширинтарини шабонарӯз даррасида буд [9, 243].- It was how the sweetest hour of the twenty-four [10, 253].*

Чумлаҳои нопурра бошанд, бештар дар диалог истифода мешаванд. Пурсиш бо мақсади муайян барои фаҳмидани чизе номаълум ва ё муайян намудани ахборе сурат мегирад.

Мисол:

– *Вай худааш танҳо сафар мекунад? – пурсид завҷаи дарбон*

– *Ҳа. – ҷавоб дод ӯ.*

– *Дур аст? – пурсид завҷаи дарбон.*

– *Панҷоҳ мил роҳ. – ҷавоб дод ӯ.*

– *Наздиқ набудааст! Наход хонум натарсид, ки вайро танҳо ба чунин дуриҳо роҳӣ созад? [9, 39].*

– *“Is she going by herself?” asked the porter’s wife.*

“Yes” he was the answer.

“And how far is it?” asked the porter’s wife.

“Fifty miles.” he was the answer.

“What a long way! I wonder Mrs. Reed is not afraid to trust her so far alone” [10, 50].

Хулоса, чумлаҳои чидааъзо дар забони тоҷикӣ ва англисӣ як навъи маъмули чумлаҳои сода ба шумор мераванд, ки дар ҳарду забон (тоҷикӣ ва англисӣ) метавонанд аз ду ва ё зиёда чумлаҳои сода таркиб ёбанд. Дар байни аъзоҳои чидаи чумла танҳо як алоқа алоқаи пайваст мушоҳида мешавад, ки он бо ёрии пайвандакҳои пайвасткунандаи пайихам, хилофӣ, чудой ва интонатсияи пайваст сурат мегирад.

Китобнома:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Фонетика, морфология. Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Ибора ва синтаксиси чумлаҳои сода. Ҷ. 2. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
3. Қосимова М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси чумлаҳои содаи асри 11./ М.Н. Қосимова. – Душанбе, 1976. – 216 с.
4. Қосимова М.Н. Структура ва семантикаи чумлаҳои содаи асри 11./ М.Н. Қосимова. – Душанбе, 1986. - 86 с.

5. Маъсумӣ. Н Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. -385 с.
6. Норматов. М. Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксис. / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 324 с.
7. Тоҷиев Д. Т. Осори Мунтахаб. / Додочон Тоҷиев. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 484 с.

ТАРКИБ ВА СОХТИ ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЧИДААӢЗО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур мавзӯи ҷумлаҳои содаи чидааъзои забонҳои тоҷикӣ ва англисиро дар асоси маводи дастрас мавриди баррасӣ қарор додааст. Назари муаллиф ин аст, ки дар таркибу сохтори ҷумлаҳои чидааъзои забони тоҷикӣ ва англисӣ, бо назардошти баъзе тафовутҳо, шабоҳати зиёде мушоҳида мегардад. Шабоҳату мувофиқатҳои сохтории ин навъи ҷумлаҳои ҳар ду забон дар мисолҳои пешниҳодшуда аз таносуби семантикии онҳо бештар мушоҳида мегардад.

Вожаҳои калидӣ: ҷумла, забон, наҳв, таркиби ҷумла, муқоиса, ҷумлаҳои сода, хилофӣ, аломатҳои семантикӣ.

СОСТАВ И СТРУКТУРА ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ОДНОРОДНЫМИ ЧЛЕНАМИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье проводится сопоставительный анализ структурных особенностей предложений с однородными членами в таджикском и английском языках, для чего привлечен иллюстративный материал из переводной литературы из английского языка на таджикский и наоборот.

Выявлены структурные особенности рассматриваемых предложений, общие для обоих языков, и в то же время определены различия в структурировании подобных предложений.

Ключевые слова: язык, предложение, синтаксис, состав предложения, структура, простое предложение, сопоставление, сравнение, семантические особенности, однородные члены предложения.

THE CONDUCTIVE AND STRUCTURAL SENTENCES OF THE SEPARATE PROPOSALS IN TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

This article includes the structure of comparative analyses in necessary parts of the sentences in Tajik and English literature and therefore it conducts the fiction materials and translation of English and Tajik languages and vice versa.

The appearance of the original structure notes, the general proposals for both languages, and at the same time demonstrated the differences of semantics and the stylistic features of this sentences.

Keywords: sentence, language, separate proposals, the syntactic, the structure, the semantic, and simple sentence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Темурзода М. - аспиранти кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тел.: (+992 37) 224-64-81.

Сведения об авторе: Темурзода М.- аспирант кафедры истории языка и типологии факультета таджикской филологииТаджикского национального университета, тел.: (+992 37) 224-64-81.

About the author: Temurzoda M.- the postgraduate student of the History of language and Tipology Department of Tajik Philology Faculty of the Tajik National University, ph.: (+992 37) 224-64-81.

**РЕЦЕПТИВНЫЙ ДИАПАЗОН МИКРОКОНЦЕПТА
«НАЧАЛО ЖИЗНИ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ
ЕДИНИЦАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА**

*Давлатова Манижа Курбоновна
Таджикский государственный Институт языков
имени Сотима Улугзаде*

Концепт, как лингвокультурологическая сущность, определяется как микромодель культуры, а культура - как микромодель концепта, как совокупность концептов и отношений между ними. Таким образом, концепт порождает культуру и порождается ею, следовательно, национально-культурная специфика языка эксплицируется, прежде всего, в концептах, составляющих концептосферу. «Культура – это своеобразная историческая память народа. И язык благодаря его кумулятивно функции хранит ее, обеспечивая диалог поколений не только из прошлого в настоящее, но из настоящего в будущее» [14, 206]. Каждый отдельно взятый индивид является носителем определенной культуры, хранителем исторического опыта нации. Одним из средств вербализации концепта «жизнь» являются фразеологические единицы, в которых закодирован культурный опыт познания и культурно - исторические традиции народа.

В языковом плане национально-культурное наследие закрепляется, прежде всего, в виде ФЕ. ФЕ отражают исторический, духовный и обиходно-эмпирический опыт языкового коллектива в целом и отдельного его индивида в частности. Н.А. Бердяев писал о том, что всякий отдельный человек входит в состав всеобщего языкового коллектива как национальный человек «национальный человек больше чем просто человек, в нем есть родовые черты человека вообще и еще есть черты индивидуально-национальные» [4, 96]. ФЕ - зеркало национально-культурного наследия любого социума. «По отношению между значениями в семантическом пространстве языка можно судить об отношении концепта в национальной концептосфере» [10, 12].

ФЕ по своей сущности является одним из основных языковых средств отражения картины мира того или иного этноса, то есть образ окружающей действительности, хранящийся в сознании представителей определенного этноса и преломленный сквозь призму куль-

туры, в которой человек рождается, воспитывается и живет. С этой точки зрения одним из характерных признаков ФЕ является то, что они дают нам возможность взглянуть на реальную картину мира того или иного народа.

Целью настоящей статьи является определение разных типов концептосфер концепта «жизнь», которые реализуются во фразеологических единицах таджикского языка.

При системном семантическом анализе и выявлении парадигматических отношений между составляющими данный концепт фразеологизмами таджикского языка, описывающими концепт «жизнь», следует выделить семь отдельных микросфер: начало жизни, качество жизни, изменения в жизни, образ жизни, повседневность суэта, жизненный опыт, периоды жизни (младенчество, отрочество, юность, зрелость, старость). Данная классификация парирует представления о жизни, зафиксированные в составе ФЕ таджикского языка.

Объектом анализа в данной статье является только микросфера «начало жизни».

Семантическая структура концепта «жизнь» охватывает фоновые признаки, которые включают категориальное понятие «период существования от момента возникновения (рождения) до его смерти». Все периоды жизни имеют свое начало и конец. Рождение является началом жизни. Рождение - процесс или результат действия по глаголу «рождать», который, в свою очередь, обозначает появление в результате родов. В системе фразеологических единиц таджикского языка семантическое поле «начало жизни» характеризуется следующими категориальными признаками.

Ба рӯи қадам омадан – букв. «шагнуть», что в словаре Фозилова М. обозначается как «родиться», т.е. *увидеть свет, проявляться на свет*. С данной идиомой в таджикской языковой картине связывают значение родиться, рождаться. В художественном тексте она используется таким образом: *Аз он наздики як духтарча ба рӯи қадам омад. Недалеко отсюда родилась(шагнула) одна девочка* (С. Айни «Дохунда»). Слово «қадам»-«шаг» ассоциируется как объём ноги, ступни от вершины пальца до пятки, то есть расстояние между двумя ногами во время ходьбы. Языковая картина таджикского народа воспринимает рождение при этом как аспект физического развития ребенка, то есть способность делать первые шаги. Слово «шаг» в сознании таджикского народа трактуется во многих значениях, о чем свидетельствуют фразеологизмы. При этом интересно отметить, что оно употребляется также для характеристики микросферы «смерть» концептосферы «жизнь». Ср. «**қадам аз чон баровардан**» -букв. «*делать шаг из души*»,

то есть «умереть». В сознании таджика стереотипно соотнесение понятия «шаг» - «кадам».

Зоида шудан - букв. «родиться», то есть *рождаться, родиться*. *Ман дар соли 1878 дар вилояти Бухоро дар райони Гиждувон, дар кишлоки Соктаре дар оилаи деҳкон зоида шудам. Я родился в 1878 году в кишлаке Соктаре Гиждуванского района Бухаринской области в семье дехканина* [11, 9]. Со словом «зоидан» - «родить» в сознание таджикского народа ассоциируются такие слова как «зоида, зодан», что понимается как «зодан» «родить». Все эти трактовки мотивированы тем, что человек на основе этого процесса появляется на свет, то есть это чисто физиологический процесс.

Чашм кушодан - букв. «открыть глаза, (воззреть)», то есть *появиться, роджаться*. *Ин буд алфози нахустине, ки баробари чашм кушодан ба дунёи равшан Хочаназар аз мураббии худ мешунид. Это было первое слово, которое Хочаназар услышал от своего наставника в то мгновение, когда открыл глаза на белый свет* [9, 189]. В данной ФЕ «начало жизни», то есть *рождаться*, характеризуется с помощью слова «чашм»-«глаз». «Чашм» - «глаз» представлено в данной ФЕ в прямом и образно-метафоричном значении. Языковая картина мира таджикского народа интерпретирует этот чисто физиологический процесс (*открыть глаза*) как понятие начала жизни. Появление на свет, рождение воспринимается как первый взгляд на мир (свет), тем самым появление, рождение человека ассоциируется с видением мира и освещением жизни в целом. Мотивированность фразеологической единицы проявляется в том, что *открыть глаза и взглянуть на белый свет* – это те первые действия, которые совершает родившееся дитя, тем самым открывая свет и жизнь для себя. В основе этого образного выражения лежит восприятие таджиками первого действия, совершаемого только родившимся ребенком, как начало жизни.

Рӯи дунёро дидан - букв. «увидеть лицо света (мира, вселенной)», то есть «увидеть свет», «рождаться, родиться». Мотивировано тем, что ребенок только после рождения может увидеть белый свет. Например: *Шоирӣ мазкур соли 1999 рӯи дунёро дидааст. Данный поэт увидел свет (родился) в 1999*. У этой ФЕ наличествует еще другие периферии.

Дар зери ситораи хушбахтӣ таваллуд шудан - букв. «родиться под счастливой звездой», то есть «родиться счастливым». Семантика данной ФЕ связано с восприятием счастливой судьбы человека, предопределенной тем, что у нее было счастливое начало. Это связано со словосочетанием «ситораи хушбахтӣ» - «счастливая звезда». Звезда – небесное тело, но при денотативном значении, у нее есть и коннота-

тивные значения, например, «ситораи давлат» букв. «звезда правления, богатства», то есть быть счастливым, везучим, успешным. В сознании таджикского народа с этим понятием связываются также другие аспекты концепта жизни.

Следует отметить, что приведенная фразеологическая единица входит в сферу обозначения «начала жизни» по вторичному своему значению, периферийному семантическому признаку, так как ядерным для данной категориального понятия является дифференциальный признак «*быть счастливым, успешным*»

Таким образом, концепт «жизнь» в таджикском языке характеризуется не только разнообразием своей семантической структуры, но и многообразием его средств выражения. В категориально - понятийном плане концепт «жизнь» включает семь микросфер или микроконцептов, которые фактически охватывают периоды физиологического и духовного развития жизни человека. Начало жизни как микроконцепт в сознании таджиков соотносится с такими понятиями, в основе которых стоят физиологические процессы движения (*қадам мондан – делать шаг, чашм кушодан – открыть глаза, вучуд омадан - появиться, зоида шудан - родиться*) или восприятия (*дидан - смотреть*), корреспондируются со словами *қадам - шаг, чашм - глаза, ситораи хушбахтӣ – счастливая звезда, рӯи олам – лицо мира, зоида шудан – родиться* употребленных в переносном метафорическом плане.

Литература

1. American English idioms Harry Collis illustrated by Joe Kohl by NTC/Contemporary Publishing Group, Inc. Copyright, 2004.- 136с.
2. A dictionary of everyday idioms published by MacMillan education LTD 1983.-200с. by Martin H. Manser
3. Oxford idioms dictionary for learners of English.; oxford university press, 2006.- 470с.
4. Бердяев, Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма./ Н.А. Бердяев. – М.: Наука 1990. – 220 с.
5. Гумбольдт, В.Ф. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества. // Гумбольдт В.Ф.. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – 398 с.
6. Давлатмирова, М.Б. Сопоставительный анализ концепта «терпение» в трех лингвокультурах: таджикской, памирской и арабской / М.Б. Давлатмирова. //Вестник таджикского национального университета.- Душанбе: Сино, 2016. -№4/2, – С. 134-139.

7. Кунин, А.В. Фразеология современного английского языка/ А.В.Кунин. -М.: Междунар. отношения, 1972. – 288 с.
8. Мирзоева, З.Дж. Гиперо-гипономический блок концепта «хлеб/нон». // З.Дж. Мирзоева. // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе.: Сино, 2016. - №4 /1, – С. 128-131.
9. Мухаммадиев, Ф. Любовь к родине- Мехри диёр. /Ф. Мухаммадиев.- гос. изд. учеб. пед. лит Мин. Обр. РСС. Тадж. – Сталенинград, 1960. - С.183-214
10. Попова, З.Д., Стернин, И.А. Очерки по когнитивной лингвистике [Текст] –Изд-во 2-е, исп. /З.Д. Попова, И.А. Стернин. - Воронеж.: Истоки, 2003. – 191 с.
11. Садриддин, Айни Собрание Сочинений т. 1.- изд. гос. тадж/С.А. - Сталинабад,1958. - 346 с. (на тадж. яз.)
12. Словарь таджикского языка/под. ред. М.Ш. Шукурова, В.А. Капранова, Р. Хашима, М.А. Масуми, в 2 т. издательство «Советская энциклопедия». - М.: 1969. – 917 с.
13. Степанов, Ю.С. Структура французского языка [Текст] . /Ю.С. Степанов. – М.: Просвещение, 1965.-316с
14. Телия, В.Н. Русская фразеология. Сематический, прагматический и лингвокультурологический аспекты/ В.Н.Телия.- М.: Школа Языки русской культуры, 1996. - 284 с.
15. Фозилов, М. Словарь ФЕ современного таджикского языка. (Словарь ФЕ): В 2т. изд. гос. Тадж.Ф.Мухаммадиев.- Душанбе, 1963.-949с (на тадж. яз.)
16. www.thefreedictionary.com/idioms
17. www.vocabulary.com/dictionaty/idioms

РЕЦЕПТИВНЫЙ ДИАПАЗОН МИКРОКОНЦЕПТА «НАЧАЛО ЖИЗНИ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Объектом анализа в статье является семантическая особенность вербализации микроконцепта «начало жизни» в фразеологизмах таджикского языка, анализируются лексические компоненты, составляющие ядро ФЕ и образующие основной семантический признак фразеологизмов в исследуемом микроконцепте.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, фразеологические единицы, лингвокультурология, картина мира, вербализация, микроконцепт, культура.

АБӮДИ МАӢНОИИ МАФӢУМИ «ОҒОЗИ ӲАӢТ» ДАР ВОӲИДӲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОӲИКӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои марбут ба хусусияти маъногии микроконцепти «оғози ҳаёт» дар воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дорад. Ӳузъҳои лексикӣ таҳлил карда мешаванд, ки асоси воҳидҳои фразеологиро ташкил дода, аломати асосии воҳидҳои фразеологиро дар микроконцепти «оғози ҳаёт» дар бар мегиранд.

Калидвожаҳо: концепт, концептосфера, воҳидҳои фразеологӣ, забоншиносӣ, вербализатсия, лингвокултурология, тасвири ҷаҳонӣ, микроконцепт, маданият.

THE ASSOCIATIVE RANGE MICROCONCEPT “ BEGINNING OF LIFE” IN THE IDIOMS OF TAJIK LANGUAGE.

The article includes the semantic features of the verbalization of microconcept “beginning of life”, concept of “life” in the idioms of the Tajik language as well as the analysis of lexical components which make the core of the idioms and form the basic semantic feature in the study of idioms

Keywords: concept, conceptsphere, idioms, linguistic culturology, picture of the world, verbalization, microconcept, culture.

Сведения об авторе: Давлатова Манижа Курбановна- аспирант Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзаде, тел.: +992 919608419, e-майл: Mehrnush_1989@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Манижа Курбановна - аспиранти Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистони ба номи Сотим Улугзода, e-майл: Mehrnush_1989@mail.ru, тел.: +992 919 60 84 19

About the author: Davlatova Manizha Qurbonovna- postgraduate student of the Institute of languages named after Sotim Ulugzade, e-mail: Mehrnush_1989@mail.ru, ph.: +992 919 60 84 19

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК 820/89.0

НОСИРИ ХУСРАВ ВА ШИНОХТИ УСТОД РӮДАКӢ

Субҳон Амирзода

Институти илмӣ-тадқиқотии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳаким Носири Хусрав дар се-чор ҷойи девони худ ба шоири бузурги аҳди Сомониён – Устод Рӯдакӣ ишора кардааст, ки дар атрофи он пажӯҳишгарон доир ба шахсият ва хусусияти ашъори Одамушшуаро андешаҳои мухталиф ва мутаноқиз ироа кардаанд ва дар натиҷа, дар шинохти воқеии Рӯдакӣ ба иштибоҳ роҳ додаанд.

Ин ҷо мо ду байти чудогонаи Носири Хусравро дар назар дорем, ки дар ҳилоли матни ду қасидааш ворид намуда, зимнан ба худшиносии эҷодии хеш мепардозад. Яке аз он ду байт ин аст:

Ашъори панду зӯҳд басе гуфтаст,
Он тирачашм шоири равшанбин.

Қаблан бояд қайд кард, ки дар вақтҳои охир пажӯҳандаи арабшиносии тоҷик Тоҷиддин Мардонӣ зимни байти мазкур дар мақолаи чудогона мулоҳиза баён карда, ба хулоса омадааст, ки дар он байт аз ифодаи «он тирачашм шоири равшанбин» манзури назари Носири Хусрав на Рӯдакӣ, балки шоири нобиноии араб Абулаъло ал-Мааррӣ будааст [3]. Агар арабшинос Т.Мардонӣ мутафаккири нобиноии араб – Абулаъло Мааррӣро дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав ҷустуҷӯ накарда, балки байти мазкури дар қасида воридшударо дар робита бо контекст (қарина)-и қасида ва назари худшиносии эҷодии Хусрав ва ҳамчунин, дар қиёси ҳунари шоирии намояндагони бузурги адабиёти аҳди Сомониён чун Устод Рӯдакӣ ва муосирони ӯ гуфта шудани андешаҳои дақиқ таҳқиқ мекард, дар он сурат, ба фикрам, маҳз аз Рӯдакӣ будани манзури назари Носири Хусрав дар байти мазкур, шубҳа намекард.

Бояд қайд кард, ки бархе аз пажӯҳишгарон мисраи дувуми байти мазкурро, ки як навъ иқтибос ва ё тазмини мисраи Дақиқӣ (В-он шоири тирачашми равшанбин) аст, барои исботи «нобиноии модарзод» будани Рӯдакӣ овардаанд. Аз ҷумла, дар мақолаи ба тозагӣ интишоршудаи Дуктур Комили Аҳмаднаҷод (пажӯҳишгари Эрон) бори дигар, сарфи назар аз таҳқиқотҳои то имрӯз ҷопшуда, ба таҳқиқи

«нобиноии модарзод» будани Рӯдакӣ пардохта, таъкид кардааст, ки «акнун дар ин ки Рӯдакӣ нобино буда, ҳеҷ тардиде наметавон кард. Пош ай» шоироне чун Абӯзироаи Муаммарӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва Носири Хусрав, ки дар замони Рӯдакӣ ё наздик ба замони ӯ мези-станд, ба нобиноии ӯ ишора кардаанд [1, 217]. Оид ба ин қисм андешаи пажӯҳишгар ҳаминро гуфтан лозим аст, ки агар Абӯзироаро истисно кунем, ки вай аз рӯи кину рашку ҳасад Рӯдакиро «кӯр» гуфтааст, вале Дақиқию Фирдавсӣ ва дар пайравии онҳо Носири Хусрав низ зоҳиран «тирачашм», яъне «хирачашм» гуфтаанд, ки ин, чунонки устод Абдулғанӣ Мирзоев таъкид кардаанд, ҳаргиз маънои нобинойиро надорад. Аз ин ҷиҳат, низ таъбири «он тирачашм шоири равшанбин» дар шеъри Носири Хусрав ишора ба мутафаккири нобиноии араб ал-Мааррӣ буда наметавонад.

Шодравон устод Расул Ҳодизода дар мақолаи чудоғона як нуқтаи муҳимми мисраи аввали байти зикршудаи Носири Хусрав, яъне аз ҷумла «ашъори зӯҳд» бисёр гуфтани Рӯдакиро мавриди андеша қарор додаанд. Зимнан бояд қайд кард, ки истилоҳи «зӯҳд» дар адабиёти форсизабони аҳди Сомониён шоеъ набошад ҳам, Носири Хусрав онро ба маънои мусбати фаҳмиши динии замони худ, яъне покию порсой истифода бурдааст.

Р.Ҳодизода қаблан дуруст қайд кардаанд, ки Носири Хусрав, шоири мутафаккир ва мубаллиғи орову андешаҳои мазҳаби исмоилий, пас аз панҷоҳ соли вафоти Рӯдакӣ таваллуд шуда, хеле барвақт ва бо тозагӣ аз осори адабӣ ва таърихиву фалсафии замони Сомониён ва осори сарвари шоирон Рӯдакӣ огоҳии тамом ёфтааст. Нуқтаи дигаре, ки он кас арз кардаанд, ин аст, ки аз охири асри IX тасаввуф дар Хуросону Мовароуннаҳр нуфуз пайдо мекунад, дар маҷлиси сӯфиёна ашъори шоирони форсигӯро меҳондаанд. Аз ҷумла, аз маҷлиси Шайх Абӯсаиди Абулхайр ёдовар мешаванд, ки шеърҳои Рӯдакиро дар самоъ меҳонданд ва рақс мекарданд. Аз ҷумла, ғазали:

Соқӣ, ту бидеҳ бодаву мутриб ту бизан руд,
То май хӯрам имрӯз, ки вақти тараби мост.
Май ҳасту дирам ҳасту бути лоларухон ҳаст,
Ғам нест, агар ҳаст, насиби дили аъдост.

Ё ки ин ғазали машҳури Рӯдакӣ:

Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯйи гулу мушки насими суман ояд.

Ё ин ки ин шеъри Рӯдакӣ:

Рӯй ба меҳроб ниҳодан чӣ суд,
Дил ба Бухорову бутони Тароз.
Эзиди мо васвасаи ошиқӣ
Аз ту пазирад, напазирад намоз.

Р.Ҳодизода дар зимни ин гуфтаҳо ва шеърҳои зикршуда ва дигар далелҳои овардашуда ба таври қатъӣ ба хулоса омадаанд, ки Рӯдакӣ «ба шайхони зоҳиду ошиқ ва сурудани зӯҳду ишқи илоҳӣ таваччуҳи хоса дорад» [5].

Аммо ҳаким Носири Хусрав доир ба ашъори «зӯҳду панд»-и Рӯдакӣ назари тамоман дигар дорад. Агар байти мазкури ба Рӯдакӣ ишорашударо тибқи контекст (қарина)-и қасида вобаста ба худшиносии эҷодии Носири Хусрав аз назар гузаронем, мақсади шоир аз гуфтани он байт, ҳамчунин, моҳияти ҳуди байт бармало равшан мегардад. Бинобар ин, қаблан таваччуҳ намоед ба матни зерини қасида, ки худшиносии эҷодии Хусрав бо ишора ба шеъри Рӯдакӣ зимни хитоб ба довар баён шудааст:

Гар гавҳари сухан-т ҳаме бояд,
Аз дин чароғ кун зи худ метин.
Он гаҳ яқин бидон, ки бурун ояд,
Аз кӯҳи ман ба ҷои гуҳар парвин.
Гар даршавад хирад ба дили сандон,
Шамшод аз ӯ бурун дамад андар ҳин.
Эй, хонда кутубу карда равшан дил
Баста зи илму ҳикмату панд озин!
Ашъори панду зӯҳд басте гуфтаст
Он тирачашм шоири равшанбин.
Он хондаӣ, бихон сухани Ҳуччат,
Рангин ба ранги маънию пандогин.
Гар дар намоз шеъраш бархонӣ,
Рӯҳуламин кунад сипасат омин [7, 366-367].

Мувофиқи мундариҷаи таркибии қасида муаллифони китоби «Ҳақими суханвар» – Абдуқодир Маниёзов ва Худой Шарифов дурӯст қайд кардаанд, ки ишора ба шеъри Рӯдакӣ дар мавқеае шудааст, ки Хусрав дар шеъру шоирӣ аз дину хирад раҳнамоӣ ва матонат хоस्ताст. Вай таъйин намудани мақому арзиши шеъри худ ва ҳам «ашъори зӯҳду панд»-и Рӯдакиро ба доваре, ки «кутуб хондаю дил равшан кардааст» ва аз «илму ҳикмат»-и динӣ огоҳӣ дорад, вомегузорад ва тавассути он муайян мекунад, ки шеъри худаш «рангин ба

ранги маъонию пандогин» буда, дар мақоми волои мазҳабӣ ҷой до-
рад ва онро дар намоз хонда, аз «Рӯҳуламин» сипос шунидан мумкин
аст.

Аз ин қиёс, ба назари Носири Хусрав, бо вучуди бузургии
Рӯдакӣ дар ҳунари шеърӯ шоирӣ, «ашъори зӯҳду панд»-и ӯ аз «ҷароғи
дин» раҳнамоӣ надидааст, яъне бидуни далолат ба «кутуб», оёти
Қуръон ва ҳадиси Пайғамбари акрам гуфта шудааст, ба таъбири ди-
гар, вайро «зӯҳди беҳуччат» меномад.

Дар ин сурат табиист, ки Носири Хусрав ба илму фалсафаи бо-
стон ва «таҷрибаи рӯзгор» асос ёфтани андешаҳои парҳезгорӣ ва пор-
соию зӯҳдварзии ӯро ба инобат намегирад. Аз ин хотир, Хусрав
«ашъори зӯҳду панд»-и Рӯдакиро зоҳиран монанд ба шеъри худ дони-
ста бошад ҳам, вале худи ӯро аз лихозии мафкура ҳаммазҳаб, яъне ис-
моилӣ намешуморад.

Аз довари Носири Хусрав ба хулоса омадан мумкин аст, Ӯбо
шеъри Рӯдакӣ «намоз» хондан раво нест, чунки ба исломи расмӣ хи-
лоф аст, вале истифода дар рақсу самоъи маҷлиси сӯфиён ва маҷлису
базми ашрофон шоиста аст.

Чунончи, дар иртибот ба шеъри зерини Рӯдакӣ:

Рӯй ба меҳроб ниҳодан ҷӣ суд,
Дил ба Бухорову бутони Тароз.
Эзиди мо васвасаи ошиқӣ
Аз ту пазирад, напазирад намоз.

Ривояте ҳаст, ки Шайх Абӯсаиди Абулхайрро дар самоъ ҳолате
падид омада буд ва ҷамъ дар ваҷд рақс мекарданд ва наъра мезаданд.
Дар миёни он ҳолат имом Муҳаммад Қоинӣ гуфт: «Намоз, намоз!»
Шайх Абӯсаид гуфт: «Мо дар намозем!» ва ҳамчунин рақс мекарданд
(ин ривоят дар мақолаи зикршудаи устод Р.Ҳодизода низ оварда
шудааст).

Ин гуна ривоятҳо дар ҳеҷ сурат далел шуда наметавонанд, ки
шеъри Рӯдакӣ дар асоси ғояи тасаввуфи исломӣ навишта шуда
бошад. Ин ҳолати таъсиррасонӣ яқинан аз ҳунари волои адабии
Рӯдакӣ маншаъ мегирад. Чунонки мо дар рисолаи «Падидаи нодир»
дар фасли «Байти парниён ва ё маромномаи Рӯдакӣ» (Душанбе, 2008)
ибрози назар кардаем, шоири ҳунарманд ба думаъноӣ ва ё
сермаъноии тасвири шоирона, ё ба қавли донишманди эронӣ Насрул-
лоҳи Пурҷаводӣ, «берунмаънӣ» ва «дарунмаънӣ» таваҷҷуҳ Ӯдорад ва
аз ин рӯ, ашъори ошиқонаи ӯро зоҳиран чун шеъри Ҳофизи ринд ва
Мавлои Рум метавон ҳам дар маҷлиси рақсу суруди ашрофона хонд

ва ҳам дар рақсу самои орифона. Чавҳари шеъри Рӯдакӣ дар барангехтани вачду ҳоли инсон аст, вай инсон хоҳ фарди ашроф бошад, хоҳ ориф. Чунончи, дар маҷлиси базми ашрофон шоҳ Наср ибни Аҳмади Сомонӣ аз шунидани шеъри «Бӯйи чӯйи Мулиён» ба вачду ҳоли хайратовар омада, Ҳироти дилрабо ро тарк карда ба сӯйи ватан рӯй овард. Шеъри дар боло сабт шудаи Рӯдакӣ дар маҷлиси рақсу самоъ шайх Абӯсаид Абулхайро ба вачду ҳол овардааст, ҳарчанд ки он, ба назари мо, шеъри ирфонӣ нест. Вале бо вучуди ин, аксарияти пажӯҳишгарон дар хусуси он шеър ҳамчун намунаи барҷастаи шеъри ирфонии Рӯдакӣ мулоҳиза рондаанд ва аз тариқи ҳолу ҳавои ирфонӣ ва оёти Қуръону Ҳадис шарҳ додаанд.

Бояд қайд кард, ки мирсаи аввали шеър: «Рӯй ба меҳроб ниҳодан чӣ суд» воқеан дар қолаби шеъри маъмули риндии ирфонӣ рехта шудааст, вале шарҳи таносуби бадеии он дар мисраи дуюм: «Дил ба Бухорову бутони Тароз» дар шакли рамзии хоси шеъри ирфонӣ ифода нагардидааст, зеро «Бухорову лоларухони Тароз» чунонки маълум аст, маҳалли зуҳури воқеии ишқу ошиқии ҳуди Рӯдакист. Ба ин маънӣ, шоир гуфтанист, ки аз зоҳид зимни намози риёии худ инчунин «Дил ба Бухорову бутони Тароз» ниҳодааст, вале ӯ ҳаргиз мисли мо бо ҳузури қалб ба «Бухорову лоларухони Тароз» дил наметавонад бандад, чунки вай бидуни ҳузури қалб ба «васвасаи ошиқӣ» Пва гумроҳӣ гирифтааст ва аз ин рӯ, Худованд намозашро низ наметавонад.

Рӯдакӣ дар ин ҷо ба назарияи ишқи илоҳӣ напардохтааст, балки тамоюли риёии исломи расмиро танқид намуда, ба андешае расидааст, ки аз зӯҳди риёии бонамоз дида, бо эҳсоси пуршӯри ошиқӣ (яъне, ишқи фарогири яздонӣ) дил ба Бухорову лоларухони Тароз бастан хуштар ва судмандтар аст. Ба ин равиш Рӯдакӣ боз гуфтааст:

Дӯсто, он хурӯши барбати ту,
Хуштар ояд ба гӯшам аз такбир [6, 42].

Чунонки медонем, дар ашъори Рӯдакӣ мафҳуми «Бухоро» ва таъбири «бутони Тароз», ҳамчунин «сиёҳчашмон», «лоларухон» вожаҳои инкорӣ набуда, балки вожаҳои калидии меҳрпарвареанд, ки тавассути онҳо шоир эҳсоси баланди муҳаббат ба ватан, муҳаббат ба шоҳи комилқудрати истиқлолхоҳ, ишқи моҳруён ва ишқ ба ҳамаи зебоҳои ҷаҳон, шодзистӣ ва ғайра ифода ёфтааст. Аз ҷумла, тавачҷух кунед ба шеърҳои машҳури «Бӯйи чӯйи Мулиён», «Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд», «Имрӯз ба ҳар ҳоле Бағдод Бухорост» ва ҳамчунин дигар шеърҳои ошиқонаи Рӯдакӣ. Аз ин рӯ, табиист, ки

Шайх Абӯсаиди Абулхайр масалан, шеъри бо мисраи «Соқӣ, ту бидеҳ бодаву мутриб ту бизан руд»-и дар боло сабт гардидаи Рӯдакиро огоҳона бе баназардошти матлаи он чун шеъри риндии ирфонӣ пазирuftа, дар маҷлиси рақсу самои худ истифода кардааст. Ҳол он Ӯки бо баназардошти ин матлаъ:

Имрӯз ба ҳар ҳоле Бағдод Бухорост,
Кучо мири Хуросон аст, пирӯзӣ он ҷост [6, 28].

Шеъри мазкур воқеан чун суруди миллӣ бо оҳанги маърифатдӯстӣ, ватанпарварию қаҳрамонӣ, пирӯзӣ бар душман, шодмонӣю тараб аз истиқлоли бадастомада тамоил Ӯдорад, ҳадафи Рӯдакӣ ҳам аз шеъри мазкур ҳамин аст.

Бояд қайд кард, ки дар шеъри қаблии мавриди мулоҳиза низ ишқи пурсӯзи воқеӣ бо истифода аз таъбири «васвасаи ошиқӣ» ба ишқи ирфонӣ созгор дода шудааст, вале шеъри мазкур воқеан шеъри ирфонӣ нест, зеро Рӯдакӣ дар ишқу ошиқӣ мисли қаҳрамонҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ «родмард», яъне ҷавонмард, хирадманд ва саховатпеша аст:

Дар ҷаҳон родмард бисёр аст,
Ишқ бар ман ҷамекунад парвоз [6, 81].

Ба ин тариқ, ишқи маънавӣ дар сурати ишқ ба инсон, ишқ ба ватан (Бухоро), ишқ ба табиат, ишқ ба ҷама зебоиҳои ҷаҳон дар рӯҳу равони шоир таҷаллӣ кардааст. Бинобар ин, вобаста ба худшиносии эҷодӣ, хулосаи қиёсии ҳаким Носири Хусрав дуруст аст, ки «ашъори зӯҳду панд»-и Рӯдакӣ аз «ҷароғи дин», яъне оёти Қуръон ва ҳадиси Пайғамбари ақрам роҳнамоӣ надидааст ва агар **монандие миёни** мазмуни шеърҳои Одамушшуро ва оёти Қуръону Ҳадис ба назар расад, онро бояд иқтибоси ҳолис ва ё таворуд шуморид.

Байти дигаре, ки Носири Хусрав дар девони худ вобаста ба мавзӯи мадҳ ба Рӯдакӣ ишора мекунад, ин аст:

Ҷонро зи баҳри мидҳати Оли Расул,
Гаҳ Рӯдакию гоҳе Ҳассон кунам.

Шодравон устод Абдулғанӣ Мирзоев дар монографияи худ вобаста ба байти мазкур чунин мулоҳизаеро баён кардаанд: «Носири Хусрав, агар хато накунам, дар ду-се ҷойи девони худ ба шоири бузург (Рӯдакӣ) ишора кардааст, вале байти зерини ӯ (яъне ҳамон байти сабтшуда – С.А.) барои мавзӯи мо (яъне робитаи Рӯдакӣ ба мазҳаби исмоилия – С.А.) бештар қобили диққат аст. Яъне Носири Хусрав

Рӯдакиро дар қатори шоири араб Ҳассон ибни Собит маддоҳи авлоди Расул доништа, худашро дар ин соҳа пайрави онҳо мешуморад. Аз тарафи як нафар шахси мӯътабари мазҳаби исмоилӣ ҳамчун Носири Хусрав дар соҳаи мадҳи хонадони Пайғамбар ин тариқа пайрави Рӯдакӣ шуморидани худ чунин тасаввуротеро ба миён меоварад, ки шояд ӯ ҳамон тамоюлотӣ ба исмоилиҳо-қарматӣҳо доштаи Рӯдакиро дар назар дошта бошад» [4, 213].

Чунонки мебинем, устод А. Мирзоев ба хулосае омадаанд, ки Носири Хусрав Рӯдакиро дар қатори Ҳассон гӯё маддоҳи авлоди Расул доништааст ва ин як навъ ишораест ба қаробати ӯ ба мазҳаби исмоилия. Чунин хулосабарорӣ дар рӯдакишиносӣ иштибоҳеро ба миён овардааст. Агар устод байти дар боло овардашудаи Хусравро вобаста ба контексти қасидаи шоир ва худшиносии эҷодии ӯ таҳқиқ мекарданд, ба хулосаи акс омаданашон мумкин буд.

Бояд ба назар гирифт, ки дар қасида сухани шоир дар ҷавоби тарғибгаре аст, ки ӯро ба дарбори мири Хуросон рафтани даъват мекунад. Даъваткунанда барои тақвияти фикр шояд ба дарбори амирони Хуросон шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардани Рӯдакиро ёдовар шуда бошад. Аммо Носири Хусрав, ки ҳақиқатгӯӣ аст, мумкин буд гӯянд, ки Рӯдакӣ чун наҷоди худи ман – «пок фарзанди озодагон», яъне оли Сомонро мадҳ мекард, дар ҳоле ки туркон бандаи Сомониён буданд. Бинобар ин, Хусрав ба хогири эътироз ва рӯй наовардан ба дарбори «мири Хуросон» чунин байтро гуфтааст:

Туркон раҳию бандаи ман буданд,
Ман тан чӣ гуна бандаи туркон кунам [7, 372].

Аз ин рӯ, мақсади Носири Хусрав аз ёд кардани шоири бузурги аҳди Сомониён – Устод Рӯдакӣ ва Ҳассон – шоири машҳури араб, ки ситоишгари Оли Расул аст, изҳори фахр буд аз шеърҳои сухан ва мақоми шоирии худ. Бинобар ин, худшиносии эҷодии Хусрав дар байти сабатшуда дар қиёси се типҳои шоири бузург муайян шудааст:

Рӯдакӣ – шоири асили эронитабори «озоданаҷод» –мамдӯҳи Оли Сомон, Ҳассон – шоири бузурги араб, мамдӯҳи Оли Расул ва Носири Хусрав – шоири ба қавли худаш, «пок фарзанди озодагон», мамдӯҳи авлоди Пайғамбари акрам. Дар ин ҷо Хусрав Рӯдакиро, чунонки устод А. Мирзоев пиндоштаанд, «мамдӯҳи авлоди Оли Расул» нашуморидааст. Зеро, чунонки маълум аст, ҳусни тавачҷуҳи Хусрав нисбат ба хонадони Сомониён маншаи наҷодӣ дошта, чун худаш аз «пок фарзанди озодагон» ё ба қавли Рӯдакӣ, «шоҳони набисират» мешуморад. Бинобар ин, Носири Хусрав ба мамдӯҳи Оли Сомон будани

Устод Рӯдакӣ заррае шубҳа надошт, балки аз он ифтихор мекард, ки «қимати дурри лафзи дарӣ»-ро тавассути мадҳи Сомониён ба маротиб баланд бардоштааст.

Ба ин тариқ, Рӯдакӣ дар тасавури Носири Хусрав ба ҳақиқати аслии ҳудаш, яъне мадеҳасарои Оли Сомон, ки ба шеъри мадҳии худ дурри сухан суфтааст, чуноне, ки Мавлоно Ҷомӣ мегӯяд (Рӯдакӣ он ки дурр ҳамесуфтӣ, Мадаҳи Сомониён ҳамегуфтӣ), шинохта шудааст, на чун пайрави исмоилия.

Барои амиқтар дарк кардани мавқеи истифода шудани байте, ки дар он ба Рӯдакӣ ва Ҳассон ишора шудааст, бояд онро дар пайвастагӣ бо матни қасида тааммуқ кунем:

Гети-т гурбаест, ки бачча хӯрад,
Ман гирди ӯ зи баҳри чӣ даврон кунам
Аз ман «хасистар» кӣ бувад дар чаҳон,
Гар тан ба нон чу гурба гаравгон кунам
Дину камоли илм кучо афканам,
То хештан чу ғӯли биёбон кунам
Аз фазл то ғӯл бимонам тихӣ,
Пас ман чӣ гуна хидмати девон кунам
Ин фаҳр бас маро, ки ба ҳар ду забон
Ҳикмат ҳаме мураттабу девон кунам.
Ҷонро зи баҳри мидҳати Оли Расул
Гаҳ Рӯдакию гоҳе Ҳассон кунам [7, 372].

Дар таҳтулматни қасида зимни таъсири «гурбаи баччахӯр» аз як тараф, ҳолати фоҷиавии замони аз байн бурдани давлати пуриқтидор ва соҳибистиклоли Сомониён, ки шоири бузург Устод Рӯдакӣ фарзанди нозпарвари он буд, ва аз тарафи дигар, ба сари давлатдорӣ Хуросон омадани қавми биёбонии туркнаҷод, ки дар гузаштаи наҷандон дур ҳуди онҳо дар қайду итоати шоҳони бо илму маърифати сомонӣ қарор доштанд, ба таври мушаххас ва эҳсосшаванда тасвир гардидааст.

Гузашта аз он, эътироз ва нафрати бепоёни шоири асили ҳақиқатҷӯй ва истиқлолхоҳи тоҷик ба амирони туркнаҷод тавассути тағйир додани роҳу равиши эҷодии хеш зимни имтизоци унсурҳои фарҳанги ориёӣ ва сомӣ, ки боиси зуҳури тамаддуни азими исломии эронӣ хоҳад гашт, баён шудааст.

Ҳамин имтизоци унсурҳои фарҳанги ориёиву сомӣ дар ашъори мадҳии ба Оли Расул бахшидаи Носири Хусрав аз мавқеи назари худшиносии эҷодии ӯ, дар заминаи омӯзиш ва таъсири ашъори мадҳии ба Оли Сомон бахшидаи Устод Рӯдакӣ ва ҳамчунин ашъори

ба мидхати Оли Расул гуфтаи шоири машхури араб Ҳассон ибни Собит сурат гирифтааст. Бинобар ин, Носири Хусрав бар рағми шоирони маддоҳи дарборӣ, ки аз рӯйи тамаъ ва дунёхоҳӣ ба хидмати амирони туркнажоди Хуросон камар баста, кадру қимати дурри лафзи дариро паст кардаанд, бо Одамушшуаро Рӯдакӣ, ки дар мадҳи шоҳони Сомонии «набисират», ба гуфти Мавлоно Ҷомӣ, бо лафзи дарӣ «дурри маънӣ суфтааст», бо ифтихор назар меафканад.

Воқеан, ҳам аз нуқтаи назари ҳақим Носири Хусрав ва ҳам Рӯдакӣ, сухан чун дурр арзиш гирифтааст ва ин ишора ба шахси хунарманду эҷодкор мебошад, ки илму ҳикмати ӯ баҳри маърифати каси сазовор ва ормонии интиҳоб кардааш раҳнамоӣ мекунад. Дар тасавури Хусрав афзалият ва бузургии Рӯдакӣ дар мадҳи Оли Сомон мебошад, ки ба шарофат ва эътибори ин хонадони асил арзиши дурри сухани дариро баланд бардоштааст ва дар қиёси он, афзалият ва бузургии Носири Хусрав дар мадҳи Оли Расул аст, ки ба эътибору эҳсонии эшон девони шеърӣ ӯ, ба қавли худаш, ба «дурри дур» табдил ёфтааст.

Аз мулоҳизаҳои баёншуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки Устод Рӯдакӣ ба мазоҳиби динӣ, аз ҷумла ба мазҳаби исмоилия гароише надошт. Ҳамчунин аз ду-се далеле, ки пажӯҳишгарон барои исботи мазҳаби Рӯдакӣ овардаанд, аз ҷумла шеърӣ Маъруфӣ Балхӣ, ки даъват ба гароиши фотимӣ кардани Рӯдакиро аз рӯйи «шундаҳо»-и худ баён кардааст ва ё дар қасидаи «Модари май», ки шоир аз Имом Ҳанифа, Имом Шофеъӣ ва Имом Сӯфиён на аз рӯйи эътиқод ва гароиш, балки ба таври холис ишора мекунад, ба мазҳабе гаравидан ва умуман мазҳабгаро будани ӯро исбот намесозад, ба ҷуз он ки Рӯдакӣ чун инсонии хирадманди яктопараст, ба вучуди яздини пок, ба қавли Ибни Сино, «имони маҳкамтар аз имони дигарон» дошт ва ба Оли Сомон чун шоҳони «набисират» дар баробари Оли Расул эътиқод меварзид. Чунин эътиқоди ӯ дар мадҳияҳои ва қасидаи машхури давраи пириаш басо равшан ифода ёфтааст.

Бинобар ин, ҳадсзаниҳои беасос, мисли ин ки «Рӯдакӣ Ӯбо шайхони зоҳиду ошиқ ва сурудани зӯҳду ишқи илоҳӣ таваҷҷуҳ дошт», «Рӯдакӣ дар мадҳи Оли Расул ашъори фаровон гуфтааст» ва ё «Рӯдакӣ дар сароидани ашъори мазмунҳои зоҳидона пешсаф буда, дорои камоли ирфонӣ ва сулук будааст», «вай муфассири Куръон, шореҳи аҳодиси набавӣ, олими ақоид ва ҳикмат, орифу суфӣ буд» ва ё «мамдӯҳи Рӯдакӣ на амиронӣ салотини сомонӣ, балки Пайғамбари ақрам мебошад» ва мисли ин (нигаред ба мақолаҳои Ҳоким Қаландаров. «Кист он тирачашм шоири равшанбин», Ҳафтавори «Адабиёт ва

санъат», №17, 24 апрели соли 2008; Р.Ҳодизода. «Ашъори «зӯҳд»-и Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ», «Адабиёт ва санъат», № 45, 5 ноябри соли 2008; Шавкат Шукуров (Ўзбекистон). Мақола дар рӯзномаи «Овози тоҷик», 19 ноябри соли 2008, Шоҳимардон Валматов, Рашид Муртазоев (Ўзбекистон) «То тавонӣ, рӯй бар ин ганҷ неҳ», «Адабиёт ва санъат», №3, 21 январи 2010 ва ғайра) иштибоҳи маҳз аст дар шиноҳти Рӯдакӣ.

Чавҳари эҷодиёти Устод Рӯдакӣ дар тасавури ҳақим Носири Хусрав на мадҳи Оли Расул, мисли худи ӯ чун шоири машҳури мазҳаби исмоилия, балки Оли Сомон – шоҳони асилзодаи эронитабори «набисират»-и истиқлолхоҳ ва панду ҳикмат мебошад, ки тамоили миллӣ дошт. Бинобар ин, мо бояд бо таҳқиқоти худ аз аҳли «озодагон» ва озодандешони миллигаро ва шоири ҷаҳонӣ будани Устод Рӯдакиро бо равиши исломгарой ботил насозем ва ба ҳақиқати воқеӣ содиқ бошем.

Китобнома:

1. Аҳмаднажод Комил. Нобиноӣи Рӯдакӣ ва унсури ранг дар шеърӣ ӯ / Комил Аҳмаднажод // Ёдномаи Устод Рӯдакӣ. – Душанбе. Шаҳпар, 2014. – С. 217.
2. Маниёзов Абдуқодир ва Шарифов Худой. Ҳақими суҳанвар/ Абдуқодир Маниёзов ва Худой Шарифов. – Душанбе, 2000.
3. Мардонӣ, Тоҷиддин. Рӯдакӣ ва адабиёти араб / Тоҷиддини Мардонӣ. – Душанбе, 2010.
4. Мирзоев Абдулғанӣ. Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ / Абдулғанӣ Мирзоев. Сталинобод, 1958, – 213 саҳ.
5. Ҳодизода Расул. Ашъори «зӯҳд»-и Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. / Расул Ҳодизода // «Адабиёт ва санъат», № 45, 5 ноябри соли 2008.
6. Рӯдакӣ. Девон. / Рӯдакӣ. – Олмотӣ, 2007, – 255 саҳ.
7. Хусрав, Носир. Девон. / Носир Хусрав. – Техрон: Интишороти донишгоҳи Техрон.

НОСИРИ ХУСРАВ ВА ШИНОҲТИ УСТОД РӮДАКӢ

Муаллиф дар ин мақола тавассути далоили пешниҳодшуда хоштааст, ин матлабро ба исбот бирасонад, ки устод Рӯдакӣ, пеш аз ҳама, тарғибгари андеша ва ормонҳои миллӣ мебошад. Бинобар андешаи муаллиф «Чавҳари эҷодиёти Устод Рӯдакӣ дар тасавури ҳақим Носири Хусрав на мадҳи Оли Расул, мисли худи ӯ чун шоири

машхури мазхаби исмоилия, балки Оли Сомон – шоҳони асилзодаи эронитабори «набисират»-и истиклолхоҳ ва панду ҳикмат мебошад, ки тамоили миллӣ дошт».

Вожаҳои калидӣ: устод Рӯдакӣ, Носири Хусрав, девон, шеър, байт, қасида, Оли Расул, Оли Сомон, наҷод, мазхаб, ҳикмат, асилзода, инсони хирадманд, истиклолхоҳ.

НОСИР ХУСРАВ ОБ УСТОДЕ РУДАКИ

Носир Хусрав, базируясь на аргументированные факты, стремился показать устода Рудаки, в первую очередь, как глашатая чаяний и надежд простого народа. По его мнению, суть творчества устода Рудаки- не восхваление рода пророка Расула, как самого себя – известного поэта исмаилитов, а рода Сомони - источник царей чисто иранского происхождения- свободомобивых и справедливых, подобно Расулу.

Ключевые слова: Устод Рудаки, Носир Хусрав, диван, пророк Расул, бейт, род Сомони.

NASIR KHUSRAW ABOUT USTAD RUDAKI

Nasir Khusrav based on the argumentative facts, which also showed Ustad Rudaki, firstly to agitate the thoughts and hopes of simple people. The main idea is describing Ustad Rudaki as a real person not under the religious rules as the Prophet Muhammad (s.) as the core of Ismaili religion, but dedicated him like the patriot person. Also Nasir Khusraw mentioned Rudaki as Prophet as the great person of Samanids period.

Keywords: Ustad Rudaki, Nasir Khusraw, poetry, Prophet Muhammad (s), distich (beyt), Samanids Dinasty.

Маълумот дар бораи муаллиф: Субҳон Амирзода, профессор, доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмии Институти илмӣ-тадқиқотии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тел.: +992 (37) 881 38 70.

Сведения об авторе: Субҳон Амирзода. - профессор, доктор филологических наук, главный научный сотрудник научно - исследовательского Института при ТНУ, тел.: +992 (37) 881 38 70.

About the author: Subhon Amirzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor, Leading Researcher of the Institute of analyses-scientific of the Tajik National University: Phone: +992 (37) 881 38 70.

ИСТОЧНИКИ ОБРАЩЕНИЯ НАСИРА ХУСРАВА К ИСМАИЛИЗМУ

Ҳоким Қаландариён

Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ

Таджикский поэт и философ Насир Хусрав Кубадиани (1004-1088), с точки зрения одобрения друзьями его творчества и критики со стороны врагов, а также анализа его произведений и мыслей, является наиболее передовой личностью в истории персидско-таджикской культуры. Его имя, начиная со времён его жизни, упоминается почти во всех источниках истории литературы (начиная с «Изложения религий» («Байан-ул-адйан») Абулмаали до «Обществе красноречивых» («Маджмаъ-ул-фусаха») Ризакулихана Хидаята), анализах и комментариях отечественных и зарубежных учёных.

В том, что Насир Хусрав - исмаилит никаких сомнений нет, и об этом заявляют не только исследователи биографии, жизнедеятельности, произведений поэта, но и сам мыслитель, который неоднократно упоминал об этом в своих литературных творениях. Возможно, поэтому в анализах и исследованиях философских и литературных произведений мыслителя и поэта подход к данному вопросу не был узким, а только их темы и содержание были рассмотрены с философской и литературной точек зрения. Стиль написания и анализа настоящей статьи отличается тем, что религиозные позиции поэта и философа анализируются в ракурсе убеждений исмаилитов, точнее фатимидов его периода жизни. Для выполнения такого анализа, прежде всего, необходимо определение причин склонности Насира Хусрава к исмаилизму.

Одним из спорных вопросов жизнедеятельности и формирования убеждений Насира Хусрава является определение времени и этапов следования его исмаилизму. Решение этой проблемы способствует правильному и точному определению причин и оснований склонности Насира Хусрава к исмаилитскому течению.

Следует сказать, что большинство исследователей жизни и творчества Насира Хусрава считают исходной точкой изменения его мировоззрения и движителем его нравственных поисков, увиденный им исторический сон, который он упоминает и в своём «Сафарнаме» [6, 2]. Вне всякого сомнения, увиденный им сон в своем произведении

сам Насир Хусрав объясняет в таком же плане: «Проснулся ото сна ежедневного, теперь следует проснуться и от сна сорокалетнего. Подумал, пока все свои действия и поступки не изменю, не успокоюсь» [6, 2].

К этому следует добавить, что историки и ученые, писавшие на эту тему, считают жизнь философа до этой поры в основном жизнью, проведённой в основном в «дворцовом стиле» - праздных земных весельях и пиროвания. Конечно, для обоснования такого вывода, обычно приводили и высказывания самого Насира Хусрава, в которых поэт конкретно рассказывает о дворцовых пирах, винопитиях и гуляньях, праздности жизни «в основном бесцельно, низменно прожитой молодости, о заблуждениях в эту пору» [7, 23]. Такие воспоминания о прошлом до интеллектуальной эволюции поэта-философа дали повод некоторым исследователям предложить гипотезы относительно его убеждений, судить о нём как о гуляке и жуире, говорить о слабости его религиозных позиций и следовании учению своего религиозного течения. А относительно его знания или незнания учения исмаилитов, не оставляли даже шансов оспаривать. Даже один из первых и наиболее продуктивных исследователей исмаилитской литературы Владимир Иванов в первых своих аналитических трудах описывает Насира Хусрава как слабого в вероучении исмаилитов и представляет его как некоего мечтателя, кроме того считает, что он не справлялся с должностью Главного Проповедника Хорасана [12]. И напротив, А. Бертельс считает его одним из выдающихся личностей фатимидского призыва [1], а другие учёные, такие как Махди Мухаккик, Тагизаде, Надир Вазинпур и т.д. подчёркивают величие его слога и изящество поэтического искусства. В целом, большинство учёных и исследователей признают, что Насир Хусрав был исмаилитом, поскольку об этом он говорит неоднократно. Но обсуждаемая нами тема - был ли знаком Насир Хусрав с учением исмаилитов до известного сновидения и ритуального хождения вокруг Каабы? Имел ли он до этого времени какую-либо должность или обязательства, в пределах требований этого течения или нет?

В последнее время эта тема занимает умы учёных и возникла идея последующих полноценных исследований, хотя доктор Сияки после комментирования некоторых моментов «Сафарнаме» и требований приёма в исмаилиты, пишет: «Со всем, что мы имеем, если пожелаем присоединиться к тем, кто уверен, что Насир Хусрав в начале пути был исмаилитом, [следует проигнорировать] то, что он одно время проходил в Хорасане этапы تاشفيق – تفریس – تانیس»

предназначенные на занятие должности подготовленного приверженцам, готового проповедовать идеи хозяев призыва, и путешествие его тоже было предпринято с целью прохождения указанных этапов и занятия должности Главного проповедника (مقام حجت), и это прямо противоречит его словам, что перед поездкой в Джузджанан и сновидения, послужившего причиной его ошибки, пил вино и был чиновником, прожигал жизнь в достатке со сверстниками, учёными, людьми искусства» [6, 29]. Однако, этот же исследователь в начале этих же своих слов пишет, что личное стремление и интерес Насира Хусрава, в первой части его жизни, стремительное распространение исмаилизма в Хорасане того времени не могли не оказать влияния на получение достаточной информации об этом религиозном течении [6, 26].

Авторы книги «Поэт-мыслитель» Абдукодир Маниёзов и Худои Шарифов, говоря на тему интеллектуальной революции и жизненных преобразований Насира Хусрава, с опорой на статью Нилаба Рахими (Краткий обзор «Сафарнаме» и перевод некоторых лиц, с которыми Насир встречался. Журнал Ходджат, второй год, номер 2. – Кабул, 1370 хиджры.- с. 85) выразили по этому вопросу интересные мысли, полное цитирование которых только на пользу нашему анализу:

«Конечно, со слов самого Насира Хусрава основной причиной его семилетнего путешествия был то самое его сновидение, в котором некий старец указал ему направление киблы (Мекки), то есть хаджа. Но в самом деле, возможно сновидение было своего рода средством и поводом для путешествия. Если мы вспомним поездку Насира Хусрава в индийский Мултан, его знакомство с учением карматов Мултана и появление желания следования батинитскому течению исмаилитов, вопрос несколько прояснится.

Таким образом, Насир Хусрав перед своим семилетним путешествием в какой-то степени был знаком с исмаилитским учением Мултана и «поскольку местные миссионеры этого течения были не в состоянии разгадать истину и решить его философские проблемы, Насир Хусрав подался в Египет, в центр движения исмаилитов. Если целью Насира Хусрава, в самом деле, был хадж, то зачем ему понадобилось проводить три года в Египте? Почему он так долго пребывал в Египте? Как бы то ни было, у него была и тайная цель» (Выдержка из вышеуказанной статьи – Х.К.). В любом случае, становится ясно, главным поводом этому путешествию было совершение хаджа, а в самом деле сверхцелью наверное была встреча с халифом Египта. Поскольку, претит здравому смыслу, чтобы такой человек, как Насир

Хусрав стал путешествовать без какой-нибудь серьёзной цели и после совершения обряда хаджа остался ещё на три года и, отказавшись от своей прежней веры, в короткий срок приобрел титул «حجت» («доказательство», «свидетельство») - Главного проповедника и превратился в одного из ярых борцов за идеи исмаилитского вероучения» [4, 28].

Авторы предисловия к «Девани аш'ари Насир-и Хосрав» тоже, ведя речь о сновидении философа, и отметив мнение большинства исследователей, которые говорят, что «откровение во сне» «послужило причиной прекращения Насиром Хусравом - последователем шафитского толка официального суннизма употребления вина и его решению о хадже» [5, 12], выражают мнение, что указанный сон является «символом» и об этом путешествии мыслителя пишут следующее: «Однако, если мы более тщательно ознакомимся с произведениями Насира Хусрава, можно предположить, что он, возможно, был с самого начала последователем исмаилитского течения шиизма и чудо-сон он использовал в качестве символа для прикрытия главной цели путешествия. А под человеком, давшим ему во сне полезный совет – путешествие в Мекку, подразумевал исмаилитского проповедника, которого он хорошо знал. Создаётся впечатление, что Насир Хусрав в молодости и в период учёбы успешно и уверенно прошёл ступени учения исмаилитов и теперь для того, чтобы достичь более высокого уровня «حجت» («ходджат») стремился на аудиенцию непосредственно к исмаилитскому Иمامу, в те времена находившемуся в Каире и после встречи и собеседования с ним, его указом был бы удостоен назначения на очень высокую должность этого религиозного течения «حجت جزيره» ([ходджате джәзирә]) в торжественной, великолепной обстановке» [5, 13].

Видимо, указанные авторы-исследователи в какой-то степени воспользовались выраженными на эту тему мыслями известного ираниста Анри Корбена, хотя на него не ссылаются. Указанный учёный предложил несколько интересных мыслей по этому вопросу, которые могут прибавить надёжности нашему дальнейшему анализу. Исследователь, подчеркнув символичность событий со сновидением и комментирование этого случая в жизни поэта, называет эту ночь со сновидением не полным циклом из 24 часов, а ночью невежества и глупости - обыкновенной ночью со дня появления его на свет [11, 520-542]. Учёный также в какой-то степени связывает с этим историю путешествия Насира Хусрава и несколько вопросов, имеющих отношение к этому путешествию. Например, то, что Насир, оказывается, принял исма-

илизм ранее того, что увидел свой исторический сон. Элис Хансбергер, ещё один исследователь жизни и творчества Насира Хусрава, считает проблему принятия Насиром Хусравом исмаилизма до поездки в Каир, одной из спорных вопросов и высказывает о необходимости исследования этой части его жизни, хотя на этот счёт исследователь ничего в подтверждение или отрицание этого не сказала [см.: 9, 44].

Несмотря на отсутствие в настоящее время достоверных документов о том, что Насир Хусрав до примыкания к египетским фатимидам принял исмаилизм, не следует отрицать знакомство и пользование Насиром Хусравом учением и философией этого течения в детстве и особенно в молодости. Именно определённая осведомлённость об этом учении и, конечно, другие объективные и субъективные причины позже привели его к египетским фатимидам. Поэтому, можно предположить, что 1) семейная атмосфера 2) учёба в зрелом возрасте и 3) поиски и исследования в зрелом возрасте обеспечили почву для принятия Насиром Хусравом исмаилизма. Все исследователи жизни и произведений Насира Хусрава утверждают, что его социальное происхождение из distinguished, влиятельной семьи и известно, что обладание знаниями и просвещённость в иранских народах являлись главным критерием почитания и влиятельности. Следовательно, семья, чьим отпрыском был Насир Хусрав, прославившийся благочестием, набожностью и умом, был совершенен в науках того времени, особенно в исламском законоведении, философии и литературе. Ошибочно было бы думать, что эта семья не была знакома с научной мыслью и литературой периода саманидов. «Насир Хусрав, вероятно, был из могущественной семьи, занятой государственными делами и члены семьи состояли на службе при дворе правителя», - пишет Саид Хасан Такизада [2, 20]. Правда такова, что «могущественная семья», «занимавшаяся государственными делами, члены которой состояли чиновниками Дивана», не могла без практики в таких делах и без теоретических и практических знаний государственного и чиновничьей практики при саманидах быть успешной в таком деле. Это проблема, которая требует специального исследования, а мы довольствуясь таким заключением, что семья Насира Хусрава, возможно, была хорошо осведомлена и имела достаточно знаний и опыта в государственном и была знакома с передовыми мыслями этой династии. Достоверность этого предположения можно подтвердить тем фактом, что выходцы из этой семьи были привлечены к государственным делам и чиновничеству, поскольку властители-чужестранцы (газневиды, сельджуки) нуждались в таких квалифицированных,

опытных специалистах. И наконец, упоминание Насиром Хусравом времён саманидов, Рудаки, Марвази и других, подтверждает эту мысль. Самым насыщенным событиями и наиболее прославленным периодом правления саманидов является период распространения исмаилизма на территории этого государства, особое внимание и вхождение высших государственных чинов и чиновников саманидов в это религиозное течение. Поэтому полная осведомлённость Насира Хусрава об учении этого течения в пределах своей семьи является одной из причин, способствовавших принятию им исмаилизма.

Согласно сведениям, данным самим поэтом-путешественником, подростковый период Насира Хусрава и его дальнейшая внесемейная учёба прошли в Балхе, куда переехала его семья. Балх в те времена считался одним из научно-просветительских центров, и можно предположить, что исмаилитская мысль в этом городе представляла собой движущую, прогрессивную просветительскую идею в обществе. Академик Мусо Диноршоев, подчеркивая весьма сильное, глубокое влияние исмаилитских миссионеров в различных городах и землях Хорасана, Мавераннахра и Афганистана, упоминает не только о том, что отец и брат Ибн Сины - уроженцы Балха были исмаилитами, но подтверждает и мнение Арифа Тамира о том, что он был проповедником и исмаилитским мыслителем. Свои мысли на этот счёт таджикский академик резюмировал следующим образом: «Тайная община исмаилитов в Балхе, к моменту приезда туда Насира Хусрава была довольно сильной. Молодой Насир, попав в такую среду, уже в подростковом возрасте принял философию и убеждения исмаилитов» [3, 116].

Эта мысль выражена и в выводах иранского учёного Манучехра Оташи о том, что принятие Насиром Хусравом исмаилизма произошло до его путешествия. Он пишет: «...в самом деле, Насир Хусрав, вопреки бытующему мнению (считают конец его путешествия началом его следования исмаилизму), уверовал и принял это вероучение в Балхе под руководством первого своего наставника Муайядудина Ширази» [8, 66].

Третьей платформой принятия Насиром Хусравом исмаилизма являются его индивидуальные изыскания-поиски, целью которых являлось нахождение ответов на многие вопросы, касающиеся политической и социальной жизни, веры психологии, убеждений, религии, светской и загробной жизни. Так, таджикский исследователь Худои Шарифов со ссылкой на содержание сборника стихов поэта пишет: «Несмотря на такое положение Хусрав отмечает то, что примерно к сорока годам достиг новой ступени совершенствования в пути полу-

чения знаний. Прделав длинный путь приобретения знаний и обучения, устраняя сомнения и трудности, достиг такого уровня, когда единственный судья Всевышний, так в чём же (говорит он) моя вина, что, достигнув этого уровня, не знаю, откуда помощи ждать:

Схватиться за кого и где с Богом объединение,
Ведь началу неизвестно, где ждёт его конец?
В чём наша вина? Что родились не в то время?
Где ж наш пророк и где ж наш духовный отец?

Для того чтобы найти ответы на эти вопросы Хусрав встал, забыв про дом и родные пенаты, персидскую и арабскую, индийскую, философию, манихейзм, сабеизм и материализм, своё состояние в труднейшем положении и пошёл, спрашивая и допытываясь истины» [10, 72].

Основной причиной принятия Насиром Хусравом исмаилизма были «религиозный интеллектуальный поиск, связанный с политическо-социальной обстановкой», положительные ответы, которые часто находили в учении и философии исмаилитов, «в чреве идей и учений греческой философии, создавших самостоятельную систему» [10, 15].

ЛИТЕРАТУРА

1. Бертельс, А.Е. Насир-и Хусров и исмаилизм / А.Е. Бертельс. -М.: Изд-во Восточной литературы, 1959. -290 с.
2. Диван стихов Насир Хусрава Кабадияни. Подгот. к изд. Сейид Насрулла Такави. 2-ое изд. –Тегеран: Муин, 2001. -734 с. (на перс. яз.).
3. Диноршоев, М. Насир Хусрав и его наследие / М. Диноршоев // Носири Хусрав: Вчера, сегодня, завтра. Под ред. С.Ниязов, Р.Назариев. -Худжанд: Ношир, 2005. –С. 111-125.
4. Маниязов, А., Шарифов, Х. Великий мыслитель / А. Маниязов, Х. Шарифов. –Душанбе: Деваштич, 2003. - 232 с. (на тадж. яз.).
5. Насир Хусрав. Диван / Насир Хусрав. Сост. текста, введ. и коммент. Амрияздана Алимарданова и Нурмухаммада Амиршахи. – Душанбе: Шуджаиян, 2009, (т.1. -639 с., т. 2. -645 с.) (на тадж. яз.).
6. Насир Хусрав Кубадияни Марвази. Книга путешествий (Сафарнаме) / Насир Хусрав. Подгот. к изд. Мухаммад Дабир Сяки. –Тегеран: Зуввар, 1996. -440 с. (на перс. яз.).
7. Насир Хусрав ибн Хорис ал-Кубадияни ал-Балхи ал-Марвази. Диван / Насир Хусрав. Сост., сопоставление и сверка Джахангира Мансура. –Тегеран: Нигах, 1996. -230 с. (на перс. яз.).

8. Оташи, Манучехр. Насир Хусрав: странник мира и пленник Юмгана / Манучехр Оташи. -Тегеран: Оханге дигар, 2007. -304 с. (на перс. яз.).
9. Хансбергер, А. Насир Хусрав – рубин Бадахшана / А. Хансбергер. Пер. Фаридуна Бадраи. Подгот. таджикского текста Ноёбша Зухурбек. - Душанбе: Нодир, 2003. -328 с. (на тадж. яз.).
10. Шарифов, Х. Тайны мира / Х. Шарифов. – Душанбе: Нодир, 2004. -352 с. (на тадж. яз.).
11. Corbin Henry. Nasir-i Khusraw and Iranian Isma'ilism // The Cambridge History of IRAN, Volume 4, The Period from the Arab Invasion to the Saljuqs, Cambridge University Press, 1975. -P. 520-542.
12. Ivanov W. Nasir-i Khusraw and Ismailism. Ismaili Society Series B, no.5. –Bombay: Ismaili Society, 1948. -78 p.

ИСТОЧНИКИ ОБРАЩЕНИЯ НАСИРА ХУСРАВА К ИСМАИЛИЗМУ

Одним из спорных вопросов жизнедеятельности и формирования убеждений Насира Хусрава является определение времени и этапов следования его исмаилизму. Решение этой проблемы способствует правильному и точному определению причин и оснований склонности Насира Хусрава к исмаилитскому течению.

Ключевые слова: Насир Хусрав, исмаилитская литература, персидско-таджикская литература, исмаилизм.

ЗАМИНАҲОИ ГАРОИШИ НОСИРИ ХУСРАВ БА ИСМОИЛИЯ

Яке аз масъалаҳои баҳсталаби ҳаёт ва ташаккули эътиқодоти Носири Хусрав муайян намудани замон ва марҳалаи гароиши ӯ ба тариқай исмоилия мебошад. Кушодани ин муаммо боиси дуруст ва дақиқ муайян намудани сабабҳои заминаҳои ба исмоилия гаравидани Ҳаким Носири Хусрав мегардад.

Калидвожаҳо: Носири Хусрав, адабиёти исмоилӣ, адабиёти форсии тоҷикӣ, исмоилия.

THE SOURCES OF NASIR KHUSRAW'S CONVERSION TO ISMAILISM

One of the controversial issues of Nasir Khusraw's life and formation of convictions is the definition of time and stages of following his Ismailism. Solving this problem contributes to the correct and accurate determi-

nation of the reasons and grounds for Nasir Khusraw's inclination to the Ismaili sect.

Keywords: Nasir Khusraw, Ismaili literature, Persian-Tajik literature, Ismailism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаландаров Ҳоким Сафарбекович. - доктори илми филология, муовини директор оид ба илми Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ; Тел.:(+992) 93 489 26 26; E-mail: hokim_k@mail.ru.

Сведения об авторе: Каландаров Хоким Сафарбекович. - доктор филологических наук, заместитель директора по науке Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ; Тел.:(992) 93 4892626; E-mail: hokim_k@mail.ru.

Information about the author: Kalandarov Hokim Safarbekovich, Doctor of Philology, Deputy Director for Science of the Rudaki Institute of Language and Literature of the Tajik Academy of Sciences; Phone: (992) 93 489 26 26; E-mail: hokim_k@mail.ru.

**ХУСУСИЯТҲОИ МАВЗӢИЮ ПОЭТИКИИ
АШӢОРИ РӢДАКӢ**

*Шарифов Шариф Раҳмонович
Донишқадаи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

АшӢори диловези устод Рӯдакӣ бо хусусиятҳои хоси мавзӯию поэтикии худ қарнҳо боз дилу дидаи аҳли адабро равшан намуда, дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ мавқеи намоён дорад.

Ба андешаи Абдулғафури Орзу сабк «дар фазои комилан ҳамгун ва ҳамоҳанг паридан ва парвози муस्ताқил доштан ва равонии лаҳн» буда, [3, 36] равонии лаҳн, муҷазбаёнӣ, содагии ифода ва савтиёти хоси ашӢори Рӯдакӣ сурудаҳои ўро ҷовидона гардонида, «шеваи шеъри вай бар содагии маънӣ ва равонии лафз мубтанист, дар ҳамон ҳол ҷазолате камназир мояи мазияти шеъри ўст» [1,17].

Чунончи:

Гирифт хоҳам зулфайни анбарини туро,
Ба бӯса нақш кунам барги ёсамини туро.
Ҳар он замин, ки ту як раҳ бар ў қадам биниҳӣ,
Ҳазор сачда барам хоки он замини туро [6, 6].

Ва ё:

Бе рӯи ту хуршеди ҷаҳонсӯз мабод,
Ҳам бе ту ҷароғи оламафрӯз мабод.
Бо васли ту кас чу ман бадомӯз мабод,
Рӯзе, ки туро набинам, он рӯз мабод [6, 42].

Интиҳоби мавзӯ дар ашӢори Рӯдакӣ ҷанбаи вуқӯӣ дорад.

Тасвири воқеот:

Дигар унсуре поэтикаи Рӯдакӣ дар таркибофаринӣ ва лафзта-рошии шеъри ў рӯнамост, ки баъдан ба ашӢори ҳамасрон ва шоирони ин сабк бетаъсир намондааст. Чунончи, таркибҳои «ба бӯса нақш қардан»:

Гирифт хоҳам зулфайни анбарини туро,
Ба бӯса нақш кунам барги ёсамини туро [6, 6].

«ба теги ҳинду даст ҷудо намудан»:

Ба теги ҳиндӣ, гӯ дасти ман ҷудо бикунанд,
Агар нагирам рӯзе ман остини туро [6, 6].

«аз барф хуллаи қасиб баркашидан»:

Борони мушкбӯй биборид нав ба нав,
В-аз барф баркашид яке хуллаи қасиб [6,7].

«ба ҳино хазиб гаштани панҷаи арӯс»:

Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи арӯс ба ҳино шуда хазиб [6,8].

«шикастабиёбон»:

Басо шикастабиёбон, ки боғи хуррам гашт,
Ва боғи хуррам гашт, он кучо биёбон буд [6,17].

«турки камарбаста»:

Эй **турки камарбаста**, чунонам зи фироқат,
Гӯянд қабои ту маро пираҳан ояд [6,22].

Таҳаввулоти маъноии таркиб (маънибандӣ) ва корбурди ибораҳои тоза (таркибофаринӣ) ҷаззобияти сухани шоирро дучанд намудааст. Шоир ба зер афтодани деворро бо ибораи «ба позер пардохтан» («пардозии позер» - бо қомати худ зеб додани зери по, киноя аз афтодан) гуфтааст, ки ниҳоят шоирона аст:

Девори куҳангашта бипардозад позер,
Як рӯз ҳама паст шавад, ранчаш бигзор [6,23].

Ё истифодаи «тирагетӣ», ки маъмулан «дахри торик», «дунёи тира» ва ё «дунёи тираву тор» мегӯянд:

Фарр бад-ӯ ёфт тираву торӣ,
Адн бад-ӯ гашт **тира гетии вайрон** [6,29].

Таркибҳои «ҷӯйи хушки юнонӣ», «мансаби таҳқиқи анбиё», «хусни савт», «чу булбул муқайяди назм будан» (дар ин ҷо назм ба маънои наво), «чурми хусн», «тофтароҳӣ» ва «кори самой» ашъори шоирро оро додаанд:

Маро зи мансаби таҳқиқи анбиёст насиб,
Чӣ об ҷӯям аз ҷӯйи хушки юнонӣ?!
Ба хусни савт чу булбул муқайяди назмам,
Ба чурми хусн чу Юсуф асири зиндонӣ [6,38]!

Онҳо, ки ҳама майл сӯйи мулки ту карданд,
Инак биниҳоданд сар аз тофтароҳӣ [6,39].

Ин кори самоӣ буд, не қувваи инсон,
Қасро набувад қувват бо кори самоӣ [6,40].

Рӯдакӣ, аз як ҷониб, тавассути сохтани вожаҳои тоза маънии тоза офарида ва аз тарафи дигар, таҳаввулоти сабкию хунариро асос гузошта, «... дар ибдои (эҷоди) маонӣ қудрати тамои дорад ва шеърӣ ӯ дар айни содагиву равонӣ аз маонии латиф ва мазомини тоза машхун (пур) аст» [1,17]. Шоир «лафзи хубу маънии осон»-ро мояи аслии шеър донистааст:

Инак мадхе, ҷунон ки тоқати ман буд,
Лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон [6, 33].

Рӯдакӣ дар баробари лафзи хушу маънии осон ба дурустиву ростии мазмун, мундариҷаи он ва ҳиссиёту хирад («дилу сиголиш») диққати ҷиддӣ додааст [7, 16-17].

Ман он-ч мадҳи ту гӯям **дуруст бошад у рост**,
Маро ба қор наояд сирешму қайло.

Эй Маҷ, кунун ту шеърӣ ман аз бар куну бихон,
Аз ман **дилу сиголиш**, аз ту тану равон [6, 33].

Аз нигоҳи дигар метавон ибораҳои «**хусни савт**», «**ҷурми хусн**» ва «**қайди назм**»-ро заминаҳои пайдоиши истиораи равшан дар адабиёти форсии тоҷик номид, ки баъдан он дар сабки ҳиндӣ ба дараҷаи олии расидааст.

«... Яке аз ҷумлаи балоғат он аст, ки шоир байтҳои қасида муталоим гӯяд, яъне ки якдасту ҳамвор гӯяд ва ҷунон қунад, ки миёни байту байт тафовути бисёр набувад ва азубату сифат» ва шоир дар эҷоди шеър бояд, ки миёни абёт талфиқ қунад ва ҳар якро ба ҷойи худ гузинад ва маониро ба ҳам пайваста дорад ва дар маҷмӯъ мувофиқати лафзию маъноӣ ва услубии мисраҳоро дарёбад [4, 208].

Ҷойи тартиб нест, ки Рӯдакӣ дар эҷоди қасида на танҳо аз назари тасвирифаринӣ ва маънибандӣ, балки аз нигоҳи шеваи хунарии қорбурди қалимаҳо ва устухонбандӣ муваффақ шуда, «моддаи шеър» [8, 587]-ро мисли мум дар қафи андеша бо ҳар тарик ва ҳар матлаби хоста бо алфози покиза ва маонии латиф ва бисёр мувофиқ ба талаботи шеърӣ қорбасти карда, ба ҳар як байт истиқлоли маъноӣ ато карда, сохтори шеърашро аз нигоҳи низоми андеша ҷунон устувор карда, ки тартиби маонӣ ва тансиқи суҳан ба якдигар ниёз надоранд.

Дар эҷоди хусни талаб (хусни матлаб, бароати талаб, хусни савол ва ё адаби талаб) ва хусни мақтаъ (хусни хотима, бароати мақтаъ) низ эҷоз кардааст:

Хусни матлаб:

Бӯи чӯи Мӯлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме [6, 37].

Ё:

Чун тег ба даст орӣ, мардум натавон кушт,
Наздики Худованд бадӣ нест фаромушт [6,11].

Ё ки:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯи гулу мушку насими суман ояд [6, 21].

Ё ин ки:

Эй бар ҳама мирони ҷаҳон ёфта шоҳӣ,
Май хӯр, ки бадандеш чунон шуд, ки ту хоҳӣ [6, 38].

Хусни мактаъ:

Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вақти асову анбон шуд [6, 20].

Бо мақсади ҳалли мавзӯ ва пухтагии ғоявию мундариҷаи асар радиф дар шеъри Рӯдакӣ дар шаклҳои гуногун зухур кардааст. Чунончи, радифи исмию сифатӣ:

Омад бари ман. Кӣ? Ёр! Кай? Вақти **сахар**,
Тарсанда зи кӣ? Зи хасм! Хасмаш кӣ? **Падар!**
Додам-ш ду бӯса. Бар кучо? Бар лаби **тар**,
Лаб буд? На! Чӣ буд? Ақиқ! Чун буд? Чу **шакар** [6, 18]!

Ё:

Зуфт шавад родмарду суи диловар,
Гар бичашад з-ӯю рӯйзард **гулистон** [6, 27].

Ё ин ки:

Бар **ишқи** туам на **сабр пайдост**, на дил,
Бе **рӯи** туам на **ақл барҷост**, на дил [6,18].

Сифатӣ:

Шояд, ки марди **пир** бад-ин гаҳ шавад **ҷавон**,
Гетӣ бадил ёфт **шабоб** аз пайи **машиб**[6,7]!

Феълӣ:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯи гулу мушку насими суман ояд [6,8].

Истифодаи воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ паҳлӯи дигари хунари шоирии Рӯдакиро бозгӯ намудааст. Чунончи, ташбеҳ:

Бихандад лола дар сахро, ба сони чехраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун, ба сони дидаи Мачнун [6,18].

Ё:

Он абр бин, ки гиряд **чун марди сӯгвор**,
В-он раъд бин, ки нолад **чун оишиқи кайб** [6, 7].

Ё ки:

З-он **ақиқин майе**, ки ҳар кӣ бидид,
Аз ақиқи гудохта нашнохт [6, 9].

Истиора:

Ин ҳама яксара тамом шудааст,
Назди ту, ай **бути** мулукфиреб [6, 9].

Май ҳасту дирам ҳасту **бути** лоларухон ҳаст,
Ғам нест, в-агар ҳаст, насиби дили аъдост [6, 10].

*

Сарсари ҳачри ту, **эй сарви баланд**,
Решаи умри ман аз бех биканд [6,16].
Кӯшам, ки бипӯшам, **санамо**, номи ту аз халқ,
То номи ту кам дар даҳани анчуман ояд [6,22].

*

Эй **турки камарбаста** чунонам зи фироқат,
Гӯянд қабои ту маро пераҳан ояд [6,22].

Талмех:

Барбати **Исиву** лавнҳои **Фуодӣ**,
Чанги **Мудакниру** нойи **Чобаки Ҳобон**.

*

Як саф мирону **Балъамӣ** биншаста,
Як саф **Ҳурону Пирсолеҳи Дехқон**.

*

В-ар ба булӯр андарун бубинӣ, гӯйӣ:
Гавҳари сурх аст ба кафи **Мӯсии Имрон** [6, 26-27].

*

Ҳотами Тойӣ туй андар саҳо,
Рустами Дастон туй андар набард [6, 13].

Тавсиф:

Зуфт шавад **родмарду** сушт **диловар**,
Гар бичашад з-ӯю рӯйзард гулистон [6, 27].

*

Маро бисуду фуру рехт ҳар чи дандон буд,
Набуд дандон, ло, бал **чароғи тобон** буд.

*

Ҳама чӣ донӣ, эй **моҳруи мушкинмӯй**,
Ки ҳоли банда аз ин пеш бар чӣ сомон буд [6, 22]?!
*

Тазод:

Офарину мадҳ **суд** ояд ҳама,
Гар ба ганҷ андар **зиён** ояд ҳама [6, 37].

*

Бо он, ки дилам аз **ғами** ҳаҷрат хун аст,
Шодӣ ба **ғами** туам зи **ғам** афзун аст [6, 41].

Шояд, ки марди **пир** бад-ин гаҳ шавад **ҷавон**,
Гетӣ бадил ёфт **шабоб** аз пайи **машиб** [6, 7]!

Таносуби калом:

Юсуфрӯе, к-аз **ӯ фиғон** кард дилам,
Чун дасти **занони мисриён** кард дилам,
З-огоз ба **бӯса меҳрубон** кард дилам,
Имрӯз нишонаи **ғамон** кард дилам [6, 45].

*

Бар **ишқи** туам на **сабр пайдост**, на дил,
Бе **рӯи** туам на **ақл барҷост**, на дил.
Ин **ғам**, ки **марост**, **кӯҳи Қоф** аст, на **ғам**,
Ин **дил**, ки **турост**, **санги хорост**, на **дил** [6, 44].

Хулоса. Устод Рӯдакӣ тавассути ҳунари шоирии хеш тавонистааст, ки бунёди адабиёти форсии тоҷикиро дар заминаи бехтарин намунаҳои шеър бо зеботарин гуфтор пайрезӣ намояд. Шоир дар тасвирифаринӣ ва маънибандӣ бо назардошти корбурди санооти бадеӣ ва вазни хушоянди шеърӣ ба мартабаи баланд муваффақ шуда, сабки хосаи худро эҷод намуда, таъсири зиёд ба ҳамасрон ва пасомадагон гузоштааст. Дар қанори ин, Рӯдакӣ бо истифодаи таркибҳои тоза ва қолабҳои шеърӣ мувофиқ ва равонию содагии лаҳн тавонистааст, ки мактаби ҳунариеро дар эҷоди назм ба мо мерос гузорад.

Китобнома:

1. Зарринқӯб, А. Бо қорвони хулла./Абдулхусайни Зарринқӯб. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 184 с.
2. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт. / Раҳими Мусулмонӣён. - Душанбе: Маориф, 1990. - 264 с.

3. Орзу, А. Бутиқои Бедил. / Абдулғафури Орзу. - Машҳад, 1378. – 214 с.
4. Родуёнӣ, Муҳаммад ибни Умар. Тарҷумон-ул-балоғат./ Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1974. – 282 с.
5. Розӣ, Шамс Қайс. Ал-мучам-фӣ шоири ашъор-ил Аҷам/Шамси Қайси Розӣ. – Душанбе: Ирфон, 1996. – 445 с.
6. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Шеърҳо. /Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - 62 с.
7. Сатторзода, А. Таърихчаи назариёти адабии форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Адиб, 2001. – 106 с.
8. Тусӣ, Насириддин. Асос-ул-иқтибос. / Насириддини Тусӣ. Бо тасхеҳи Мударрисии Разаӣ. – Техрон, 1326. – 602 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МАВЗӢЮ ПОЭТИКИИ АШӢОРИ РӢДАКӢ

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба тарзи тасвиروفаринӣ, маънибандӣ ва таркибсозӣ, услуби нигориш ва истифодаи қофия ва радиф, интихоби вазн ва оҳанги хушоянди шеър, ки дар маҷмӯъ мактаби хоси ҳунари шоирии Рӯдакиро ба вучуд овардааст, суҳан рафтааст.

Калидвожаҳо: адабиёти форсии тоҷикӣ, поэтика, тасвиروفаринӣ ва маънибандӣ, талмех, тавсиф, тазод, истиора, ташбех, радиф, қофия, сабк, қасида.

ПОЭТИЧЕСКО-ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РУДАКИ

В данной статье делается попытка показать художественное искусство, размер стиха, тональность стихи, сти стихосложения, стилистику сочинения стихов, неповторимое стихотворчество, мелодичность декламации, и в комплексе определить поэтическо-тематические особенности поэзии Рудаки.

Рудаки создал особенный стиль, который до сих пор в персидско-таджикской литературе упоминается как стиль Рудаки.

Ключевые слова: персидско-таджикская литература, поэтика, поэтический образ, поэтические осмысливание, поэтический стиль, метафора, описание, сходство, поэтический строй, рифма, қасида.

THE POETRY AND TEMATICS FORMS OF RUDAKI'S POETRY

This article shows the steps of literal art, poems structures, stylistics orders of poems, unrepeated words, declaminated melods, and the complex of poetic-tematics mains in Rudaki's poetry.

Rudaki created the special styles, which are known as Rudaki's style until our time.

Keywords: Persian-tajik literature, poetics, poetic image, thinking of poetry, poetic style, metaphor, allusion, controversy, descriptions, romantic poems, poetic structure, rhyme, kasida.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Шариф Раҳмонович. - дотсент, мудири кафедраи забонҳои Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.ф., тел: +992(92) 757 32 28; e-майл: sssharif@mail.ru

Сведения об авторе: Шарипов Шариф Раҳмонович. - доцент кафедри языков Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, тел: +992(92) 757 32 28; e-майл: sssharif@mail.ru

About the author: Sharifov Sharif Rahmonovich – assistant professor, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone: +992(92) 757 32 28; e-mail: sssharif@mail.ru

МАЛИКИ ҚУМӢ - ПОДШОҲИ МУЛКИ МАЪНИ

Ҷамолиддин Саидзода

Институти забон ва адабиёти ба номи **Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ**

Такрор нест дар сухани ишқ, к-ин ҳадис
Сад бор беш гуфтааму номукаррар аст.

Малики Қумӣ

Малики Қумӣ тақрибан соли 1525 дар шаҳри Қум дида ба дунё кушодааст. Ӯ яке аз шоирони маъруфи асри XVI ва асри XVII маҳсуб меёбад. Аз оғози ҷавонӣ ба шеърӯ шоирӣ иштиғол варзида ва аз шуҳрати зиёд бархӯрдор гардидааст. Дар ин замина аҳли тазкира мулзам шудани шоири маъруфи дарбори шоҳ Аббоси Сафавӣ – Шонии Такалуро аз ҷониби вай дар нигоришоти хеш ёдовар шудаанд. Боқии Наҳовандӣ гӯяд: «Миёни ӯ ва Мавлоно Шонии Такаллу, ки аз машоҳир ва аъзими ғусаҳои Эрон аст ва подшоҳ Ҷамҷоҳшоҳ Аббоси Сафавӣ ба ҷиҳати абёти олия ӯро ба зар баробар кашиданд, мувоҳиса ва муноқишаи бисёре рафт. Ва ғазале чанд, ки мустаъидон дар он замон ба ҷиҳати озмоиш ва табиати он ду донишпажӯҳ тарҳ карданд, дами мусовот, балки пешӣ зад ва шуҳрате тамом ва иштиҳоре ба ҳам расонид» [3,1341]. Малик дар ҳамин айём, тақрибан солҳои 1579-80, роҳи Ҷиндро пеш мегирад ва ба хидмати Абдурахими Хони Хонон, ки бо таҳаллуси Раҳимӣ эҷод мекард, медарояд. Баъдан ӯ дар Бечопур бо шоири маъруф Зухурии Туршезӣ воমেҳӯрад ва ошноӣ пайдо менамояд. Ин дӯстӣ тадриҷан ба хешу таборӣ табдил меёбад, яъне ӯ духтари худро ба никоҳи Зухури мебарорад ва ҳамроҳ ба эҷоди осори бадеӣ мепардозанд. Ҳар ду ба фармони ҳокими он сомон- Иброҳими Одилшоҳ китоби «Гулзори Ирам» ва ё «Наврас»-ро таълиф менамоянд. Эшон маснавии дигареро ҳам дар пайравии «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ эҷод мекунанд. Малик, ки табъан аҳли зуҳду тоат буд, дар пирӣ билкул ғушанишиниро ихтиёр менамояд. Ниҳоят, соли 1615 дар шаҳри Бечопури Ҷинд вафот мекунад. Ӯро тибқи васияташ, ки дар ғазали дар ҳолати назъ сурудааш карда буд, дар паҳлӯи шоири маъруф – Мир Санҷари Кошонӣ ба хок месупоранд. «Ин матлаъ аз он ғазал аст:

Ҷоям ба рӯзи воқеа паҳлӯи ӯ кунед,
Ӯ қиблаи ман аст, рухам сӯи ӯ кунед» [2, 353].

Аммо ин қитъа аз Калими Кошонист, ки дар вафоти вай навиштааст:

Малик- он подшоҳи мулки маънӣ,
Ки номаш сиккаи нақди сухан буд.
Чунон офоқгир аз аҳли маънӣ,
Ки ҳадди мулкаш аз Қум то Дакан буд.
Задӣ аз сӯзи дил дар хона оташ,
Давоту килки ӯ шамъу лаган буд.
Ба сурат гар ба килкаш орамидӣ,
Ба маънӣ сокини байтулҳазан буд.
Ба ҳар чо бикри маънӣ чилва кардӣ,
Ба ӯ наздиктар аз пираҳан буд.
Сӯи гулзори чаннат рафт охир,
Ки дилгир аз ҳавои ин чаман буд.
Қалам чун най агар нолад, ачаб нест,
На ӯро дар банони ӯ ватан буд.
Касе, к-ангушт бар ҳарфаш ниҳодӣ,
Зи ғам ангушти ҳасрат дар даҳан буд.
Бичустам соли таърихаш зи айём,
Бигуфто: ӯ сари аҳли сухан буд [4, 77-78].

Аз Малики Қумӣ девоне боқӣ мондааст, ки аз анвои гуногуни шеърӣ иборат мебошад. Аҳли тадқиқ ва тазкира миқдори ашъори ӯро аз 10 то 14 ҳазор байт нишон додаанд. Тибқи гуфтаи Аҳмад Гулчини Маонӣ, «аз миёни нусхаҳои шинохташудаи девони ӯ билфеъл нусхаи чаҳордаҳ ҳазорбайтии муаррахи 1067-и китобхонаи хоҳи Гулистон комилтар ва муштамил аст бар: муқаддима ва дебочаи «Хони Халил», қасоид, муқаттаъот, тарҷеъот, қасидаи панҷ арбаъайн дар наъти расули Акрам (с), ғазалиёт, рубоӣёт, маснавиёт: 1. «Соқинома». 2. «Санам ва бараҳман». 3. «Манбаъ-ул-анҳор», дар татаббӯи «Махзан-ул-асрор» [3,1346,2].

Дар бораи Малики Қумӣ ва осори ӯ аҳли адаб ва арбоби тазкираву тадқиқ суханони зиёд гуфтаанд, ки зикри бархе аз онҳо дар ин мавқеъ бесуд нахоҳад буд. Ин сухан аз муаллифи «Хулосат-ул-ашъор»-и Тақии Кошӣ аст, ки дар ҳаққи ӯ гуфта: «Мавлоно Малик аз шуарои навдаромад аст ва дар равиши шоирӣ татаббӯи Мавлоно Валии Даштибаёзӣ мекунад. Дар синни сабӣ бар сулуки тариқайи мавзунон моил шуда, аз балдаи тайбаи Қум ба дорулмуъмине Кошон омад... Дар фанни ғазал каломаш фасоҳату балоғат ба ҷой меовард... Чун бар акрону акфо рутбаи тақаддум пайдо кард, мутаваҷҷеҳи доруссалтанаи Қазвин шуд ва қариб чаҳор сол дар он балдаи фохира

дар мусохибати мавзунону мустаъидон авқот гузаронид. Алқисса, дар рамазони саннаи нуҳсаду ҳаштоду ҳафт аз доруссалтанаи Қазвин берун омад, мутаваҷҷеҳи Ҳинд шуд... Ва мегӯянд, алҳол дар шаҳри Аҳмаднангар дар хидмати асҳоби яқза ва интибоҳ ба сар мебарад ва ба аснофи сулук ва риёзат авқоти фархундасоот масруф мегардонад» [3, 1340-1341,2]. Аммо ин гуфтор ба муаллифи «Тазкираи майхона» - Абдунабии Фахруззамонӣ ихтисос мегирад, ки дар бораи ӯ навишта: «Шоири тамомиёрест. Аксари ашъори ӯ барутба аст. Чунончи, аз «Соқинома»-аш шеърӯ шоирии ӯ маълум мешавад, воридоти айёми шабобаш барутбатар аз маълумоти Ҳангоми шайхухат аст. Ва ин чанд банд аз абётест, ки дар ҷавонӣ гуфта:

Қабул аз тоатам бархост, то қурб орзу кардам,
Асар рафт аз дуо, то ҳарфи хоҳиш бар забон омад.

Доштам хуш ҳолате имшаб миёни куфру дин,
Дида машғули буту дил гарми истиғфор буд.

Ҷон Ҳанӯз аз маҳрамони хилвати ҳастӣ набуд,
К-орзу аз соқинони маҷлиси дидор буд» [2, 351].

Забехуллоҳ Сафо дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» доир ба Малики Қумӣ ва шеъраш чунин изҳори ақида менамояд: «Малик Муҳаммади Қумӣ, мутахаллис ба «Малик», аз шоирони маъруфи садаи даҳуму ёздаҳум аст... Малик шоири пурқори аҳди ҳеш ва дар қасидаву ғазал тавоно буд... Шеъри Маликро бештари суханшиносону нависандагони аҳволаш сутудаанд, лекин, бо он ки Малик, ба ростӣ, шоири хубе буд, муболиғаҳои муосиронаш афзун аз ҳадди мазмуни ӯст... Дӯст ва домоди Малик – Зухурӣ дар «Соқинома»-и худ дар бораи ӯ гӯянд:

Хирад шаҳнаи табъи ваққоди ӯст,
Маонӣ дар алфози мунқоди ӯст.
Кам афтад чунин нуктапардоз кам,
Ки нозанд аз ӯ лафзу маънӣ ба ҳам.

Ва ин нозиши лафзу маънӣ дар шеъри Малик ба яқдигар, ки Зухурӣ гуфта, сифати ростини сухани ӯст, ки лафзу маънӣ дар он баробар аст ва Малик аз ин роҳ маъниҳои дилпазирро дар ибораҳои фасеҳу равшан ва мунтахаб адо намуда ва чи дар қасида ва чи дар ғазал дар пайравӣ аз устодони пешин ва ҷавоб гуфтани онон гом бардоштааст...

Аҷаб Масеҳнафас боди меҳргон омад,
Ки зара-зара дар аҷзои хок чон омад.
Зи меҳрмоҳ ба ҳар дил чӣ моя меҳр афзуд,
На моҳи меҳр, магар моҳи меҳрубон омад.
Дуруст мағрибии меҳр дар тарозу шуд,
Аз ин кашиш сари мизон шаб гарон омад.
Зи бас танаввӯи алвони мухталиф дар боғ
Нигорхонаи Чин нақши бӯстон омад.
Зи кимиёи хазон сатҳи боғ пур аз зар шуд,
Чаман муояна чун ганчи шойгон омад.
Зи бас таровиши абру нузули боди хазон,
Ҳавои боғ гуҳарпошу зарфишон омад.
Дилам ба ҳалқаи рӯҳониён мақом гирифт,
Нидои олами ғайбам ба гӯши чон омад. [6,393-394,2].

Ин суханонро аз китоби «Аз гузаштаи адаби Эрон»-и Абдулҳусайни Зарринқуб ба орият мегирем, ки дар бораи Малик гуфтааст: «Малики Қумӣ аз ҳамон аввал, ки вориди вилояти Дакан шуд, дар дастгоҳи фармонравоёни маҳаллӣ мавриди тавачҷуҳ воқеъ шуд. Зухурии Туршезӣ, ки чанде баъд аз ӯ ба ин вилоят расид, бо ӯ дӯстӣ ва хешӣ гузид ва мансаби маликушшуароӣ ёфт. Вафоти ҳар ду шоир низ дар як сол (1025) буд ва Зухурӣ ду моҳ баъд аз Малики Қумӣ назист. Ба ривояте, дар чараёни як ошӯб дар Дакан ба қатл расиданд. Низ ҳар ду шоир ба ишорати фармонравои Дакан-манзумаҳое дар муқобили «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ ба назм овардаанд, ки нотамом монд. Дар ғазалсароӣ ҳам шеваи онҳо ба ҳам наздик буд ва бо вучуди диққат ва зарофате, ки дар интихоби алфози нодир ва истиороти бадеъ дошанд, ғазалҳояшон тарзи Бобо Фигонӣ ва он чиро забони вуқӯъ хонда мешуд, ба хотир меоварад» [1,393]. Дар ҳақиқат, шеъри Малик ба тарзи ироқию вуқӯъ ва идомаи шеваи Бобо Фигонист, ки ба масобаи пул барои гузаштан аз сабки ироқӣ ба ҳиндӣ хидмат кардааст, аммо шеваи Зухурӣ, асосан, ҳиндист ва мисли Урфию Назирӣ дар марҳалаи аввали он қарор дорад ва агарчи дар ашъори ӯ аносирӣ сабки ироқиву мактаби вуқӯъро метавон ба мушоҳида гирифт, вале шеъри вай аглаб истиориву киноиву маҷозиву ташбеҳӣ аст, ки хоси сабки ҳиндист ва аз шеъри Малик, ки асосан, ироқиғуна ва бархӯрдор аз тарзи вуқӯъ мебошад, фосила мегирад ва хеле печидаву гоҳе муаммоғуна аст. Аз ин рӯ, муҳаққиқон сабки Зухуриро ба худӣ ӯ хос медонанд, ки ҳатто ба ҳеҷ як аз шоирони сабки ҳиндӣ низ монанд нест, чӣ расад ба сабки Малики Қумӣ, ки, тавре ки гуфтем, асосан, аз мактаби вуқӯъ намояндагӣ мекунад ва ба тарзи

ироқӣ аст. Ба қавли ростини Аҳмад Гулчини Маонӣ, ки мегӯяд: «Шеъри Малик, он чӣ ки дар ҷавонӣ гуфта шуда, ба тарзи вуқӯъ аст ва бақия ғолибан ба сабки ироқӣ» [3, 1346]. Аммо, бо ин ҳама, бархе аз аносири сабки ҳиндиро, ба нудрат ҳам бошад, низ метавон дар ашъори ӯ пайдо кард ва нақши ашъори ӯро дар падидаи омадани сабки ҳиндӣ таъкид ва таъйид намуд. Бад-ин маънӣ, рӯи тарҳҳои шеъри ӯ ғазал гуфтани устодони сабки ҳиндӣ, ба вижа Соибро метавон далел овард, ки гуфта:

Ин ҷавоби он ғазал, Соиб, ки мегӯяд Малик:
«Нур дар зулмат, сафедӣ дар сиёҳӣ метапад» [5, 800,2].

Ин ҷавоби он ғазал, Соиб, ки мегӯяд Малик:
«Чашми биниш тез кун, то ҳар чӣ хоҳӣ бингарӣ» [8, 164,3]

Ногуфта намонад, ки шеъри Малик, ки дар он лафзу маънӣ ба ҳам мечарбад ва бо сароҳату равшани баён ва ибороту таркиботи фасеҳу мунтахаб имтиёз дорад, на танҳо дар замони зиндагиаш, балки дар асрҳои пасин низ ҳавохоҳону пайравони худро доштааст. Хусусан, дар қаламрави Ҳинд шоирони форсизабону урдугӯӣи Ҳинду Покистон ба шеъри вай таваҷҷуҳ доштаанд ва ашъорашро ҷавоб гуфтаву аз маъниву мазмуни онҳо мустафид шудаанд. Намунаи борики ин гуна таъсирпазирӣро мо дар ашъори Иқболи Лоҳурӣ бармало боздид менамоем. Чунончи, ӯ дар маснавии «Рамузи беҳудӣ» бо ишора ба ин байти Малик:

Рафтам, ки хор аз по кашам, маҳмил ниҳон шуд аз назар,
Як лаҳза ғофил гаштаму садсола роҳам дур шуд [3, 1349,2]

чунин мегӯяд:

Хуш навое нағмасози Қум задаст,
Заҳмаи маънӣ бар абрешим задаст.
То кашад хор аз кафи по раҳсипор,
Мешавад пӯшида маҳмил аз назар.
Гар ба қадри як нафас ғофил шудӣ,
Дур сад фарсанг аз манзил шудӣ [7,66].

Дар анҷом бояд гуфт, ки ҳоло дар кишвари мо девони Малики Қумӣ чоп нашудааст. Хонандагон ба ашъори ӯ асосан ошноӣ надоранд. Фақат дар ҷилди дувуми «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» роҷеъ ба вай маълумоти кӯтоҳ дода шудааст. Аз ин хотир, дар ихтиёри хонандагон гузоштани бархе аз ашъору абёти ӯ дар ин мавқеъ ба ғоидаи кор хоҳад буд:

Моему яке чуръаву фардои қиёмат,
То беҳабар афтам, зи ғавғои қиёмат.
Эй вой, агар сӯхтағони ту бароранд
Чун лола сар аз домани саҳрои қиёмат.
Машғули тамошои худам соз ба машҳар,
То дида бипӯшам зи тамошои қиёмат.
Мо хезуми оташкадаи дӯзахи ишқем,
Андеша надорем зи гармои қиёмат.
Ин чавр, ки ман дидаам аз меҳнати ҳичрон,
Пешам чӣ намоянд ҷафоҳои қиёмат.
Доди Малик имрӯз маяндоз ба фардо,
Зеро ки надорад сари савдои қиёмат.

Дӯзах бувад аз даруни ман дар зинҳор,
Мағзор, ки уфтад ба оҳам сару кор.
Тафсанда бувад реғи биёбони дилам,
Тарсам қадами нола шавад обиладор. [3, 1342-1355,2]

Китобнома:

1. Абдулхусайни Зарринкӯб. Аз гузаштаи адаби Эрон/ Зарринкӯб Абдулхусайн. - Техрон, 1382.-588 с.
2. Абдуннабӣ Фаҳруззамонии Қазвинӣ. Тазкираи майхона/ Қазвинӣ, Абдуннабӣ Фаҳруззамонӣ. - Техрон, 1390. - 100 с.
3. Аҳмад Гулчини Маонӣ. Корвони Ҳинд, ҷ.2. / Гулчини Маонӣ, Аҳмад. – Техрон, 1369. – 1682 с.
4. Девони Калими Кошонӣ. - Техрон, 1369. - 420 с.
5. Девони Соиби Табрэзӣ, Ҷ.2. Бо эҳтимоми Мансури Ҷаҳонгир. - Техрон, 1374. - 1458 с.
6. Забехуллоҳ Сафо. Таърихи адабиёти Эрон, Ҷ.4. / Сафо, Забехуллоҳ. – Техрон, 1382. - 708 с.
7. Муҳаммад Иқбол. Пайғоми Шарқ / Иқбол, Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1987.- 320 с.
8. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-аҷам, Ҷ.3. Нуъмонӣ, Шиблӣ. – Техрон, 1367. - 204 с.

МАЛИКИ ҚУМӢ-ПОДШОҲИ МУЛКИ МАЪНӢ

Дар мақола роҷеъ ба Малики Қумӣ ва осори ӯ изҳори назар мешавад. Малики Қумӣ, ки аз шоирони маъруфи асри XVI-XVII ба ҳисоб меравад, мутаассифона, дар Тоҷикистон ношинохта аст, зеро девони ӯ ҳанӯз дар кишвари мо нашр нашудааст. Аз ин рӯ, муаллиф

дар баробари баррасии ҳаёту фаъолияти адиб намунаҳое аз осори ӯро низ меорад, ки барои ошноии хонандагон ба осори ин шоири маъруф ва ғариб судманд хоҳад буд.

Вожаҳои калидӣ: Малики Қумӣ, Шонии Такаллу, Ҳинд, Бечопур, Дакан, Зухурӣ, Иброҳими Одилшоҳ, тарзи Бобо Фигонӣ, тарзи вукӯъ, сабки ҳиндӣ, таъсирпазирӣ, Иқболи Лохурӣ.

МАЛИК КУМИ – ЦАРЬ ДУХОВНОГО МИРА

В статье приведены краткие сведения о жизни и творческой деятельности одного из крупнейших поэтов XVI- XVII вв Малика Куми, литературное наследие которого, к сожалению, в Таджикистане, ещё не стало достижением широкого читателя. К статье приложены образцы его творчества, которые дают возможность получить представление о художественном мастерстве поэта.

Ключевые слова: Малика Куми, литературное наследие, мастерство поэта, творческая деятельность.

MALIK QUMI – THE KING OF RELIGIOUS WORLD

This article has the short information about the life and poetry of the great poetess of XVI-XVII centuries named Malik Qumi. Unfortunately her literary creation is not learned in Tajikistan by the scholars and the Tajik readers have not any ideas about this great poetess. Therefore we provided and mentioned the general information about some of her poems.

Keywords: Malika Qumi, literary creation, poetry masters, literary activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷамолиддин Саидзода - ходими калони илми Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми педагогика. Тел.: +992 95 195 94 50.

Сведения об авторе: Джамолиддин Саидзода.- старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат педагогических наук. Тел.: +992 95 195 94 50.

About the author: Jamoliddin Saidzoda - senior researcher of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, Ph. D. Pedagogy. Ph.: +992 95 195 94 50.

БОЗ ДАР БОРАИ ҲУНАРИ ШОИРИИ РОБИАИ БАЛҲӢ

Анзурати Маликзод

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Он чи аз мероси адабии Робиаи Балхӣ имрӯз дастрас аст, аз 55 байт беш нест ва он аз 7 ғазал, 4 дубайтӣ ва ду фардбайт иборат мебошад. Аз ин миқдори хеле ками ашъори Робиа метавон қариҳаи зотӣ ва истеъдоди баланди шоирии ӯро мушоҳида намуд. Аз ашъораш пайдост, ки хусусан дар сурудани ғазал ва таҷассуми ишқи поки инсонӣ Робиа воқиян суҳанвари камназир будааст.

Мазмун ва мавзӯи асосии сурудаҳои Робиаро ишқи муҳаббати инсонӣ, тасвири табиат ва зебоиҳои он ташкил менамояд. Дар гуфтани ашъори ошиқона камтар шоиреро дар ин аср метавон бо Робиа дар як сатҳу поя гузошт. Садоқату самимияти ашъори ошиқонаи ӯ, воқеан, хоси шеъри занон аст, ки дар ин хусус поёнтар суҳан хоҳем гуфт.

Шефтагиву шайдоии шахси ошиқро бо калимоти сода, вале рангину зебо ва самимӣ дар ғазал таҷассум карда тавонистани Робиа боис бар он шудааст, ки бузургони олами ирфон ба монанди Аттор ва Абӯсаиди Абулхайр ӯро шоири мутасаввиф хонда, навиштаҳояшро ба ашъори ирфонӣ мансуб дониста, ишқи шӯрангези ӯро ишқи илоҳӣ таъбир кардаанд. Ишқи Робиаро Аттор, на танҳо ишқ бо махлуқ намедонад, балки шеъру суҳани ошиқонаи ӯро марбут ба холиқи якто мепиндорад:

Надошт он шеър бо махлуқ коре,
Ки ӯро буд бо ҳақ рӯзгоре...

Абдурахмони Ҷомӣ дар тазкираи «Нафаҳотулунс» аз қавли орифи маъруфи Меҳна - шайх Абӯсаиди Абулхайр ишқи ҷонгудозу самимии Робиа духтари Каъбро ишқ бо холиқ арзёбӣ мекунад: «Духтари Каъб ошиқ буд бар он ғулум, аммо пирон ҳама иттифоқ карданд, ки ин суҳан, ки ӯ мегӯяд, на он суҳан бошад, ки бар махлуқ тавон гуфт ва ӯро ҷойи дигар кор афтада буд» [4, 12]. Тавре аз ин тазаккурот бармеояд, Шайх Абӯсаид низ чун Аттор ишқи ҷонгудози Робиаи Балхиро бо ғуломаш ишқи ҳақиқӣ медонад ва ғазалҳои ишқии ӯро суҳане меҳонад, ки ба махлуқ, яъне ба инсонии хокӣ ҳеч иртиботе надоштааст.

Далели қатъии орифони номбурда дар таъйиди андешаи сухани ирфонӣ будани ошиқонаҳои Робиаи Балхӣ, пеш аз ҳама ашъори дилангези ишқии худи ӯст.

Дарвоқеъ ишқияҳои Робиаро шӯру ҳаяҷон, ҷазабаву лаззат ва завқу ҳолати хосест, ки чунин шавқу шӯри рӯҳонии ошиқонаро танҳо дар ғазалиёти шоирони ориф мушоҳида кардан мумкин аст. Ба маънии дигар бо хондани ғазалҳои ошиқонаи Робиа хонандаро шавқу ҳаяҷони ботинии маънавӣ фаро мегирад, ки ин ҳолат хоси ғазалҳои ирфонист. Ба гунаи намуна ғазали зерини ӯро ба таҳлил мегирем:

Ишқи ӯ боз андар овардам ба банд,
Кӯшиши бисёр н-омад судманд.
Тавсанӣ кардам надонистам ҳаме,
К-аз кашидан сахттар гардад каманд.
Ишқ дарёи каронанопадид,
Кай тавон кардан шино, эй хушманд.
Ишқро хоҳӣ, ки то поён барӣ,
Баски бипсандид бояд нописанд.
Зишт бояд диду ангорид хуб
Заҳр бояд хӯрду пиндорид қанд [1, 110].

Дар аксари маъхазҳо байти «Тавсанӣ кардам...»-ро дар охири ғазал зикр кардаанд. Вале ба назари мо (чун маҷмӯаи «Ашъори ҳама-срони Рӯдакӣ» с.1958) пас аз байти матлаъ овардани ин байт аз назари мазмуну мантиқ ва таносуби маъноӣ мувофиқтар ва саҳеҳ менамояд.

Чунон ки мебинем, дар ҳар як вожаи ин шеър Робиа эҳсоси пуршӯри ишқи ҳақиқӣ ва самимонаи инсонро бо тамоми воқеияташ дилангезу хотирмон таҷассум кардааст. Ва аз сабаби он ки дар ин шеър сухан аз вежагии хоси як шахси мушаххас намеравад ва ҳислату хусусияти шахси ошиқ - қаҳрамони ғиноии шеър дар он ба таври хосе таҷассум наёфтааст, бинобар он дар тасавури хонанда, дарвоқеъ, ишқи ирфонӣ ва маҳбуби ҳақиқӣ мучассам мегардад. Бино ба эътибори ин вежагии барҷаста аст, ки муҳаққиқи осору рӯзгори Робиа Матлубаи Мирзоюнус низ дар ғазали мазкур мазмуни тасаввуфиро ба мушоҳида гирифтааст: «Дар ин ғазал ҳарфе аз маъшук нест ва наметавон ба яқин ҳадс зад, ки сухан аз ишқи ҳақиқӣ меравад ё ишқи маҷозӣ. Ҳатто, агар Робиаро аз аҳли тасаввуф бишносем ва ғазали мазкурро аз ашъори сӯфиёнаи ӯ бипазирем, шояд иштибоҳ набошад, зеро аз сифатҳои маъшуқи заминӣ чизе пеши назар нест» [2, 68].

Дар ҳақиқат дар ғазали мазкури Робиа сухан аз ишқ аст, ишқе, ки инсонро аз замини хокӣ бар афлок мебарад ва он ишқест, ки рас-

тан аз банди он имкон надорад, зеро бузургии он ба андозаи дарёест каронанопадид, ки ба тамоми шино кардану паймудани паҳнои он корест, ки аз инсони хушманду оқил барнамеояд. Ба андешаи духтари Каъб касе дар ин дарёи паҳновари ишқ шино карда метавонад, ки мачзубу шайдо ва мушкилписанд бошаду ҳар гуна намеписандидаҳоро писандад ва зиштро зебову заҳро қанд ангорад. Воқеан чунин шинохт ва маънидоди фалсафии ишқ ба раҳравону солиқони роҳи ҳақ хос аст.

Дар ғазали дигари Робиа низ ҳамин хусусият ба назар мерасад:

Маро ба ишқ ҳаме муҳтамил кунӣ ба ҳиял,
Чӣ хуччат орӣ пеши Худои азза ва чал?
Ба ишқат-андар осӣ ҳаменаёрам шуд,
Ба динам-андар тоғӣ ҳамешавӣ ба масал.
Наим бе ту нахоҳам, чаҳим бо ту равост,
Ки бе ту шакар заҳр асту бо ту заҳр асал.
Ба рӯи некӯ тақя макун, ки то якчанд
Ба Сунбул-андар пинҳон кунанд начми Зуҳал.
Ҳароина, на дурӯғ аст, он чӣ гуфт Ҳақим:
Фаман такаббара явман фабаъда иззан зал [4, 28].

Дар ин ғазали Робиа низ тасвири мушаххаси шахси ошиқ нест. Қаҳрамони гиноӣ хислату хусусияти хокии заминӣ надорад, балки суҳан аз ишқест, ки инсонро ба гунаи дину мазҳаб дар хунаш қорӣ асту ўро ҳар лаҳза мафтуну шайдои хеш месозад. Дар наиму чаҳим, талхиву ширинҳои ҳастӣ сунӣ кирдору амали ўро-он чамоли мутлақро мебинанд ва ин дунё ва матои онро ба монанди хушиву нохушӣ, зебову зиштӣ талхиву ширинӣ ва монанди инҳоро ориятӣ ва даргузар медонанд. Мазмуну маънии кулли ғазали мазкур низ хонандаро ба шинохти ишқи қовидону бепайдои он зоти ягона ҳидоят мекунад. Бинобар он чунин шеваи нигориш ва баёни эҳсосоти ошиқона дар шеър, ки дар эҷодиёти ҳамзамонони Робиа ба чашм намерасид, шоирону орифони мутасаввифро ба он водор кардааст, ки ўро сарояндаи ишқи ҳақиқӣ, тараннумгари ишқи банда бо худованд ба шумор оваранд.

Дар дубайтиҳои ошиқонаи Робиа низ тақрибан сухани ў оҳанги ишқи ирфониро ба хотир меорад. Як вежагии барҷастаи ишқияҳои Робиаи Балхӣ хосса дар дубайтиҳояш, ки сухани ўро ба сухани шоирони ориф ҳамсангу мушобеҳ чилва медиҳад, лоқайдӣ ва озодманишии ошиқона дар тарзи ифода аст. Озодиписандӣ ва ишқи лоуболанаю бепардагӯии Робиа шояд сурудаҳои ўро бо шеъри шоирони сӯфимашраб ҳамсону шабеҳ ба чилва оварда бошад:

Хабар диҳанд, ки борид бар сари Айюб
Зи осмон малахону сари ҳама заррин.
Агар биборад заррин малах бар ӯ аз сабр,
Сазад, ки борад бар ман бaсе магас рӯйин [4, 32].

Тавре мушоҳида мешавад, дар ин шеър Робиа бо талмеҳ кардани қиссаи Айюб сабри айюбиро бо бесабрии хеш-шахси ошиқи дилбохта, дар тазоди ҳам гузошта, гуфтааст, ки агар подоши Айюби собир пас аз таҳаммули тӯлонӣ дар панҷаи азобу укубати беморию ранчурӣ он шуда бошад, ки ба сари ӯ аз осмон малахони заррин боридаанд, ман розиям, ки ба хотири бесабриям дар чодаи ишқ бар ман магаси рӯйин (аз рӯй ном филиз, ки қиматаш аз зар ба маротиб пойинтар аст), бибораду аммо ба муроди дили хеш-ба маҳбубам бирасам. Ин ҳолат, яъне муқобилгузории озодманишӣ ва лоқайдона дар баёни эҳсосҳои ошиқона аз як тараф бетааллуқию озодандешии ӯро ба намоиш гузорад, аз чониби дигар садоқату самимияти ошиқонаҳои ӯро таъмин кардааст, ки ин вежагиро аз сурудаҳои шоирони дигари ҳамаҳди Робиа ба мушоҳида гирифтани амри муҳол аст. Чунин рӯҳияи лоқайдонаи ишқӣ танҳо хоси шеъри ирфонист.

Аз дубайтиҳои дигари Робиаи Қаздории Балхӣ низ ишқу муҳаббати пуршӯри ӯ бо маҳбуби сангиндилу бепарво ба мушоҳида мерасад, ки ба маъшуқа илтифоте надорад.

Маъшуқ шахси сангиндилу бепарво ва беғаму номехрубон арзёбӣ мешавад ва бо хондани чунин ашъори Робиа маҳбуби заминӣ, ишқи воқеию маъмулии инсон пеши назар меояд:

Ҳаргиз рӯзе ба банда парво-т набуд,
В-андешаи ин бедили шайдо-т набуд.
Хӯрдем зи ту хуну нахӯрдӣ ғами мо,
Дар пойи ту мурдему сари мо-т набуд [4, 24].

Ҳарчанд маъшуқаи содиқ дар ғами маҳбуби худ ранҷу азоби дурии ҳичрон мекашаду қалбаш молмоли хун аст, аммо ӯро аз ин ба-лоқашӣ парвоя ва илтифоте нест. Бинобар ин қаҳрамони гиноӣ-ошиқи шайдои дар ҳаҷри ёр буда, аз Худо хостааст, ки ҳабиби сангиндили ӯро гирифтори ишқ созад, то ки ӯ ба қадри ғамхориҳои маҳбуба бирасад:

Даъвати ман бар ту он шуд, к- Эзидат ошиқ кунод
Бар яке сангиндиле номехрубон чун хештан.
То бидонӣ дарди ишқу доғи меҳру ғам хӯрӣ,
То ба ҳаҷр андар бипечию бидонӣ қадри ман [4, 30].

Дигар аз мавзӯи асосии ашъори Робиа духтари Каъбро тавсифу ситоиши табиат ва ҳодисаву воқеоти он ташкил медиҳад. Ашъори дар васфи табиат сурудаи Робиа низ самимиву гӯшнавоз ва зебост.

Ғазалҳои маъруфи Робиа, ки бо радиғҳои «гирифт» ва «бод» иншо шудаанд, бегумон яке аз хунаритарин ашъори дар васфи табиат гуфташуда, на танҳо дар эҷодиёти ӯ ба шумор меоянд, балки яке аз нахустин намунаҳои зебою комили ғазали истилоҳӣ дар сабки маъмули содабаёни ин давр-сабки хуросонӣ мебошад, ки ширинҳои нотақрори забони порсии дариро ба намоиш гузоштааст. На танҳо ширинӣ ва ғасоҳати забонро дар худ таҷассум кардааст, балки инчунин бо талмех намудани асари наққошии Монӣ ва саргузашту қиссаи шахсиятҳои маъруфу таърихии мардуми ориёӣ ва қиссаҳои мазҳабӣ дороиҳои маънавию фарҳангӣ ва таърихии ниёғони саодатманди хешро пешорӯи мо чилвагар сохтааст, ки намоёнгари донишу ҷаҳонбинӣ ва гузашта аз ин хунари баланди шоирӣ ӯст. Бо хондани ғазали зерини Робиа на танҳо манзараҳои зебои баҳор ба намоиш гузошта мешавад, инчунин зебӣ ва дороиҳои маънавию фарҳангӣ ва таърихӣ чуғрофӣ дар мисоли «Аржанг»-и Монӣ, «Мушки Тиббат», қиссаи «Лайлӣ ва Маҷнун», Тоҷи сари Кисрои Анӯшервон ва либоси Роҳибон, ки ҳар яке аз манзараи табиат ба онҳо шабоҳат пайдо кардааст, бо зеботарин каллимот таҷассуми бадеӣ меёбад, ки чунин ғазали зеборо аз шоири дигари ин аср ба нудрат метавон хонд.

Аз назари радиғу қофия низ ин ғазали Робиа ҷолибу хушоҳанг ва ҳам дар адабиёти ин аср камёб аст:

Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт,
Чаман ранги «Аржанг»-и Моно гирифт.
Сабо ноғайи мушки Тиббат надошт,
Ҷаҳон бӯйи мушк аз чӣ маъно гирифт?!
Мағар чашми Маҷнун ба абр андар аст,
Ки гул ранги рухсори Лайло гирифт.
Ҷаме монад андар ақиқин қадах
Сиришке, ки дар лола маъво гирифт [4, 20].

Робиа ҳангоми тасвири чилваю ҷамоли зебою нотақрори табиат ногаҳон ба баёни гузароии умр ва даргӯрез будани зебоиҳои ҷаҳон меафтад. Бинобар он ӯ ба хонанда паём медиҳад, ки ба қадри зебоиҳои ҳаёт бирасаду аз он баҳра бардораду шод зияд ва дар ғами дунёгирӣ набошад:

Қадах гир чандею дунё мағир,
Ки бадбахт шуд, он, ки дунё гирифт.

Ғазали мазкур низ дар яке аз вазнҳои хушоҳанги шеърӣ-вазни мутақорибӣ мусаммани мақсур, ки оҳанги мутантан ва дилнишину гӯшнавоз дорад, гуфта шудааст.

Ба эътибори хушоҳангӣ ва тасвири зебо доштани адабиётшинос Матлубаи Мирзоюнус ин ғазалро низ «аз лиҳози интиҳоби мавзӯ ва ифодаи бадеии он як навъ гимни баҳор» [2,60] номидааст.

Ғазали дигари Робиаи Балхӣ, ки бо матлаби зерин оғоз мегардад:

Фишонд аз савсану гул симу зар бод,
Зиҳӣ боде, ки раҳмат бод бар бод!

Яке аз зеботарин ва хушоҳангтарин ғазали ӯст, ки дар бораи табиат ва ҷунон ки аз мазмуни он бармеояд, дар бораи вежагиҳои фасли баҳор гуфта шудааст. Ба воситаи санъатҳои тавсифу талмеҳ аз ҳодисаву воқеаҳои табиати афсункор хоса, аз вежагиҳои «бод» ёд мекунад, ки он сабабгори тағйиру тақомул ва дигаргунии ҷаҳони гирдгардон низ мегардад.

Маънии зоҳирии ғазали мазкур дар бораи ҳодисаҳо ва ашёнӣ маъмули табиат ба монанди боду обу абру борон ва хусусиятҳои дигаргунсозандаи онҳо, ки ороишгари фаслҳои соланд, ҳикоят намояд ҳам, аммо мазмуни аслии он ба назари мо як навъ андешаҳои фалсафии Робиаро дар мисоли муъҷизакориҳои табиат ва хоса эҷозии «бод», ки боиси шукуфтани савсану гул, чилвагари зебоиҳои арӯси боғ ва шачар мегардад, ифода мекунад.

Ва ниҳоят, ҳамин «бод» аст, ки сабабгори ҳазонӣ ва нобудии зебоиҳои олам мегардад ва табиати атроф, заминро дар ҳоли тағйиру тақомул қарор медиҳад. Тамоми ин мазмунро пас аз тавсифи обу абру боду борон ва талмеҳи Озару Монӣ, Одаму Исо ва баёни вежагиҳо ва эҷозу карами «бод» ба таври бадеӣ дар байти мақтаъ ҷунин ҷамъбаст кардааст:

Аҷаб чун субҳ хуштар мебарад хоб,
Чаро афғанд гулро дар сахар бод? [4, 22].

Маънии зоҳирии ин байт он аст, ки субҳ инсон банди хоби ширин буда, беҳабар аз он аст, ки дасти яғмогари «бод» ба умри гул хотима мебахшад, онро аз по меафтанад.

Маънии аслию таҳтонии байт, ба назари мо, он аст, ки шоир дар мисоли бодӣ сахарӣю хоби ширини субҳгоҳӣ ва аз по афтидани гул ҷавонии инсон ва бодсон тезгузару даргурез будани умри ӯро тасвир кардааст. Дар таносуби маъноии ҷавонии инсонро гул ва умру бод Робиаи Балхӣ воқидан қамоли ҳунари нишон дода тавонистааст. Ин ғазали Робиаи Балхӣ чун ғазали қаблан мавриди баррасӣ қарор-

гирифтаи ӯ ҳам аз назари ороҷҳои адабӣ-вазну қофияву радиф ва истифодаи саноеи бадеӣ ва ҳам аз назари таносуби лафзу маънӣ яке аз зеботарин шеърӣ замони ӯ буда, чун намунаи дилангези дороиҳо ва шириниҳои дурри дарӣ ё ба истилоҳ қанди порсист, ки аз ошӯбу гозанди рӯзгорон чун мероси гаронбаҳо то рӯзгори мо расидааст. Ва ин ғазалҳо шоири тасвирсози ҷилваҳои нотакрори табиат будани Робиаро низ собит менамояд.

Ҳамин тавр, нақши Робиаи Балхиро дар адабиёти даврони ӯ чунин хулоса кардан мумкин аст:

1. Шеърӣ Робиаи Балхӣ аз назари забон, тарзи баён ва мазмуну мухтаво дар маҷмӯъ сабк як навъ идомаи бобарор ва зебои шеърӣ Рӯдакивор ва мактаби адабии Устод Рӯдакист, аммо лутфу назокат ва дилангезии шеърӣ занона дар он як дараҷа эҳсос мегардад.
2. Бинобар ин гуфтан мумкин аст, ки Робиа яке аз аввалин воридкунандагони лутфу назокат ва эҳсосу отифаи занона дар шеър аст, ки он дар асрҳои баъдӣ чунон ки маълум аст, чандон рушду густириш пайдо накард.
3. Робиа духтари Каъбро метавон яке аз аввалин суҳанвароне номид, ки рӯҳи ишқи ирфонӣ ва шинохти тасаввуфӣ ва фалсафии ишқро дар пайкари шеърӣ порсӣ бардамидаанд, ки баъдтар дар эҷодиёти шоирони ориф чун бидъати ишқӣ ёд мешавад. Ҳарчанд Ҳанӯз дар ашъори ӯ вожаҳо ба ҳайси истилоҳи тасаввуфӣ баргузида нашудаанд ва худӣ ӯ бевосита аз аҳли тасаввуфу ирфон нест, аммо шеърӣ ӯ руҳияи озодипарастии ирфониро ифода мекунад.
4. Робиа яке аз суҳанварони соҳибиткорест, ки баъзе аз авзони шеърӣ ва радифҳои нодире аз қабилӣ «гирифт», «бод», «бар» ва амсоли ин аз ҳамасрони Рӯдакӣ танҳо дар шеърҳои ӯ дучор меояд.

Китобнома:

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Сталинобод, 1958, – 406 саҳ.
2. Матлубаи Мирзоюнус. Сиришке дар лола... (Нигоҳе ба зиндагӣ ва ашъори Робиаи Балхӣ). / Мирзоюнус, Матлуба. – Хучанд, 1998, – 158 саҳ.
3. Нигоҳе ба рӯзгор ва осори Робиаи Балхӣ (маҷмӯаи мақолаҳо ба ифтихори бузургдошти Робиаи Балхӣ). – Душанбе: Истикбол, 2010, – 226 саҳ.
4. Робиаи Балхӣ. Дарёи каронанопадид. /маҷмӯаи ашъори боқимондаи Робиаи Балхӣ). Таҳиягарон, муаллифони сарсухан ва

муҳаррирони масъул Анзурати Маликзод ва Шамсиддин Муҳаммадиев. – Душанбе: Истикбол, 2010, – 78 саҳ.

БОЗ ДАР БОРАИ ҲУНАРИ ШОИРИИ РОБИАИ БАЛӢ

Дар мақолаи мазкур дар бораи ҳунари шоирии Робиаи Балӣ ва ишқи шӯрангези ӯ бо гуломаш, ки аз ҳадди ишқи маҷозӣ гузашта, ба ишқи ҳақиқӣ табдил ёфта буд, суҳан меравад. Инчунин дар асоси гуфтаҳои орифони бузурге ба монанди Абӯсаиди Абулхайр ба ҳулосае расидем, ки ишқи Робиаи Балӣ дарвоқеъ ишқи ирфонист, самимияти ошиқонаҳои Робиа ба самимият ва садоқати сурудаҳои ишқии шоирони ориф воқеан баробар аст.

Калидвожаҳо: суҳанвар, ҳунари шоирӣ, ишқ, ирфон, табиат, тасвиргар, самимияти ошиқона, шайх.

ЛИТЕРАТУРНОЕ МАСТЕРСТВО РОБИИ БАЛХИ

Данная статья посвящается художественному мастерству поэтессы Робии Балхи и её печальной любви к собственному рабу, которая из мистической превратилась в реальную. Анализ творчества Робии Балхи позволяет сделать вывод, что в действительности любовь, поэтессы мистическая, а её любовные стихи но задушевности и искренности равноценны поэзии суфиев.

Ключевые слова: красноречивый, поэтическое искусство, любовь, мистическая натура, искренняя любовь, старец (шейх).

AGAIN ABOUT THE MASTERING POEMS OF ROBIYAI BALKHI

This article analyses the mastering of Robiyai Balkhi's Literacy and hard love story with her slaver, which passed the metaphorical and changed to real love. Also according to famous scholars like Abusaid Abulkhayr we decided that Robiyai Balkhi's love really is mystical and her sincerely love became reality.

Keywords: scholar, poetry works, love, mystical, nature, sincerely love, sheikh (holy man).

Маълумот дар бораи муаллиф: Анзурати Маликзод - ходими илмии шӯбаи таърихи адабиёти классикии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 95 163 37 47, e-майл: anzuratm-2005@mail.ru.

Сведения об авторе: Анзурати Маликзод - научный сотрудник отдела классической литературы Института языка и литература им. Абуабдулло Рудаки АИ РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 95 163 37 47, e-майл: anzuratm-2005@mail.ru.

Information about author: Anzurati Malikzod - senior researcher at the Department of classical Literature of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences. Phone: +992 95 163 37 47. E-mail: anzuratm-2005@mail.ru.

**АҒКОРИ ПАНДУАХЛОҚИИ АҲМАДИ ДОНИШ
ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»**

*Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин
Айнӣ*

Яке аз тобноктарин чехраҳои адабиёти асри 19, ки бо осори арзишманди хеш адабиёти ин давра ва баъди ро тахти таъсири худ гузоштааст, Аҳмад Махдуми Дониш (1826-1897) мебошад.

Дониш шахсе фозил ва алломае буд, ки бо ағкори пешқадаму осори арзишманди хеш чараёни маорифпарвариро асос гузошта, начоти мардумро дар омӯзишу парвариш дидааст. Ба ин маънӣ, вай набзи адабиётро дигаргун намуда, мардумро ба бедорӣ ва ҳуққомро ба раъиятпарварӣ даъват намуда, роҳи дурустро барои ҳамаи кишрҳои чомае, аз ҷумла, табақаҳои зикршуда нишон додааст.

Агарчи Дониш осори зиёди арзишманде таълиф кардааст, аммо ҳеч кадоми онҳо чун «Наводир-ул-вақоеъ»-и ӯ маъруфият надоранд. Дар он муаллиф ба умдатарин мушкилоти чомаеи инсонӣ тавачҷӯх карда, роҳҳои ҳалли онҳоро таҳқиқу баррасӣ намудааст, ки мутолиаи он ҳеч инсони соҳибхирад ва равшанфикрро бетараф гузошта наме-тавонад. Ин аст, ки «Наводир-ул-вақоеъ» мунташир шудан замон диққати аҳли хирад ва адаби давронро ба сӯи худ кашида, ба муаллифаш пайравони зиёдеро эҳдо намудааст.

Аз мутолиаи «Наводир-ул-вақоеъ» бармеояд, ки маводи даркориро дар муддати мадид гирдоварӣ намуда, онро дар тӯли 15 сол ба зевари чоп оростааст. Таркиби асарро муқаддима, 23 боби гуногунмавзӯӣ ва хотима ташкил додааст. Забони асар дар назари аввал андаке душварфаҳм аст, вале баъд аз хондани чанд саҳифа ё бобе дарки он осон шуда, шавқи хонандаро бо мазомини ачиби худ барои идомаи хониш меафзояд.

Дар навиштани «Наводир-ул-вақоеъ» муаллиф аз таҷрибаи худ ва ҳамаи сарчашмаҳои дастрас фаровон истифода кардааст.

Роҷеъ ба шахсият ва осори арзишманди ӯ, ба вижа «Наводир-ул-вақоеъ», аз ҷониби муҳаққиқон: устод Айнӣ, Х. Мирзозода, А. Мирзоев, Р. Ҳодизода, М. Раҷабӣ, Н. Сайфиев, А. Давонақулов, Ш. Муллоев, Б. Самиев, Н. Нурув ва дигарон пажӯҳишҳои муайян анҷом ёф-

тааст, ки ҳамагӣ қобили тавачҷӯханд. Бо вучуди ин, нукоти гуфтани дар шахсият, ба хусус, муҳтавои «Наводир-ул-вақоеъ»-и Дониш хеле зиёд аст. Ҳоло вақти он расидааст, ки дар адабиётшиносӣ баҳши «донишшиносӣ»-ро, ки устодонамон бо иқдоми наҷиби худ поягузори карда буданд, тақвият баҳшида, онро ҳамаҷониба ба ҳаводорони адаб ва миллати худ пешкаш созем. Воқеан, ҳар шахси соҳибхирад боре «Наводир-ул-вақоеъ»-ро хонад, ба андешаҳои мо розӣ мешавад ва ба тарғибу ташвиқи афкори созандаву пурқимати Дониш иқдом менамояд.

Масъалаи муҳиме, ки аз мутолиаи «Наводир-ул-вақоеъ» бароямон баробари ҳамаи масоил ва мавзӯёти дигари ин асар ҷолибтар ба ҷилва омад, афкори тарбиявӣ ва пандуахлоқии Аҳмади Дониш аст:

Дар ҳаққи ҳалоли худ кӯшо будан ва баҳри ба даст овардани он тамаъ доштан аз нигоҳи ахлоқ боке нест. Зеро он натиҷаи заҳмати ҳар шахс маҳсуб меёбад ва аз ин рӯ, инсон ҳақ дорад, ки барои ба даст овардани он талош кунад. Аммо дидаю доништа ба натиҷаи заҳмати дигарон ҷашм дӯхтан, ба чизи қиматбаҳо ва миёнабаҳои касе дасти тамаъ дароз кардан аз рӯи ахлоқ инсоф нест ва ин амал аз ҷониби муаллифи «Наводир-ул-вақоеъ» саҳт накӯҳиш шудааст. Дар ҳоле ки он ашӯ ба ӯ низ писанду сазовору даркор аст: «Ҳар чиз, ки бар дасти [ёрон ва] дӯстон бинед аз ашӯи шарифа ва ҳасиса, бар он тамаъ накунед ва дил набандед, ки матои нафиса ба ҳар нафсе сазовор аст ва ашӯи ҳасиса ба ҳар касе даркор...» [1, 107]. Вайрон кардани ин меъёр ва ба тамаъкорӣ рӯ овардан ба қавли Аҳмади Дониш: «муҷиби нуқсонии муҳаббат гардад ва дар улфат манқасат оварад» [1,107]. Зеро дӯсти нонӣ будани шахс дар ин ҳол зуд ошкор мегардад ва ин дӯстӣ дер нампояд ва таҳқим нахоҳад ёфт. Ҳар гоҳ ки молу дорой ва шайъи қиматбаҳо аз даст рафт, ӯ низ аз кас дурӣ мечӯяд ва ба чунин шахс инсонии соҳибхирад улфати самимӣ намевазард. Биноан, шахси тамаъкорро касе дӯст намедорад. Ба андешаи Дониш «таммоъ назди халқ беқадр бошад ва мустағнӣ - бомиқдор» [1,107]. Мустағнӣ шудан танҳо дар ҳолати «амири нафс» будан ба кас даст медихад, вагарна касе ба ин мартаба расидан наметавонад. Аҳмади Дониш таъкид мекунад, ки «агар дар бардоштани инчунин чизҳо (чизҳои қиматбаҳо Ш.А.) икроҳ ва иҷбор кунанд ҳам, қабул накунед, магар ризои дӯстро» [1, 107]. Тавре ки маълум мешавад, ин маврид ризои дӯст бисёр муҳим арзёбӣ шудааст. Ин маънои онро дорад, ки ҳар чиз, ки бо ризоияти дӯст ба ҷониби кас равона мешавад, танҳо бемаҷбуриятӣ ка-

роҳият бошад, мақбулият дорад. Аҷиб ин, ки муаллифи «Наводир-ул-вақоеъ» барои тақвияти фикри худ ҳикоятро аз рӯзгораш нақл кардааст. Дар ин ҳикоят майл доштани инсонро ба тамаъ баррасӣ карда, чи тавр аз ин амали нораво худдорӣ намуданро амалан нишон дода, сипас пазириши ашӯи даркорино бо ризоияти дӯст ва бардошти муфиди тарафайнро муайян сохтааст. Чунончи: «Ман боре назди маҳбуби дилхоҳ нишаста будам, яке аз насоро даромад [ва] ду [адад] қутичаи саводи - нуқра ва зарандуда ба армуғон пеши дӯсти ман ниҳод. [Ман] аз ғояти тароват ва нафосат ба ҳар ду тамаъ бастам, локин қуввати омираам (ақлиям) ба далоили қотеа манъ менамуд, ки «[ҳон] худро ба [тамаъи] чизҳои ҳақир маёло ва ҳиммат баланд ор», то ҳеч кадомро нагирифтам ва ба ҳеч кадом илтифот накардам. Чун маҷлис мунқазӣ шуд, ҳамчунон бархостам, то даҳлези хона. Он дӯсти ман ҳар дуру овард ва гуфт: «Инҳо аз ту буд, чаро барнадоштӣ?»

Гуфтам: «Бо ту аз ман муносибтар ва заруртар бувад». Намонда якеро дар бағалам андохт, ки бо ман даркорӣ дошт ва дигарро барои худ иттихоз кард, ки бар ӯ зарурӣ буд» [1, 107-108]. Пеши нафсро гирифта, аз тамаъ мустағнӣ будан ва ҳиммати баланд нишон додану ашӯро бо ризоият, мувофиқи таъби тарафайн соҳиб гаштан, он чунонки дар ҳикояти муаллиф дидем, касеро ба пушаймонӣ ва қабоҳат намеорад. Дар ин ҳикоят чизи дигаре, ки ба назар мерасад, хусни тафохуми дӯстон аст. Зеро хусни тафохум барои муносибати ҳасана ва холисонаи тарафайн бисёр муҳим аст, ки албатта натиҷаи хайр дорад.

Ба шахсияти инсон эҳтиром гузоштан, новобаста аз дину миллату мазҳаб аз аркони муҳими фарҳанги башарӣ эътироф шудааст, ки Аҳмади Дониш дар замони худаш ба ин масъала мароқи вижа зоҳир карда, тавсияҳои ҷолиб манзур намудааст: «Дар пеши ғайри дин аз ҷухуду насоро аз тазйифу таҳқири миллати ӯ ва дар назди уқало аз изхори муқаддима, ки ба мизони шаръ ва ақл насанчидаед, суҳан наронед, ки хичолат баред. Дар аввал ба шавқат ва мучомала, дар сонӣ ба тавозӯӣ ва фурутанӣ мудоро кунед, балки аз ҳар ду [фирқа] толиби аҳз бошед, то дар дин шукр тавонед кард ва дар камол тавонед афзуд. Ва агар суҳани сачида доред ва хасм тааққул накунад», - меафзояд Дониш, «бигзоред, ки ба ҷаҳли мураккаб бимирад ва барои фаҳмондани ӯ беш заҳмат мабаред» [1, 101]. Дар ҳар сурат инсон бояд ҳадди худ ва каси дигарро шиносад, рафтору гуфтору кирдори худро назорат барад, то аз хичолат, баҳси беҳуда, ҷидоли ношоам, такаббуру худнамоӣ эмин бошад ва дар камоли одамияту иртифои саодат умр ба сар барад.

Осуда зиндагӣ кардан орзуи ҳар шахс аст. Чизе, ки беш аз ҳама ба осудагии инсон мусоидат мекунад, қаноат аст. Зеро дар натиҷаи кӯшишу заҳмати муайян ноне ба каф меояд, то рӯз хуш гузарад. Ҳар қадар ки дар ин раванд зиёдталабӣ ба кор меояд, ранҷу заҳмат афзун мегардад. Ба андешаи Дониш «Нони хушки баосӯдагӣ аз ҳалвои ба- машаққат тарҷех дорад» [1, 183]. Ҳар касе, ки ин осудагиро ба худ ра- во надорад, ӯро муаллифи «Наводир-ул-вақоеъ» инсони комил ҳисоб намекунад. Чунончи: «[Ва] он ки ҳалво ба машаққат хоҳад, албатта, дар теъдоди сутуру баҳоим аст, на аз шумори одамӣ» [1, 183]. Ин маънои онро надорад, ки инсон бе заҳмат ком ширин кунад ва нон ёбад, балки вай ба қадри таъминоти осудагии худ хизмат кунад ва аз машаққати барзиёду ҷонкоҳ худдорӣ намояд. Мақоли маъруфи «Бе ранҷ ганҷ муяссар намешавад»-ро Дониш хеле малех ва дақиқ маъни- дод карда, иброз доштааст, ки «Ганҷ муқаррар бояд кард, пас ранҷ бояд бурд» [1, 183]. Ба ин маънӣ, ӯ ранҷбарро ба дақиқкорӣ водор намуда, аз тахмину ранҷи беҳуда бурдан боз доштан хостааст. «Да- рачоти касбу ранҷ мутафовит бошад» - таъкид кардааст, Дониш. «Агар касе иқтисор ба андак кунад, ранҷу таабаш камтар бувад ва он ки сахл қаноат накунад, кулфату ташвиш бештар барад» [1, 183]. Ҳар касе, ки дар банди қаноат нест ва ҷӯи заҳмату зиёдталабист, Дониш аз аҳли хирад намедонад. Чунки «Уқало ба андак ризки моякфӣ қано- ат кунанд» [1, 183].

Масъалаи дигаре, ки дар «Наводир-ул-вақоеъ» ба қаррот зикр шудааст, ин беозорӣ мебошад. Воқеан, беозорӣ яке аз хасоили беҳта- рини инсон аст, ки онро бояд риоя кард, то ба касе газанде нарасад. Он чунон ки Дониш мефармояд: «Дар озори ҳеч зи рӯҳ ва-з часад макӯшед ва ба ҳамаи махлуқот ба рифку мудоро ва мучомала муома- ла кунед» [1, 108]. Ин ҷо соҳибсухан тақозо карда, ки инсон на ба ҳеч кас ва ҳеч чиз озорро раво надорад, балки вай ба ҳама махлуқот дар беозориву мудоро ба сар барад. Зиёда аз ин, Дониш таъкид менамояд, ки агар касе ва чизе аз махлуқот мавриди озоре қарор гирифта бошад, бетарафӣ мумкин нест. Аз чунин варта раҳо карданро муаллифи «Наводир-ул-вақоеъ» аз аъмоли неку писандида ба қалам додааст. «Ман боре дар лаби обе мутафаккир нишаста будам» - нақл кардааст Аҳмади Дониш, - «дидам, сурхзанбӯре дар об ғарқ шуда, наздик ба вартаи ҳалок расида буд, бардошта бар қанор ниҳодам, то хушк шуд ва бипарид. Натиҷаи ин амал ба ман расид» [1, 108]. Дар зимни ин боз мефармояд: «Рӯзе дидам, мӯраспак ба тори анқабут гирифторм омада метавид. Тараххум овардам. Риштаҳо аз саропояш ба ҳикмат бурун

кашидам, ки озоре ба вай нарасид. Ва ба сабаби ин амал аз маҳлакаи азим ба воситаи шахсе бираҳидам» [1, 108]. Муаллифи ҳикоят дар ҳар ду ҳолат ҳам самараи кори некашро дидааст. Тавре ки ӯ чондораконро аз ватаи муҳлик раҳо кардааст, ӯро низ нафаре ночӣ аз чунин варта халос кардааст. Чунин андешаҳо дар осори классикони пеш аз Дониш хеле фаровонанд. Аммо дар тарзи гузориши масъала Дониш ибтикороти ачибе намуда, онро ҳам мегӯяд ва ҳам дар амалия нишон дода, таваччуҳи хонандаро бештар месозад. Чунон ки аз ҳикояти мазкур бармеояд, баъд аз тавсияҳои чолибаш, ҳудаш пеш аз ҳама ба татбиқи он пардохта, аз натиҷаи хуби он ба хонанда мучдаи некӣ мерасонад. Манзур ин аст, ки ҳар қору амали нек подошти нек хоҳад дошт. Аҳмади Дониш некӣ карданро ба ҳамагон: чи дӯсту чи душман, чи зердасту чи забардаст тавсия медиҳад. Дар ин маврид ӯ пеш овардани узру аҷр ва арҷро ба тарафи муқобил ё дигар шарт дониста, қабул фармудани онро амри муҳим медонад. Дониш таъкид мекунад, ки: «Агар ба ту узру аҷр орад, агар ҳама душман бувад, қабул кунӣ» [1, 244]. Ин амал нишонаи бахшиш ва пешгирӣ намудани душманист. Ҳамчун фаҳмондани камбудӣ ва ба ин тавассут қуброн кардани зарари он аст. «Ва агар аз касе эҳсоне мушоҳида кунӣ», - меафзояд Дониш, бояд ки ба тадоруки он кӯшӣ [1, 244]. Ҳатто агар некие, ки ҳоло анҷом наёфтаасту ханӯз ба мушоҳида меояд, ба ҷавоби моддӣ ва маънавии он омодагӣ гирифта лозим дониста шудааст. Некиро бояд бо забони хуш ва чеҳраи кушода адо намой. Дониш касонеро, ки узру аҷз ва аҷри забардастонро қабул надоранд, ба ҷои некӣ бадӣ мецоҳанд, онҳоро ба сароҳат аз ҳайвонот паст медонад: «Агар узр [аҷзи] нашунавӣ ва ба муқобили некӣ бадӣ пеш оӣ [ё нақӯӣ пеш нагирӣ] дадгонро бар ту фазилат бошад» [1, 244]. Бинобар ин, ба некӣ-некӣ кардан, узру аҷзу аҷри касеро қабул намудан аз фазоилии беҳтарини инсонӣ маҳсуб меёбад, ки дар афкори писандидаи Дониш дарёфтем.

Дар боби «Ташҳиси ахлоқи инсон [ва ихтилофи табоеъ]» навишанда ба чунин нуқот ишора мекунад, ки «Оинаи фитратҳо ва истеъдодот бинобар ҳикмати зуҳур бисёр мутафовит бошад» [1, 284]. Биноан, рафтору кирдор ва ҳусни зоҳирию ботинии инсон гуногун аст. Дониш касоне, ки оинаи фитраташон ба сӯи ростӣ зуҳур кардааст, пандпазир донистааст ва эшонро аз як тараф бо эҳтиром ба забон орад, аз тарафи дигар, онҳоро дар шакли ҷамъ ба қалам додаст. Баръакс, касоне, ки оинаи фитраташон ба қачӣ зуҳур ёфтааст, пандпазир набуданашонро таъйид сохтааст: «Онон, ки оинаи ростдоранд, аз панду насиҳат зуд мутаассир мешаванд. Ва он ки оинаи қач

дорад, ҳеч аз мавъизат ва маслаҳат мутанаббех нагардад, балки дар қачию норостӣ бештар тавағғул намояд. Ва аз ҳар чи бар ӯ аз салоҳи ҳолаш талқин кунанд, дар он ғасод бинад ва қабул накунад:

Бо сияҳдил чӣ суд гуфтани вазъ?
Наравад меҳи оҳанин дар санг» [1, 284]!

Албатта, он чи гуфта шуд, қатрае аз баҳр буд. Зеро домани андешаҳои ҷолибу ахлоқии Дониш хеле фарох буда, баррасии ҷомеаи он дар ин мухтасар намеғунҷад. Аз ин хотир, умед бар он мебандем, ки дар оянда сари ин мавзӯӣ рӯчуӣ бакаррот ва нигоҳи фарохтар карда хоҳад шуд. Агар маводи баррасишударо хулоса кунем натиҷаи зайл ҳосил мегардад:

1. Дар адабиёти классикии мо мавзӯи панду ахлоқ аз ҷониби ҳамаи удабо пайгирӣ шуда, ба ҳукми анъана даромадааст. Ҳар яке аз онҳо ин мавзӯро аз нигоҳи худ ва ниёзҳои ҷомеа ба тамоми паҳлуҳояш баррасӣ ва тарғиб намудаанд. Вақте ки ба он ворид мешавед, аз нигоҳи фарогир ва тамомият як донишгоҳро мекӯнад. Аз ин хотир, бардошту таҳаммул ва тарғиби он на ба як ду шахси огоҳ, балки ба ҳамагон равона мешавад. Биноан, ҳар адибе, ки ба майдони адабиёт ворид шудааст, мувофиқи бардошту тавони худаш ба мавзӯи ахлоқ даст задаст, ки аз ҷумлаи пурбортарини онҳо Аҳмади Дониш аст.
2. Дар ҳаққи худ талош доштан боқе надорад. Вале дидаю доништа ба ҳаққи шахси дигар дастӣ тамаъ бурдан, аз ҷониби Аҳмади Дониш маҳкум шудааст. Тамаъкорро ӯ воқеъбинона, шахси разил ва ҳақиру беқадр номидааст, ки моҳиятан дуруст аст.
3. Дигар ин ки инсон неъматӣ дунёро бо қаноат истифода кунад, вагарна, аз лаззати рӯзгору чамъ кардани мол ҳеч сер нахоҳад шуд. Дониш осоиши комилро дар қаноат маънидод кардааст.
4. Аҳмади Дониш инсониятро ба беозорӣ даъват намуда, ба ҳама маҳлуқот раво дидани онро таъкид кардааст. Зиёда аз ин, вай бар ин назар аст, ки мо на танҳо беозор бошем, балки дар мавриди озору шиканҷа қарор доштани касе ва чизе аз маҳлуқот бетарафӣ зоҳир накунем ва ба барои халосии онҳо кӯшиш намоем.
5. Мувофиқи тавсияи Дониш инсон бояд узру аҷзи ҷониби муқобилро, агарчи ҳамагӣ душман аст, бипазирад ва аз кинагирӣ адоват дурӣ ҷӯяд.

6. Инсоният ҳамеша ба корҳои нек иқдом намояд ва муқобили некӣ некиро раво бинад. Агар касе дар муқобили некӣ бади ро пеш мегирад, Дониш ин қабил инсонҳоро фурутар аз ҳайвон медонад.
7. Ба назари Дониш оинаи фитрати инсонҳо мухталиф аст, инро бо-яд шинохт ва пасон амал кард. Вай дар пеши ҳар кас сухан гуфтан ва насиҳат карданро раво намебинад. Инро ба касоне раво мебинад, ки оинаи фитраташон соф асту пандпазиранд.
8. Аҷиб ин аст, ки Аҳмади Дониш афкори пандуахлоқиаширо пеш аз ҳама худаш дар амалия татбиқ намуда, аз натоқи хайри он ба хонанда ва пайравони хеш хабар додаст.

Китобнома:

1. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ, китоби 2./ Дониш Аҳмад. - Душанбе: Дониш, 1989. - 344 саҳ.
2. Сайфиев Н. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Н. Сайфиев. – Душанбе: Бухоро, 2012. - 660 саҳ.

АҲКОРИ ПАНДУАХЛОҚИИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»

Дар ин мақола афкори ахлоқии яке аз чеҳраҳои намоёни адабиёти асри 19 Аҳмади Дониш таҳқиқ гардидааст. Натиҷа ин аст, ки Дониш баробари ибрази ақидаҳои маорифпарварии худ дар «Наводир-ул-вақоеъ» ба масоили ахлоқӣ низ таваччуҳи зиёд зоҳир намуда, мардумро ба қаноат, беозорӣ, бахшиши ҳамдигарӣ, дурӣ аз тамаъкорӣ, таҳаммулгаройӣ, некӣ қардан, аз таҳқири одамон даст кашидан, ба тавозуъ муомила қардан, санҷида сухан гуфтан, ҳамдигарфаҳмӣ намудан ва ғ. даъват намудааст. Омӯзишу мутолиаи масоили баёншуда ба шахсияти кас бе таъсир набуда, метавонад ӯро ба иртифои саодат раҳнамун созад.

Вожаҳои калидӣ: Аҳмади Дониш, инсон, муаллиф, панду ахлоқ, афкор, «Наводир-ул-вақоеъ», беозор будан, аз тамаъ худдорӣ қардан, тавозуъ.

НРАВСТВЕННАЯ МЫСЛЬ АХМАДА ДОНИША В ПРОИЗВЕДЕНИИ «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»

Человеческое общество невозможно представить без нравственного воспитания. Поэтому эта тема во все времена была актуальной и подвергалась тщательному изучению. В этой статье исследуется нравственная мысль одной из выдающихся личностей XIX века Ахмада

Дониша. В своём произведении «Наводир-ул-Вакое» Дониш, наряду с просветительскими идеями, особое внимание уделил проблемам воспитания, приглашая людей следовать таким нравственным нормам как довольствоваться малым, не обижать других, уметь прощать, не быть алчным, быть терпеливым, делать добро, не унижать и не оскорблять, уметь вежливо разговаривать, правильно вникать в сказанное кем-либо, понимать других. Внимательное изучение и следование этим нормам могут оказать значительное воздействие на человека и способствуют достижению нравственных высот.

Ключевые слова: Ахмад Дониш, человек, автор, нравоучения, задача, мысль, «Наводир-ул-Вакое», безобидный, воздержание от алчности, смирение.

AHMAD DONISH'S MORAL THOUGHTS IN HIS WORK «NAVODIR-UL-VAKOE»

It is impossible to understand human sources without moral education. Therefore, this subject was always relevant and exposed to study. This article explores the moral thoughts of Ahmad Donish, one of the prominent personalities of the XIX century. In his work "Navodir-ul-Vakoe" Donish, along with the educational ideas, paid particular attention to the moral education issues, inviting people to following to such moral standards as contentment with insignificant, to be harmless, forgiving, to be not avid, to be patient, to be good, don't offend and insult, be courteously, be able to talk properly and understand others. Examination and compliance with these norms can have a significant impact on people and contribute to achieving of moral heights.

Keywords: Ahmad Donish, human, autor, moral admonitions, task, thoughts, "Navodir-ul-Vakoe", to be harmless, to be not avid, lowliness.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоев Абдухамид Абдунабиевич-устоди кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, номзоди илмҳои филология, e-mail: sayron80@mail.ru;

Сведения об авторе: Шоев Абдухамид Абдунабиевич -преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнаи, кандидат филологических наук. e-mail: sayron80@mail.ru

About author: Shoev Abdukhamid Abdunabievich, Candidate of Philological Sciences, Lecturer of Department of Theory and History of

СУХАНШИНОСӢ, №2 2017

Tajik literature in Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.
E-mail: sayron80@mail.ru

**ИСТОРИЯ КНИГОПЕЧАТАНИЯ
АРАБСКИМ ШРИФТОМ НА ТЕРРИТОРИИ РОССИИ И
ТУРКЕСТАНА В XIX И НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

Бибисултон Навбахорова
Фонд письменного наследия АН РТ

Книгопечатание арабским шрифтом на территории России имеет свою историю. Относительно появления и процветания книгопечатания с использованием арабского шрифта на территории России, Туркестана и Кавказа исследователи используют разные термины, среди которых популярны термины «мусульманское книгопечатание», «арабоалфавитная книга», «арабские книги», «татарская арабоязычная книга» и т.д. Относительно рассматриваемой темы исследователи последних лет предпочитают использовать термин «арабоалфавитная» печатная продукция» [1,1]. В различных типографиях России и Туркестана на арабской графике печатались не только арабские религиозные книги, но и труды по грамматике, литературе, поэзии, лексикографии, философии, логике, этике, астрономии и учебники персидского арабского тюркских и татарского языков. Однако первые печатные книги на арабском шрифте всегда были религиозными [1, 10].

Известно что, первым текстом, гравированным способом печатания арабского шрифта в России, является Манифест Петра I, во время его Прусского похода в 1711 году. А первое наборное издание Манифеста Петра I, во время Персидского похода относится к 1722 году. Инициатором создания наборного арабского шрифта в России был Кантемир Дмитрий Константинович (1673-1723). Будучи ближайшим сподвижником Петра I и его советником по восточным делам, он был широко известен как один из крупных ученых своего времени. Кантемир Д.К. получил образование в Греко-латинской академии в Стамбуле, где изучал древнегреческий, новогреческий, латинский, арабский, персидский и турецкий языки, историю, богословие и философию. Особое внимание уделял изучению ислама и православной религии. Во время Персидского похода он заведовал царской походной канцелярией и составлял воззвания и прокламации к местному населению [11, 10]. В этом походе также был дове-

ренным лицом и переводчик по секретным делам Кутлуг-Мухаммед Тевкелев – представитель одной из наиболее известных мусульманских дворянских фамилий [11, 34].

По велению императора Петра I 8 февраля 1724 года была образована Академия наук и художеств. Эта эпоха явилась временем зарождения в России научного востоковедения. По личному заказу Петра I еще в 1716 был переведен с французского перевода Андре дю Рие на русский язык «Алкоран о Магомете, или Закон Турецкий», изданный в Санкт-Петербурге [12, 34].

Появление арабских шрифтов в новом формате связано с открытием в 1728 г. типографии в Петербурге. В рукописи, которая была обнаружена в 1944 в Ташкенте [3, 415-418], полностью описано здание типографии Академии наук Российской империи в Санкт-Петербурге. В этой рукописи, которая названа «Сафаратнаме-Русья» («Описание посольства России»), свидетельствуется о том, что в типографии Академии наук Российской империи в 1758 было напечатано официальное письмо на турецком языке арабским шрифтом, копия которого сохраняется в Архиве Академии наук России в Санкт-Петербурге.

Начало издания книг арабским шрифтом относится эпохе правления Екатерины II. Первые книги, которые издавались в России с применением арабского шрифта - «Турецкая грамматика» (СПб., 1776, переиздание в Москве в 1777) и «Азбука татарского языка» С. Халфина (М., 1778). В 1787 г. в типографии Академии наук Российской империи по указу Екатерины II был напечатан Коран, текст которого набирался новым арабским шрифтом, сделанным по рисункам ученого-муллы Усмана Исмагила. В Санкт-Петербурге с 1789 по 1798 году Коран был переиздан шесть раз.

В начале XIX века на территории Российской империи сложилось несколько центров мусульманского книгопечатания. Книги печатались на арабском, персидском, тюркских, а также на местных языках с использованием арабской графики. Со второй половины XIX века начали функционировать такие центры книгопечатания в Туркестане.

Центры, в которых печатались книги на арабской графике, можно разделить на три региона, первыми, из которых являются крупные города России - Санкт-Петербург и Москва.

Первоначально в 70-х годах XVIII века в Санкт-Петербурге арабские шрифты появились в типографии Российской академии наук. В 1777 году в связи с открытием класса татарского языка в Московском Университете впервые были отлит арабский шрифт. Ти-

пография Московского университета выписывает арабские шрифты из Франции и Германии. В XVIII веке арабский шрифт в городах России, как мы уже отметили, использовался главным образом для проведения административных мероприятий в мусульманской массе подданных. Коран был отпечатан по просьбе мусульман России.

Однако книгопечатание арабской графикой в Москве и в Санкт-Петербурге в XVIII веке не получило широкого развития. За первые пять лет XIX века на восточных языках были изданы всего шесть книг [4].

Вторым крупным центром книгоиздания арабским шрифтом на территории России была Казань. Относительно книгопечатания на территории Казани исследователи используют термины «тюрко-татарская книга», «татарская арабоязычная книга», «татарское издание» и т. д.

В 1797 году Павел I дал разрешение татарину Г. Бурашеву на открытие в Казани частной типографии, но оно затем было отклонено Сенатом. Потом в 1800 году вследствие многочисленных просьб и ходатайств Павел I дал разрешение о заведении «Азиатской типографии» при Казанской Императорской гимназии, которая являлась филиалом петербургской типографии. В 1801 г. в этой типографии были напечатаны первые две книги: «Аттагоджи» («Чтение по слогам») и «Хафтияк». А в следующем году были напечатаны ещё семь названий книг.

В 1806 г. было издано уже 27 тыс. книг [8, 56]. В 1809 году начинает действовать типография при Казанском университете. В 1829 объединяют эти две типографии. После слияния в 1829 г. азиатской типографии с университетского издания на арабском, татарском, турецком и персидском языках стали выходить ежегодно многотысячным тиражом. В период существования «Азиатской типографии» с 1801 по 1829 гг. в ней было издано около 94 книг общим тиражом 280 000 экземпляров. Исследователи указывают, что с 1799 до Октябрьской революции в Казани функционировали 20 частных и государственных типографий [2, 224-234]. В силу сложившейся ситуации часто происходит слияние типографий или переход типографии от одного владельца к другому. Ряд исследователей склонны показывать количество названий и тираж напечатанных книг в разные периоды, начиная с первых дней функционирования типографов до двадцатых годов XX века.

Типографии появились и в других городах России. Развитие книгопечатания в Казани внесло огромный вклад в развитие печатно-

го дела народов Поволжья, Урала, Казахстана, Средней Азии и Кавказа. Изученные материалы свидетельствуют, что общий тираж напечатанных в Казани и других городах России мусульманских книг составил во второй половине XIX столетия 27 миллионов экземпляров (3 с лишним тысяч названий) [5,102-105]. В начале XX века возросли количество типографий и тираж напечатанных книг. Всего за 17 лет (1900-1917) было издано больше книг, чем в предыдущие 100 лет [7, 209].

Третий регион, где печатались книги арабским шрифтом, является Туркестан, как колония Российской империи, плотно заселенная народами нероссийской культуры. Книги издавались в различных типографиях на территории Туркестана по инициативе Российского генерал-губернаторства. Первая в Средней Азии типография открылась в 1868 г. в Ташкенте, который являлся административным центром Туркестанского генерал-губернаторства при военном окружном штабе Туркестанского военного округа. Но эта типография являлась сугубо ведомственной. Она занималась только повседневными нуждами военного округа и не была приспособлена для печатания газет и книг. Только с 1870 в Ташкенте стала выходить первая официальная газета под названием «Туркестанские ведомости». Газета выходила четыре раза в месяц (два раза на узбекском, два раза на казахском и имела приложение на арабском алфавите) и положила начало периодической печати в Туркестане [9, 115]. На таджикском языке начали выпускать газету в типографии Левина с 11 марта 1912 г. Эта газета называлась «Бухорои шариф» и всего было издано 153 номеров [13, 18].

В семидесятые годы XIX века на территории Туркестана широкое распространение получило литографированное книгопечатание, что имело значительное преимущество перед типографским изданием. В России начало литографической печати датируется 1815 годом. Важно отметить, что в Туркестане в это время параллельно развивалась рукописная, наборно-печатная и литографическая печатная книга. Судя по данным специалистов, изучающих историю книжного дела этого периода, Туркестан до Октябрьской революции располагал довольно обширной сетью полиграфических предприятий, в разное время здесь работало более 50 типографий, 13 типолитографий и 8 литографий [8, 68] (*ниже в таблице приводятся названия издательств типолитографий на территории Туркестана*).

Первая литография на территории Средней Азии была открыта в 1874 г. в Хиве и просуществовала до 1910 г. Она функционирова-

ла при дворе хивинского хана Саид Мухаммад-Рахима II. Поскольку эта типография была придворной и не преследовала коммерческих целей, публикации распространялись самим ханом среди приближенных. Поэтому эти книги сразу же после выхода в свет становились редкостью. В рукописном фонде Института востоковедения им. Абу Райхана Беруни АН Узбекистана имеется около 30 тыс. различных литографированных и отчасти наборных книг на восточных языках. Среди этого колоссального количества находятся всего 40 изданий Хивинской литографии [8, с. 58]. Особенно не сохранились книги, издававшиеся в последние годы в Хиве. Первой литографированной книгой, которая была издана в Хиве в 1876 г., является «Нисаб ас-сабийан» («Детский словарь») Абунасра Фаррахи [8. 65].

В отношении языка среднеазиатские литографированные книги выпускались на трех языках – арабском, персидском и тюркском. Известно, что в начале XX века в Бухаре было опубликовано более 300 наименований книг. Из них 150 - на арабском, 104 - на персидском и 53 - на узбекском языках [13, 18].

Изданные книги распространялись и за пределами Туркестана – в России, Турции, Иране, Индии, а также в арабских странах. Развитие книгоиздательства в Иране, Турции и Индии тоже повлияло на развитие книжной торговли на территории Туркестана. Литографированные книги Средней Азии, как и рукописные книги, интересовали исследователей и путешественников из дальнего зарубежья. В начале XX века, российские ученые -востоковеды, помимо изучения Средней Азии, также занимались покупкой и вывозом рукописей и литографированных книг в Россию. Эти книги обогатили фонды различных библиотек и музеев России. Особо следует отметить очень важный момент, связанный с исследованием истории книгопечатания арабским шрифтом на территории Средней Азии. Как отмечает видный ученый О.П. Щеглова в аннотации к своей книги «Литографское книгоиздание на персидском языке в Туркестане и Бухаре», «...среднеазиатские ученые рассматривали литографское книгоиздание в целом, и специально – тюркоязычное книгопечатание». Щеглова О.П. составила каталоги литографированных книг на персидском языке, хранящихся в различных фондах Санкт-Петербурга. Среди этих книг - 146 – в собрании ЛО ИВ АН, 39 – Санкт-Петербургского Государственного Университета, 78 – Российской национальной библиотеки и 18 – Российского этнографического музея изданы в типо-литографиях Туркестана [15, 64]. На основе этих каталогов был составлен сводный каталог, в который вошли все описанные книги [15].

Среднеазиатские литографированные издания на персидском языке также встречаются в каталоге Мушар [14].

В Фонде письменного наследия АН РТ помимо рукописей хранятся около 6 700 литографированных книг, большая часть из которых на персидском, и частично на арабском и тюркских языках.

До сих пор у населения Таджикистана хранятся много уникальных рукописей и литографированных изданий. Одной из задач сотрудников Отдела хранения рукописей и составления каталогов Фонда является сбор и покупка оставшихся письменных источников у населения. За последние 6 лет (1911-1917) были приобретены около 111 рукописей и 107 литографированных изданий. Сотрудники вышеупомянутого отдела недавно начали осуществлять описание литографированных изданий Фонда письменного наследия. Вышел в свет первый том Каталога литографированных книг [6]. В этот каталог были включены 300 наименований книг, 124 из которых были опубликованы в различных типолитографиях Ташкента, Бухары, Кагана и Самарканда, а также Казани. Некоторые из этих книг произведены в семидесятые годы XIX века, а - большинство до 20-ые годов XX века. Тематика выпущенного каталога охватывает в основном списки по истории ислама (Коранистика, хадисы, суннизм, шиизм, фикх, мусульманская агиография, пророки, святые, суфии и суфизм). Описание литографированных книг до сих пор продолжается. В ходе описания выяснилось, что в Фонде находится колоссальное количество литографированных книг, опубликованные в различных типолитографиях Туркестана. Тематика коллекции наряду с религиозной литературой охватывает историю, философию, поэзию, астрономию, медицину, грамматику и т.д. Особенно следует отметить, что среди этой многочисленной литературы имеются учебники, которые были использованы в дореволюционных школах и медресе.

Книга отражает связь времен, поколений и народов, историческую память, уровень культуры. Книгопечатание тесно связано с развитием культуры, языка, литературы и историей народа. Печатная книга арабским шрифтом на территории Туркестана и Бухары своим появлением обязана русскому книгоиздательскому делу. Россия способствовала развитию книгопечатания благодаря своим техническим возможностям, что послужило взаимопониманию двух великих мировых религий - Ислама и Христианства.

СУХАНШИНОСЇ, №2 2017

Таблица названия типографии Средней Азии

П/Н	Город	Название типографий	
I.	ХИВА		1874-1910
II.	ТАШКЕНТ		
1.		Типография В.М. Ильина	
2.		Типография С.И. Лахтина	1883
3.		Типография В.М. Лахтина	
4.		Типография торгового дома братьев Каменских	
5.		Типография О.А. Порцевых	1888-1918
6.		Туркестанское Государственное Издательство	
7.		Идара-йи Вахдат	
8.		Издательство Вос. фак. САГУ	
9.		Литография П.Ф. Брейденбаха	
10.		Паровая Литография Гулам Хасан Арифджанова	1908
11.		Литография товарищества «Азия»	
12.		Типография штаба Туркестанского Военного округа	
13.		Литография Г.Я. Яковлева	
14.		Типография С.И. Петухова	
III.	БУХАРА		
1.		Литография Л. Левина	
2.		Типография Бендецкого	
IV.	БУХАРА-КАГАН		1901
V.	САМАРКАНД		
1		Литография Демурова	1889
2		Типография Б.А. Газарова	
VI.	КОКАНД		
1.		Типография С.Д. Шумакова	1904

Литература:

1. Ахмадуллин М.Л. Дизайн арабоалфавитной печатной продукции Поволжья и Урала. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – Санкт-Петербург. — 2011.
2. Вагапова Ф.Г. Становление искусства татарской рукописной и печатной книги XVII–начала XX вв.: стилистика и символика. Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – Казань, 2015.
3. Габдельганеева Г.Г. Татарская книга Казани в первой половине XIX века. Вестник Кемеровского государственного Университета культуры и искусства 2012 №19, часть I.
4. Грачева Л.В. Из истории казахского книгоиздательства. www.kstounb/kz/files/elfinder/professional/part4.
5. Данилов В.Л. Из истории издания и распространения мусульманской книги в России в XVIII - начале XX вв. Вестник Омского университета, № 2, 2004.
6. Каталог литографий Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия АН РТ. Том. I. – Душанбе, 1913.
7. Миннегулов Х.Ю. Из истории татарской книги. К юбилею татарской книжности. 2013.
8. Османова М.Н. Старопечатная книга в Средней Азии в конце XIX - начале XX в. Вестник Института ИАЭ, №2, 2013.
9. Перепелицына Л.А. Роль русской культуры в развитии культур народов Средней Азии. – Москва: Наука, 1966.
10. Рыженков М.Р. Дмитрий Кантемир и его документальное наследие в Российском Государственном Архиве древних актов. Восточный архив №1 (25), 2012.
11. Самсонов Н.В. О правовом положении Российских мусульман в правление Петра Великого. Наука и образование: хозяйство и экономика: предпринимательство: право и управление. Январь, 2013
12. Тверитинова А.С. Несколько слов к вопросу первопечатания арабским шрифтом в типографии Академии наук. Очерки по истории русского востоковедения. Москва, 1960. –
13. Холназарова Л. История книжного дела и библиотековедения Бухарском эмирате в XIX –начале XX века. Автореферат диссертации на соискании ученой степени кандидата исторических наук. – Ташкент 2011.

14. Фехристи китобҳои форсии Гирдоваранда Ханбобо Мушар. Чилди аввал ва дуум. – Техрон, 1337.
15. Щеглова О.П. Литографское книгоиздание на персидском языке в Туркестане и Бухаре (1881-1918 гг.). – Санкт-Петербург, 2011.

ТАЪРИХИ НАШРИ КИТОБ БО ҲУРУФИ АРАБӢ ДАР ҲУДУДИ РОССИЯ ВА ТУРКИСТОН

Дар мақола аз таърихи нашриёт ба ҳуруфи арабӣ дар ҳудуди Туркистон ва Россия дар асри XIX ва аввали асри XX сухан меравад. Муаллиф доир ба нусхаҳои литографӣ ва типографӣ, ки дар ҳамин давра ба нашр расидаанд ва дар Ҳазинаи мероси хаттии АИ ҚТ нигоҳдорӣ мешаванд, маълумот додааст.

Калидвожаҳо: литография, Туркистон, Россия, нашри китоб, ҳуруфи арабӣ.

ИСТОРИЯ КНИГОПЕЧАТАНИЯ АРАБСКИМ ШРИФТОМ НА ТЕРРИТОРИИ РОССИИ И ТУРКЕСТАНА В XIX И НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

В статье рассматривается история книгопечатания арабским шрифтом на территории России и Туркестана в XIX и начале XX веков. Автор приводит информацию о литографированных книгах этого периода, которые хранятся в Фонде письменного наследия АИ РТ.

Ключевые слова: литография, Туркестан, Россия, книгопечатание, арабский шрифт.

HISTORY OF PRINTING IN ARABIC SCRIPT IN RUSSIA AND TURKISTAN IN XIX AND EARLY XX CENTURY

The article provides information about the history of typographic and lithographic publishing houses printing in Arabic script of Russia and Turkestan in the XIX and early XX century. The Found of Written Heritage of Academy of Sciences of RT is kept many unique books of this period, which have been published in different typographic and lithographic publishing houses of Russia and Turkestan.

Keywords: lithograph, Turkestan, Russia, printing of books, Arabic script.

Маълумот дар бораи муаллиф: Навбахорова Бибисултонномзади илми филология, ходими калони илмии шуъбаи нигоҳдории

нусхаҳои хаттӣ ва таҳияи феҳристҳои Хазионаи мероси хаттии АИ ҶТ,
тел.: (+992) 50 111 54 56.

Сведения об авторе: Навбахорова Бибисултон-кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела составления каталогов и хранения рукописей Фонда письменного наследия АН РТ, тел.: (+992) 50 111 54 56.

About the author: Nawbahorova Bibisulton-candidate of philological sciences, Senior research fellow of Department of Cataloging and Storage of Manuscripts of the Found of Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, phone: (+992) 50 111 54 56.

ҶОЙГОҲИ ЗАН ДАР ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОЧИКӢ

*Дилшодаи Ҳазраткулиён
Донишгоҳи давлатии шаҳри Самарқанд*

Дар даҳсолаҳои охир хонандаи тоҷик якҷанд баёзу маҷмӯаеро аз намунаҳои шеъри бонувони суҳанвари гузашта ва муосир аз қабилӣ “*Бисту се адиба*” (мураттиб Тоҷӣ Усмон), “*Аз Робия то Адиба*” (мураттиб Ҳоҷӣ Ғайрати Шокирӣ), Масъуди Миршоҳӣ (“*Дурри дарӣ дар Самарқанду Бухоро*”) ва Меҳрӣ Шоҳхусайнӣ (“*Занони порсигӯи ҳафт шаҳри ишқ*”)–ро дастрас намуд. Мураттибони ду китоби охир, ки эронӣ ҳастанд, ҳатто барои шеъри суҳанварони тоҷикзабони Ёзбекистон низ саҳифаҳои алоҳида ҷудо кардаанд. Ин нишонаи он аст, ки имрӯз шеъри зан дар адабиёти форсӣ ҷойгоҳи худро ёфтааст ва баҳусус, шеъри зани тоҷик ҳам дар назди хонандагони эронӣ эътибор пайдо намудааст.

Дар Ёзбекистон ба таъб расидани маҷмӯаву баёзҳои зиёди тоҷикӣ амсоли “*Таронаҳои Самарқанд*”, “*Армуғони Самарқанд*”, “*Мадҳияи Самарқанд*”, “*Сарводаи Сурхон*”, “*Ҷилои ахтарони Сӯх*” ва чандин маҷмӯаи алоҳида низ боиси муаррифӣ гаштани шеъри бонувони порсигӯи ин сарзамин гардид.

Аз номгӯӣ баёзҳо маълум мегардад, ки имрӯз шеъри тоҷикӣ ва вазъи инкишофи он дар Ёзбекистон гоҳо бо назардошти рушди он дар ҳавзаҳои гуногуни тоҷикии диёр омӯхта ва арзиш дода мешавад. Аммо меъёрҳои шинохт ва баҳогузориҳои шеъри тоҷикии Тоҷикистон ва Ёзбекистон умумӣ ҳастанд.

Нақши зан дар адабиёти муосири тоҷикӣ чашмгир буда, бозтоби афқору андешаи занона дар назми ин давра мавқеи ба худ хос дорад. Густариши ин гуна мазомин аз ибтидои асри бист то имрӯз тадричан бештар гардид. Баҳусус, пас аз ғайолияти эҷодии Озод Аминзодаю Мавҷуда Ҳақимова андаке баъдтар ба туфайли зуҳури чехраҳои тобноку маъруфе дар олами шеъру адаб ба монанди Гулрухсор, Ҳадиса, Зулфия Атой, Нуқраи Суннатниё, Меҳринисо, Шаҳрия, Норинисо, Фарзона, аз ҷавонон ба мисли Раънои Мубориз, Ноҳид, Адиба, Шаҳноз ва чандин нафари дигар нақши занон дар рушду нумӯи шеъри тоҷикӣ боз ҳам назаррастар гардид. Ғайолияти густарда ва шеъри руҳпарвари баъзе аз ин чехраҳо берун аз Тоҷикистон мавриди пазириҳои гарми хонандагон қарор гирифт.

Омӯзиши вежагиҳои шеъри чанде аз онҳо, масалан, шеъри Гулрухсору Зулфия ва Фарзона ҳамонро дар садаи гузашта оғоз шуда буд, чунончи устодон М.Шакурӣ, А. Набиев, А. Сагторов, А. Абдуманнонов, Ю. Акбаров, А.Ҳаким, М. Мирзоюнус ва аз муҳаққиқони нисбатан ҷавонтар Н. Нурзод, С. Юнусов, Т. Бобоева ва дигарон дар мақола ва китобҳои алоҳида перомунӣ шеъри нави тоҷик ва намояндагонаш таҳқиқот анҷомдода, зимнан дастоварду комёбӣ ва дигар ҷиҳатҳои шеъри бонувони суханвари номбурдаро ба баррасии амиқ гирифтаанд.

Дар аксари тадқиқоти муҳаққиқони тоҷик асосан номи Гулрухсор, Зулфия ва Фарзона ҳамчун шоирони пешсафи навгӯ, ки дар офариниши шеър дасти тавонодоранд ва ҳавзаӣ тафаккуру таҳайюлашон пурвусъату пургунҷоӣ аст, қаламдод шудаанд. Барҳақ, шеъри инҳо оинадори шеъри зани тоҷик аст.

Дар заминаи равобита фарҳангие, ки Тоҷикистон бо мамолики ҳамзабон устувор намудааст, илми адабиётшиносии тоҷикӣ низ ба дастовардҳои тоза ноил гаштааст. Дар адабиётшиносии Эронӣ Афғонистон ҳам дар мавзӯи вежагиҳои шеъри тоҷик чандин рисолаҳои илмӣ ба вуҷуд омадаанд. Дар ин радиф тадқиқоти А.Шеърдӯст ва А.Қазваро ҳам ба сифати пажӯҳиши арзандае, ки оид ба шеъри тоҷикӣ берун аз Тоҷикистон ба амал омадааст, метавон ном бурд.

Дар яке аз ҷунин корҳои тадқиқотӣ шоира ва муҳаққиқи Афғонистон Холида Фурӯғ доир ба масъалаи «*Навоарӣ дар ғазалҳои муосири Афғонистон дар солҳои 80 ва 90-и асри XX*» дар мавриди омӯзиши ҷиҳатҳои муштарак ва мутафовити ғазалсароӣ муосири тоҷику эрониву афғон ба ҷунин хулосаҳо омадааст, ки дар қатори ғазалҳои шоирони барӯманди муосири тоҷик ғазалҳои Гулрухсори Сафӣ, Фарзонаи Хучандӣ, Меҳринисо, Нукраи Суннатниё низ самимонау аз сохтакориҳо дур, дорои шаклҳо ва сюжетҳои табиӣ буда, дар ашъори онҳо ғазал ба таҳаввулоти ҷиддӣ дучор гардидааст.

Чакомаҳои устод **Гулрухсор** бо вуҷуди гоҳо ба шеъри мардона ҳамовоз шуданаш, шеъри занона аст. Дар гуфтани дардҳои иҷтимоӣ, баёни муаммоҳои сиёсӣ ва мушкилоти занон шоира бо ҷуръати ҳоси мардон сухан гуфтааст, тарзи баёнаш гоҳо, ба ибораи халқӣ, «мардзед» аст, чунончи, бо шуҷоати баланд ба рағми худҳои мардон садо дармедихад:

Зи санги мардҳо афканда сӯям
Барои хеш ҳайкал мегузорам.

Дар шеърхояш дар гуфтани ормонҳои занона часорати бештар зоҳир мекунад, масалан, нисбат ба ёри худаш қаҳр мекунад, кина мегирад, исён мекунад, никор мегирад:

...Меравам ҳамчун азизу бовафоят,
Душманатро дӯст медорам ба чоят!

Аз назари шакл ҳам сурудаҳои Гулрухсор гуногуннавъанд. Гузашта аз ин, калима ва таркибҳои нав, тасвирҳои тозаву бадеъ, парадоксҳои зиёд, гоҳо пайравӣ ба сабки бедилӣ дар ғазалҳои ӯ ба тарзи хос аст. Шоира чи дар сабки нав ва чи дар услуби суннатии шеър, баҳусус дар солҳои охир, намунаҳои чаззобро офаридааст. Афзудани шумораи маҷмӯаҳои шеърӣ Гулрухсор ҳам далели камоли эҷодист. Бемуҳобот, шеъри устод Гулрухсор дар ташаккул ва гуногунранг гаштани шеъри имрӯзи тоҷикӣ ҳам аз назари мазмуну мӯҳтаво ва ҳам аз назари сохтор, бавежа шеъри зан ва тарбияти насли нави шоирон саҳми босазо дорад. Қаҳрамони ғиноии шеърҳои Гулрухсор низ шахси ғаёлу мубориз, некбину кавиירוда буда, руҳи бешикаст дорад. Хонандаро ба часорату омӯзиш ва созандагӣ ҳидоят менамояд.

Шеъри **Фарзонаи Хучандӣ** ҳам имрӯз дар миқёси шеъри умумифорсӣ муаррифӣ гаштааст. Ӯ дар намунаи чакомаҳояш тамоми дорой ва вежаҳои шеъри тоҷикиро намоиш дода тавонистааст ва яке аз имтиёзҳои хосе, ки шеърҳои ӯ дорад, биниш ва назокати хосаи занона доштани онҳост. Маҳз тамкину андешамандӣ ва ҳикмат-писандиву ҳалимӣ шеърҳои ӯро аз шеърҳои бонувони дигари суҳанвар имтиёз медиҳад. Маънигустарӣ, амиқандешӣ, рӯҳи шодӣ доштан, умедворӣ ва некбинӣ аз ғазилатҳои аслии шеъри Фарзонаанд. Бар замми ин хусусиятҳои маънавӣ, ашъори шоира аз ғазилатҳои шаклӣ ҳам бархурдор ҳастанд. Тарзи хосаи арзи матлаб дар шеър, лутфу ширингуфторӣ, ифодаи завқи тоҷикона, нақши оғаҳӣ аз фарҳанги халқҳои мутамаддин дар ашъор, пухтабаёнӣ, тозанигарӣ, пайравӣ аз услубҳои пешрафта дар адабиёти муосири ҷаҳонӣ ва аз ин қабил таҷрибаҳои шеърҳои ӯро дар байни хонандагони хоричӣ ҳам шӯҳратёр намудааст ва аз ин роҳ шеъри муосири тоҷикӣ ҳам ба онҳо муаррифӣ шудааст. Масалан, дар боби ишқ суҳани ӯ чаззобу дилнишин аст:

Яке гӯяд, ки ишқи ман заминист,
Дигар гӯяд, ки ишқи ман баринист.
Маро ин ҳарду як ишқ аст, як ишқ,
Ки оғози нақӯиофаринист.

Ва:

Ишқ аст сутунмӯҳраи дунё, ишқ аст,
Оре, зарбони дили фардо ишқ аст.

Ашъори шоираи дигари номдор **Зулфия Атоӣ** пеш аз ҳама бо чанбаи пурқуввати воқеъгарой доштан ва баҳраи вофир аз осори адибу шоирони Фарб аз шеъри дигар бонувон фарқ дорад. Мавзӯи ишқ ва масоили иҷтимоӣ дар ашъори ӯ бештар мавриди таваҷҷуҳанд. Баёни розҳо ва ормонҳои занона дар шеъри ӯ ба тарзи хос бозтоб гардидаанд:

Ошиқ машав, ошиқ машав, эй зан, ба марди раҳгузар,
Ӯ шишаи дил бишканад бо як сухан, бо як назар.
Гӯяд туро: Лайлои ман, Узрои ман, дунёи ман,
Пас меравад он Дон Жуан, сармаст аз пайки зафар...

Чӣ хеле ки аён мешавад, дар шеърҳои Зулфия ба ҷои романтизми баланд, ки хоси ашъори Фарзона аст, услуби вукӯбгӯӣ мавқеи намоён дорад. Шеъри ӯ аз васоили эҳсосбарангез: истифодаи санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла, кинояҳо, такрорҳо, сифатчиноҳо ҷозоба меёбад, ҷунончи дар пораи зерин:

Гаҳ Шаҳрзоди қиссагӯ, гаҳ хонарӯбу дегшӯ,
Гаҳ хоки раҳ, гаҳ барги қаҳ, гаҳ дурчи пинҳони туям.
Гоҳе шаҳи афсонаам, гоҳе канизи хонаам,
Гоҳе баҳори гулфишон, гоҳе зимистони туям...

Дар масъалаи муайян кардани вежагиҳои шеъри насли дуому сеюми бонувон минҷумла, **Нукра, Мехринисо, Шаҳрия, Норинисо, Латофат Кенҷаева, Раънои Мубориз, Ноҳид, Барнои Қодирдухт, Шаҳноз, Гулноз** ва дигарон то кунун ба истиснои баъзе мақолоти гузоришоти кӯтоҳи илмӣ тадқиқотҳои ҷиддӣ ба сомон нарасидаанд. Маводе, ки мо дастрас намудаем, бештар хусусияти маълумотӣ дошта, дар бораи онҳо асосан дар зимни баррасии ҷиҳатҳои муҳимми назми давраи нави адабиёти тоҷик муҳокимарониҳо ба назар мерасаду бас. Ба ҳар ҳол омӯзиши хусусиятҳои асосию умдаи ашъори бонувони номбурда барои равшанӣ андохтан ба самтҳои гуногуни ҷараёни инкишофи назми муосир хоса шеъри зан аз аҳаммият ҳолӣ намебошад.

Пеш аз он ки ба баррасии вижагиҳои шеъри занони тоҷик дар Ӯзбекистон оғоз кунем, муҳим медонем, чанд омилҳои пешрафти шеъри занро дар Тоҷикистон нишон бидиҳем:

1. Мусоид будани шароити иҷтимоию фарҳангӣ барои рушди ҳаёти адабӣ;

2. Нерӯмандӣ ва густариши ҳамарӯзаи муҳити адабӣ дар кишвар;

3. Иртиботи қавӣ бо ҳавзаҳои адабию фарҳангии Эрону Афғонистон ва ҷаҳон.

Дар бораи вазъи рушди шеърӣ муосир дар ҳавзаҳои адабии тоҷикӣ дар Ўзбекистон, ки дар шаҳрҳои ба монанди Тирмиз, Самарқанд, Бухоро, Тошканд, Фарғона ва ғайра дар алоҳидагӣ амал мекунад, пажӯҳишоти ҷиддие ба амал напайвастааст. Танҳо мақолаҳои алоҳида, тақризҳо ва мулоҳизаҳо перомунӣ ашъори шоирони алоҳидаи кишвар навишта шудаанд. Минҷумла, устодони адабиётшинос Ш. Шукуров, С. Саъдиев, Ҳ.Қудратуллоев, А. Абдуллоев, А.Қамарзода, Ҷ.Ҳамроев, А. Самадов, С. Олим, Ҷ.Муҳаммад ва дигарон доир ба вазъи инкишофи шеърӣ тоҷикӣ дар ин кишвар ва ё ҳавзаҳои алоҳидаи адабии он, вежагиҳои шеърӣ шоирон андеша баён намудаанд.

Пажӯҳиши арзишманде, ки дар ин мавзӯ ба вучуд омадааст, рисолаи собиқ сафири Эрон дар Ўзбекистон Ҳабиб Сафарзода бо унвони «*Форсисароёни Ўзбекистон*» аст. Он аз тадқиқотҳоест, ки бори нахуст дар мавриди вазъи инкишофи адабиёти тоҷикӣ нисбатан муфассал навишта шудаанд. Аҳамияти илмӣ ин пажӯҳиши илмӣ боз дар он ифода меёбад, ки ҷараёни инкишофи назми форсии кишвар дар он ба тарзи хронологӣ нишон дода мешавад ва мушаххасоти шеърӣ шоирони ҷавони имрӯза, минҷумла бонувони ҷамоасаро, дар асоси таснифи мавзӯи шеър ва қорбасти услубҳои нави эҷодӣ шарҳ ёфтааст.

Дар Ўзбекистон дар ҷодаи шеър асосан суҳанварони ҳавзаҳои адабии Сурхондарёву Самарқанд бештар ғаёл ҳастанд. Шумораи бонувони порсигӯ дар ҳавзаҳои адабии Тошканду Бухорову Фарғона нисбатан камтаранд. Шеърӣ бонувони тоҷики ўзбекистониро мувофиқ аст, ки бо назардошти синну соли онҳо дастабандӣ кунем, зеро ҷараёни асосии ғаёлияти эҷодии баъзеи онҳо дар замони собиқ шӯравӣ гузаштааст.

Ҳадя аз шуарои нисбатан мутақаддими назми занона ва ягона ҷамоасарои касбии маъруф дар Бухоро ба ҳисоб рафта, як қисмати ҳаёташ дар замони шӯравӣ паси сар шудааст. Лекин бо вучуди ин давраи нисбатан ғаёли эҷодии ӯ ҳамоно замони истиқлоли ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Ӯ ба хонандагонаш маҷмӯаҳоеро аз қабилӣ «Ба хокат по ниҳам бо номи Яздон», «Парвоз», «Кишвари дил», «Набзи зиндагӣ», «Ситораи умед» тақдим намудааст. Аз китоби навбатии шоира «Ситораи умед» адабиётшинос Ҷумъа Ҳамроҳ чунин натиҷа бардоштааст: «...Ҳадя дар эҷоди шеър аз тамоми василаҳои маъниҷӯиву маъникушӣ, ки бо сарнавишти инсон гирех меҳӯрад, бо

камоли маҳорат истифода мебарад. Ӯ дар ҳар шеъре равзанаи кӯчаке ба кайҳони рӯҳ ва андешаҳои худ боз мекунад, зеро ҳамин кайҳони рӯҳ- паҳнои бекарони андешаҳои инсонӣ, ин чангали анбӯҳи касмабину касногузар, ин афлоки аз хок фирорӣ, зишттарин, зеботарин, амиқтарин, рӯётарин, лолтарин, гӯётарин, пурасорттарин... олами оламхост, олами омӯхта, ношинохта, кашфнашуда, дидаи ноида. Дар ин раҳ Ҳадя худро бозёфта ва ёфтаҳояшро дар хидмати хонандагонаш гузоштааст.

...Шоира дар контексти муайяну мушаххаси замони ва макони шеър мегӯяд. Дар ин замина шеъри ӯ чанбаи хоси иҷтимоӣ дошта, робитаи муаллифро бо замон ва муҳити зисташ ба тариқи мушаххасифода мекунад. Хусусан ашъори дар солҳои баъд сурудаи ӯ чанбаи амиқи иҷтимоӣ дошта, таҳаввулотҳои маънавию иҷтимоии замон ва муҳити зиндагии шоираро амиқ ва образнок ифода мекунад.»

Иқтибоси болоӣ ба андозаи муайян кофист, ки дар бораи вижагиҳои шеъри Ҳадя ба тасаввуроти умумӣ соҳиб шавем. Маълум мегардад, ки қисми зиёди ашъори шоира хусусияти ситоишвию ифтихорангез аз зодгоҳаш, яъне Бухороро дорад, чунончи дар шеъри зерин:

Ту рӯҳи Оли Сомон, сабри Айюб,
Манору сачдагоҳонат чӣ маҳбуб.
Зи хокат нур омад то Сурайё,
Ба ин сон офарид Яздони маҳбуб.
Туро таълими Сино ҷовидон кард,
Суруди Рӯдакӣ вирди забон кард.
Ҳаме Донишу Айниву чӣ Фитрат,
Ҳазорон ахтаронанд дар самоят.
...Зи ту сар мешавад сарчашмаи меҳр
Ва маънии ҳаёту чашмаи сеҳр.

Ин шеърро метавон шеъри ормонгароёнаи шоира номид, зеро дар он ҳам оҳанги ифтихор ниҳон асту ҳам андӯҳ. Умуман, ашъори Ҳадя дар натиҷаи мушоҳидаву мулоҳизаҳо ва натиҷагириҳои фалсафию ҳақимона ва андешамандӣ рӯи қоғаз меоянд. Метавон гуфт, ки мадори шеъри Ҳадя бар ҳикмату фалсафа устувор аст ва идомаи анъана дар мазмунофаринӣ хоси сабки эҷодии ӯст. Нишонаҳои тозабаёнӣ дар ашъори шоира гоҳ - гоҳ ба назар мерасанд, аммо ин ҳолат ӯро барои шоираи навоар хондан кифоят намекунад.

Дар силки хубони порсигӯи самарқандӣ метавонем Маҳбуба Неъматзода, Саидаи Камолзод, Шаҳзода Назарзода, Парисо, Дилрабо Насимӣ, Дилшоди Фарҳодзодро номбар кунем.

Дар ин миёна **Маҳбуба Неъматзода** аз ҳамнаслони Ҳадя ба ҳисоб рафта, қисмати асосии фаъолияти эҷодиаш дар Тоҷикистон сипарӣ шудааст. Аслан барои бачаҳо шеър мегӯяд ва дар инкишофи шеъри кӯдак дар кишвари мо низ саҳми бузург дорад. Чандин маҷмӯаи шеъраш дар Тоҷикистону Ўзбекистон ба таъб расидаанд. “Модари чон, модарам” ва «Тӯтии суҳандон» аз охири маҷмӯаҳои шоира ҳастанд. Шеъри бачагонаи шоира асосан барои кӯдакони синни томактабӣ ва синни ибтидоии мактабӣ гуфта шудаанд. Забони шеърҳои шоира содаву фаҳмо ва ҳоси забони кӯдакон аст. Шеърҳо ҳам аз унсурҳои забони адабӣ ва ҳам шевагӣ таркиб ёфтаанд. Чандин шеъри шоира, аз қабилӣ “Шукрона”, “Танбал”, “Мижгона” ва ғайра имрӯз вирди забони бачагони хурдсол ҳастанд, ки ин нишонаи гувороию дилнишинии шеъри Маҳбуба Неъматзода аст. Намуна:

Танбал ду-се бел зад,
Рӯи сабза ғел зад.
Гуфто:- чи хуб ғелзанӣ,
Сонӣ кунам белзанӣ.
Ғелиду зуд хобаш бурд,
Ҳай хобаки бобаш бурд.
Бедор шуд, ки шом аст,
Як рӯзи ӯ тамом аст.

Зимнан лозим медонем, ки дар бораи Зебуннисо Тоҳириён — суҳанваре, ки шеъри кӯдакони мегӯяд ва ягона намояндаи маъруфи шеъри тоҷикӣ дар Тошканд доништа мешавад, ҳамчунин ашъори бачагонаи Дилрабо Насимӣ, ки ҷавонтарин шоири бачагон пас аз Маҳбуба Неъматзода на танҳо дар Самарқанд, балки дар кишвар гуфтан мумкин аст, суҳан гуфта бошем.

Зебуннисо Тоҳириён ду маҷмӯаи шеърӣ барои бачагон тақдим намудааст, ки онҳо “Қадбону” ва “Борони ҳамал” унвондоранд. Аз он ҷо, ки маҷмӯаи дуюм дар дастрасии мо қарор дорад, мулоҳизаҳои мо перомунӣ шеъри шоира маҳз дар ин асос хоҳад буд. Ашъори бачагонаи ин маҷмӯа аз назари хусусиятҳои забонӣ ва мавзӯи ҳоси бачагони хурдсол ва синни миёнаи мактабист. Шеърҳои З.Тоҳириён хеле шавқоваранд, истифодаи ҳоси калимаҳо низ мушоҳида мешавад, масалан занги телефон:

Тин-тон, трили-тон,
Занг мезанад телефон.
Ҳозир тамос аз Эрон,
Камтар пас аз Ҳиндустон.

Ё калимаи “батарея” дар шакли “батрӣ”:

Бинед, батрӣ амал кард,
Аспам хеста чадал кард,
Шиҳа кашид, мағал кард,
Аспам ба бозӣ омад!

Шеърҳои шоира аз ҳаёти ҳаррӯзаи бачагон: дар хонаву кӯча ва аз ҳаёти мактаб гуфта шудаанд. Дар шеърҳои шоира рӯҳи замон эҳсос мешавад, зеро баъзе қаҳрамононаш компютер медонанд, бо падар телефонӣ тамос мегиранду чизе хоҳиш мекунанд, сафари ҳаёли ба сайёраҳо доранд ва ғайра... Аммо баъзе аз шеърҳо дорои хусусияти шиорӣ буда, сохтагиро доранд, зеро онҳо на аз номи бачаҳо, балки барои бачаҳо гӯё навишта шудаанд, масалан, “Раҳмат ба ту, истиқлол!”, “Маъвои мо Осиёст!”, “Шоир мешавам”, “Дӯстат дорем, “Алифбо” аз ин қабил шеърҳо ҳастанд. Ин шеърҳо бештар хоси тафаккури калонсолон аст.

Таъкид намудан ҷои аст, ки ашъори З.Тоҳириён дар баъзе аз маҷмӯаҳо, аз ҷумла, “Дурри дарӣ дар Самарқанду Бухоро” ба таъби расидаанд. Шеърҳои шоира бо вежагирои худаш дар пуробу ранг гардидани шеъри бачагон дар ин минтақа сахми босазо доранд. Бояд таъкид шавад, ки беҳтарин ашъор дар адабиёти бачагонаи ҳавзаҳои тоҷикии Ўзбекистон аз ҷониби занҳо гуфта шудааст.

Дилрабо Насимӣ яке аз давомдиҳандагони анъанаҳои шеъри кӯдак дар кишвар аст. Бояд гуфт, ки дар таркиби ашъори баъзе аз шуаро, ки дар ҳавзаҳои гуногуни адабиёти эҷод мекунанд, метавон намунаҳои шеърҳои барои бачагон дарёфт намуд. Аммо на ҳамаи онҳо ба шеърҳои шеъри кӯдак мувофиқат мекунанд. Ин аз он сабаб аст, ки онҳо гоҳо бадоҳатан гуфта шудаанд, аммо шеърҳои, ки Дилрабо мегӯяд, маҳз барои бачагон дар асоси ба назар гирифтани завқ, табиат, ҷаҳонбинии онҳо аз рӯзгори онҳо гуфта мешавад. Дар шеърҳои бачагонаи ӯ хусусияти бачагон ва дунёи рангину аҷибии онҳо хеле мушаххас ва фаҳмо тасвир шудаанд, забони шеърҳо сода буда, хеле шавқовар гуфта шудаанд, ҷунончи дар шеъри зерин:

...Кори очачонамро
Мекунам осон.
То назди дӯзандаҳо
Нагардад сарсон...

Назди дар модарамро
Шудам интизор.
Ӯ маро дидан замон
Ашк рехт шашқатор.

Саидаи Камолзод ҳам аз зумраи сохибзавқонест, ки шеър мегӯянд. Нахустин маҷмӯаи ӯ “Каъбаи умед” ном дошта, аксаран шеърҳои ин китоб дар ситоиши сифату фазилатҳои модар гуфта шудаанд. Бояд гуфт, ки мавзӯи сурудаҳои Саидаи Камолзод нисбатан маҳдуданд, шоира ҳанӯз равзанаи хоси нигоҳашро дар ҷодаи шоирӣ наёфтааст ва ба тарзи умумӣ шеър мегӯяд, яъне суханаш ҳанӯз тақрори гузаштагон аст, ҳарчанд дар онҳо муҳаббату эътиқоди баланд ба модар, зан ва бузургии ӯ эҳсос мешавад:

Зан чу хандид сад ҷаҳони мард обод мешавад,
Васфи ӯ хонад, дили ғамборае шод мешавад.

Як нигоҳи меҳрубонаш, меҳри дунё офарад,
Чеҳраи бикшодаи зан ҷодари шаб медарад.

Аввалин ҳарфро, ки мо вирди забон овардаем,
Аз китоби зиндагӣ омӯхта модар, ту бидон!

Забон ва баён дар шеърҳои Саида дур аз печидагӣ ва пирояҳои мураккаби бадеист.

Шаҳзода Назарзода муаллифи ду маҷмӯаи шеърӣ - “Сабри санг” ва “Дар сояи сафар” аст. Аз нахустин шеърҳояш ӯ бештар ба тоза гуфтан кӯшида, ба таҷрибаҳои шоирони навовар назари ибратбин дӯхтааст. Мавзӯи нахустин сурудаҳои ӯро ишқ ташкил медиҳад, аммо баъдан ба гуфтани шеърҳои сиёсиву иҷтимоӣ майл намуда, бо часорати баланд мавзӯҳоеро баррасӣ намуд, ки дигарон ба гуфтани чуръат надоштаанд, аз ҷумла масъалаҳои сӯзонида шудани китобҳои тоҷикӣ, муҳочирати мардикорон ба хориҷа ва ғайра. Баробари воқеӣ будани тасвир дар ашъораш, гоҳо забонаш урён, гоҳи дигар рамзӣ ҳастанд. Ҳангоми баррасии ашъори ӯ Ҳабиб Сафарзода дар китоби “Форсисароёни Ёзбекистон” чунин изҳор намудааст, ки дар ашъори ин шоира бештар тавачҷуҳ ба шакл аст. Шеърҳои ӯ дар аксари маҷмӯаҳои шеърӣ, ки дар кишвар ва хориҷ мураттаб шудаанд, ба таъъ расидаанд. Намунаи шеъри Шаҳзодаро меоварем:

Кӯдакон модар надоранд,
Кӯдакон падар надоранд.
Ҳичрат кардааст
руҳи мардум
Ва қаҳрамонони миллат
Мардикоронанд.

Бояд гуфт, ки Шахзода аз байни бонувони суханвари тоҷик дар кишварамон нахустин касест, ки муаллифи се роман - “Синдроми Стокгоlm”, “Замини модарон” ва «Регистон» аст ва дар наср чиддан хомаронӣ мекунад ва дар ин самт бештар муваффақ аст.

Парисо аз ҷумлаи суханваронест, ки шеърашон нисбатан маъруф аст ва ба воситаи баёзҳое, ки дар кишвар ва берун аз он ба таъб расидаанд, ҳамчун шоираи боистеъдод муаррифӣ шудааст. Мавзӯи ишқ, таърих, масоили иҷтимоӣ мавриди таваҷҷуҳи ӯянд. Ҳарчанд ҳамагӣ як маҷмӯа - “Марвориди ишқ”-ро ба таъб расонидааст, шеърҳояшро аз тариқи интернет ба ҳаводоронаш мерасонад.

Як вежагии ашъори сафеди эҷодкор тӯлонӣ будани сухан дар онҳо буда, ин далели он аст, ки ӯ барои гуфтан дарду розҳои зиёд дорад. Таваҷҷуҳ фармоед ба пораи шеъре, ки дар ҳаққи устоди адабиётшинос Садрӣ Саъдиев навишта:

Ту чун сӯзангари нозукадои давр
Ба таҳқиқи сухан кардӣ аҷоиб сӯзани тайёр,
Сипас бо нӯки ин сӯзан ҳамоно нукта бо нукта ва ҳарфоҳарф
Даруни хирмани фарҳангу маънӣ сустай бисёр
Аз он ганҷинасори Сӯзани шаҳсӯзани заррин,
ки вақти хастанаш бар тан равонро дард ангезад,
валекин пас шифо бахшад ҳама дарди дили
ҷамъияти бемор.

Ту ай устоди сӯзангар,
ки мечӯӣ нишони Сӯзани имрӯз
миёни барзани сӯзангаронат чанд,
нигоҳи сӯзаният банд
ба Чокардиза - хоки шоирони гумнишон андар,
ки коми маънӣ барқанданд бо сӯзан...

Парисо дар жанрҳои суннатӣ ҳамчун ғазал, шаклҳои нави шеърӣ чун нимоиву сафед низ шеър эҷод мекунад. Ӯ дар мазмунофариро тасвирсозӣ маҳорати баланд дорад, шоираи пухтакор ва маъниёб аст. Доираи мавзӯоти шеърӣ шоира аз ҳисоби мурочиати ӯ ба ишқ, ба таърих, ситоиши шахсиятҳои маъруфи ҷомеаи имрӯза ва симоҳои бузурги адаби форсу тоҷик, ормонгароии миллӣ ва масоили иҷтимоӣ густурда аст.

Имрӯз бонувони сурхондарёӣ низ бо тавонмандӣ шеъри занонаро дар ин сарзамин инкишоф медиҳанд. Дар ашъори онҳо мавзӯҳои анъанавии васфу ситоиши ватан, табиат, волидон, ишқ ва ғайра пайгирӣ мешавад ва дар ин ҷараён ҳар яке маҳорати худро

намоён мекунад. Шеърҳои Ӯғулой Ҷӯрабоева, Саидаи Синавӣ, Маъсума Бобокалонова, Зебуннисо Ҷӯраева, Шаҳнозаи Сулаймон, Сурайё Раҳмонова ва чанде дигар саршор аз меҳру муҳаббат, назокат ва латофати занона аст. Чанде аз онҳо соҳиби маҷмӯаҳои шеърӣ ҳастанд, аз ҷумла, **Саидаи Синавӣ**, ки нисбат ба дигар бонувони суханвари воҳаи Сурхондарё пурмахсултар ва суханаш қавитар аст. Доир ба ҷамоаҳои ӯ чандин муҳаққиқони шеър фикрҳои худро арз намуда, иқтидори баланди суханофаринии ӯро таъкид намудаанд, чунончи Ҷаъфари Муҳаммад дар сарсухани маҷмӯаи тозанаشري ӯ «Шукуфаи эҳсос» батафсил аз вежагиҳои шеърҳои Саида сухан мегӯяд.

Шеърҳои Саидаи Синавӣ ородихандаи чандин маҷмӯаҳо гардидааст, ки дар кишвар ва берун аз он, чунончи дар Эрон, ба таъб расидаанд. Онҳо аз ҷиҳати муҳтаво ва шакл ҷаззобияти бештар доранд, масалан ба ин шеър менигарем, ки аз назари услуб «Эй шеърҳои ман»-и Фурӯғро ёдрас менамояд ва як навъ татаббӯъ ба он аст:

Эй чашмаи шифоии покизаи дилам,
Эй ҷӯи нури Худованди меҳрубон.
Эй хуни гарми ман,
Эй шеъри носурудаи эҳсоси безабон.
Ду боли офтобиям охир ато кунед,
Аз ман маро ба ҷониби гардун раҳо кунед.
Як моҳтоби ғамзадаам дар замин, дарег,
Дар осмон маро,
То ҷовидон маро
Сайёраи тараннуми пур аз зиё кунед.
Пур аз садо кунед...

Дар ин шеър, ки молмоли эҳсосоти қалби сафохоҳ аст, ба рағми шеъри Фурӯғ, ки дар он шеър ба «сахнаҳои дард» монанд карда мешавад, «чашмаи шифоии покизаи дил» ва ғайраро метавон «шеъри носурудаи эҳсоси безабон» гуфт. Чандин муҳаққиқон асари таъсирро аз шеърҳои Фурӯғ дар шеърҳояш таъкид намудаанд. Аммо ба қавли яке аз муҳаққиқони шеърш - Ҷаъфари Муҳаммад, минбаъд Саида аз роҳи пайравиву таъсирпазирӣ тариқи худаширо пайдо кардааст ва услуби хосаи худаширо шакл додааст: «...Пас аз он ки аз сӯйи дӯстон ва мунтақидони шеър дар маҳфили адабии «Чашмаи хуршед» барои тақлидгарой аз Фурӯғ ва баъзан ба урӯнгӯияш мавриди интиқоди шадид қарор гирифт, ба омӯзишу мутолиаи ҳар чи бештари адабиёти классикиву муосири форсӣ-тоҷикӣ ва ўзбекӣ эҳтимом вар-

зид, нуксҳо ва камбудихои худро дар корбурди калимаву таъбирҳо, образҳо ва тасвирҳо ба таври амиқ дарк намуд.»

Дар мавриди рушди шеъри зан дар Ёзбекистон Ҳабиб Сафарзода дар асоси маводи дастрасаш ба чунин натиҷаҳо расидааст: “Аз миёни бонувони шоир, Саидаи Синавӣ, Дилшоди Фарҳодзода ва Шаҳзода нисбатан фаъолтар ҳастанд, ҳар кадом як ё ду маҷмӯаи шеъри худро ба чоп расонида ва то ҳаде мавриди истикболи алоқамандон қарор гирифтаанд. Вале ҳеч кадом аз инон ҳанӯз сухани воқеии худро нагуфтаанд”. Ин чунин маънӣ дорад, ки барои шоири соҳибсабк шудан аз умумигӯиҳо ва пайравиҳо аз дигарон даст кашада, бояд сухани худ, тарзи баёни худро пайдо кард.

Ҳамин тавр, шеъри зан яке аз муҳимтарин воситаҳои инъикоскунандаи зиндагонӣ буда, андеша ва ормонҳои ҷинси латифро дар рӯзгори имрӯз инъикос менамояд. Дар радифи шеъри мардона шеъри занона ҳам, чи дар Тоҷикистон ва чи дар Ёзбекистон, бо вежагиҳои хос инкишоф ёфтаву маъруфият пайдо кардааст. Имрӯз, хушбахтона, бонувони сухангӯӣ тоҷик дар радифи мардон барои инкишофи шеъру сухан ва адабиёти тоҷикӣ гомҳои устувор мебардоранд. Бемуҳобот, беҳтарин шеърҳои тоҷиконаро дар қатори шоирони номдори муосири тоҷик Гулрухсору Фарзона ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ муаррифӣ намудаанд.

Ҳарчанд дар ин самт шоираҳои тоҷикистонӣ аз ҳамзабонони бурунмарзии худ сершумору пешгомтаранд, боиси таҳсин аст, ки бонувони камчини ҷаҳонасарои Ёзбекистонӣ бо ҳама мушкеле, ки доранд, барои хомӯш нагаштани оташи ҷароғи маҳфили адаб дар ин сарзамин ҷаҳду талош доранд. Умед ҳаст, ки минбаъд равобити байни онҳо қавӣ гашта, боиси тавонмандии бештар ёфтани ин ҷаҳонасароён гардад ва дар оянда онҳо низ шеърҳои шуниданию мондагор сароянд.

Китобнома:

1. Гулрухсор. Девон. (Девони ишқу ашқу ханда)/ Гулрухсор. – Душанбе: Пажухишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, 2006, - 954 сах.
2. Гулрухсор. Паймонаи ғазал. / Гулрухсор. – Москва: Трансдор наука, 2000, – 112 сах.
3. Зулфия Атой. Зан агар ошиқ шавад.../ Атой Зулфия. – Душанбе: Сурушан, 2001. – 64 сах.
4. Миршохӣ М. Дурри дарӣ дар Самарқанду Бухоро. /Миршохӣ М. – Париж: Ховарон, 1387.
5. Меҳрӣ Шоххусайнӣ. Занони порсигӯи ҳафт шаҳри ишқ. /Шоххусайнӣ, Меҳрӣ – Техрон, 1383.

6. Нукраи Суннатниё. Соџаи абр./ Суннатниё, Нукра. – Душанбе: Сурушан, - 2000.
7. Саидаи Синавӣ. Шукуфаи эҳсос (Гузидаи ашъор). / Синавӣ, Саидаи. – Тошкент: Янги нашр, 2016.
8. Сарводаи Сурхон. (Баёзи шеърҳо). Сурхон Сарвода. – Тошканд, 2011.
9. Фарзона. Меърочи шабнам./ Фарзона. – Душанбе: Адиб, - 1999.
10. Фарзона. Мӯҳри гули мино./ Фарзона – Душанбе: Адиб, - 2010.
11. Халеда Абдулджалил(Фуруг). Новаторство в современной газели Афганистана 80-90- годов XX века (автореферат дисс. на соискание ученой степени к.ф.н., Д.:2015)
12. Ҳабиб Сафарзода. Шеърӣ имрӯзи форсии тоҷикӣ дар давраи истиқлоли Ӯзбекистон. / Ҳабиб Сафарзода. // Сино, тирамоҳи 1378 (2008), №31, – С. 110-91.

ҶОЙГОҲИ ЗАН ДАР ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи вазъи умумии инкишофи шеъри занонаи тоҷик дар Тоҷикистон ва Ӯзбекистон, вижагиҳои шеъри баъзе намоёндагони он дар кишварҳои номбурда сухан меравад. Муаллиф зимнан омилҳои пешрафти шеъри занонаро дар Тоҷикистон дар нисбати шеъри занонаи тоҷикии Ӯзбекистон нишон додааст.

Вожаҳои калидӣ: шеъри зан; инкишофи андешаҳои хоси бонувон дар шеъри тоҷикии Тоҷикистон ва Ӯзбекистон; намоёндагони шеъри зан; вижагиҳои шеъри занонаи тоҷик, омилҳои асосии пешрафти шеъри тоҷик дар Тоҷикистон

МЕСТО ЖЕНЩИНЫ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

Статья посвящена современному состоянию женской поэзии в Таджикистане и Узбекистане, выявлению особенностей творчества некоторых её представительниц. Автор статьи определил факторы более динамичного развития женской поэзии в Таджикистана по сравнению с таджикской женской поэзией Узбекистана.

Ключевые слова: женская поэзия, развитие, Таджикистан, таджикская женская поэзия Узбекистана.

THE ROLE OF WOMEN IN TAJIK POETRY

The article devotes the contemporary status of poetries about women of Tajikistan and Uzbekistan, which provides the features of some of its representatives. The author determined the factors of more dynamic improvements of female poetry in Tajikistan by comparison with Tajik female poetries in Uzbekistan.

Keywords: female poetries, improving ideas of women in Tajikistan and Uzbekistan, Tajikistan, Tajik female poetries in Uzbekistan

Маълумот дар бораи муаллиф: Дилшодаи Ҳазраткулиён – устодаи Донишгоҳи давлатии шаҳри Самарқанд; номзади илми филология, e-mail: dilshoda.31@rambler.ru.

Сведения об авторе: Дилшодаи Ҳазраткулиён – старший преподаватель Государственного университета г. Самарканда кандидат филологических наук, e-mail: dilshoda.31@rambler.ru.

About the author: Dilshoda Hazratquliyon – assistant of Tajik Theory Department of Samarqand University, candidate of philological sciences, e-mail: dilshoda.31@rambler.ru.

ТАСВИРИ СИМОИ БАРҶАСТАИ ТАЪРИХӢ ДАР ҚИССАИ “САПЕДАДАМ”-И Р. ҲОДИЗОДА

Ҳошимова Хуршеда

Институти забон ва адабиёт ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Қиссаи таърихии “Сапедадам”-и Р. Ҳодизода (1970) асари таърихии биографӣ буда, ба шахсияти бузурги таърихии нимаи дувуми садаи XIX – А. Дониш бахшида шудааст. Р. Ҳодизода ҳамчун муҳаққиқи садаи XIX кӯшидааст, ки ҳаёт, фаъолияти адабиву илмии мутафаккир, шоиру рассом, хаттот, меъмор ва олиму намояндаи барҷастаи нимаи дувуми садаи XIX – А. Донишро дар шакли бадеият ботинан ба тасвир гирад.

Бояд гуфт, ки ҳаёт ва фаъолияти илмиву адабии А. Дониш аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ саромади ҷараёни маорифпарварии Осиёи Миёна ва бунёдгузори равияи маорифпарварии адабиёти тоҷик дар муҳити феодалӣ ва муносибатҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии аморати Бухоро тақдирсоз буд. Ба он сабаб, ки ақидаҳои пешқадами ин донишманди барҷастаи тоҷик барои рушди афкори сиёсӣ иҷтимоӣ халқи тоҷик ва рушди муносибатҳои сиёсӣ иқтисодии аморати Бухоро ва Русия дар давраи сохти феодалӣ аҳамияте ниҳоят калоне дошт. Ба ақидаи муҳаққиқ А. Муллоев, “шубҳае нест, ки дар байни нависандагону мунаққидони муносири тоҷик ҳеч кас ба мисли Р. Ҳодизода мероси адабӣ ва ҳаёту фаъолияти ин нобиғаро амиқ аз худ накарда, ба моҳияти афкори идеявӣ ӯ аз наздик шиносо шуда бошад [1,15]. Ин ақидаи муҳаққиқро мо низ ҷонибдорем, зеро қиссаҳои таърихӣ, ки дар солҳои 60-70-уми садаи XX бо навоарӣ ба адабиёт ворид шуд, пеш аз ҳама, қиссаҳои биографии хучҷатии таърихӣ – “Аҳмади Дониш” (1967), таърихии биографӣ – “Сапедадам” (1970) ва романи “Ситорае дар тирашаб” (1981) Р. Ҳодизода далели гуфтаҳои дар фавқбуда шуда метавонад. Бинобар ин, мазмун ва мундариҷаи ин асарҳоро тасвири ҳаёт ва фаъолияти мутафаккири садаи XIX – Аҳмади Дониш амиқ фаро гирифтааст. Воқеан тадқиқи бадеии саҳифаҳои ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии гузаштаи халқ вобаста ба сарнавишти шахсиятҳои бузурги он ифодагари иртиботи мероси маданияи гузаштаву имрӯза буда, имконият медиҳад, ки одам қаробати ҳешро бо таърих ва орзую умеди халқаш эҳсос намояд ва ормонҳои маънавию асоси ҳар гуна фаъолияти амалӣ қарор диҳад [1, 31].

Дар қиссаи таърихии “Сапедадам” (1970) Р. Ҳодизода симои А. Донишро дар мавриди шоҳигарии амир Музаффар, ки дар соли 1860 ба тахт нишаста буд ва ду сафари охирини ӯ, ба Петербург дар алоқамандӣ бо рӯйдодҳои замон, муносибатҳои табақаҳои гуногун ба тасвир гирифтааст. Қисса бо он оғоз меёбад, ки дар торикии шаб саворе ба тарафи Бухоро саросемавор асп давонда, мехост ҳарчи зудтар ба манзил расад, ин Иноятбой ном шахсе буд, ки ба назди парвоначии дарбор – Абдуллобек хабари муҳиммеро бояд мерасонд. Дар ин қисмат Р. Ҳодизода мақсади наздикон ва душманонаи амир Музаффарро дар симои Иноятбой, парвоначии дарбор – Абдуллобек ва корвонбоши Мирпӯлодбой ошкор кардани мешавад, ки дар асл онҳо сиёсати байни аморати Бухоро ва русҳоро вайрон кардани буданд. Хабарӣ бо ҳамроҳии амаки амир Аблуқосим-бӣ, писараш Сайид Абдулфаттоҳ ва панҷшаш каси дигар ба сифати элчи фиристода шудани А. Дониш аз ҷониби амир Музаффар, Иноятбойро ба ташвиш андохта буд.

Чунонки аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, дар замони салтанати амир Музаффар муносибатҳои сиёсӣ ба давлатии Россияву Бухоро хеле тезу тунд шуда буданд, ки оқибат ба низоъҳои ҳарбии ду ин ду давлат оварда расонд. Баъд аз имзои сулҳнома бо Русия амир Музаффар дар соли 1869 Донишро ба Петербург бо ҳайати сафорати худ ҳамчун элчи – намоёдаи сулҳу дӯстӣ фиристод. Дар қисса нависанда, махсусан, ба масъалаҳои сафари Дониш ба Петербург, муносибати дарбориёне, ки ба амир наздик буданду барои мансабу мақоми худ дар дарбору ҷомеа нисбати донишмандон ҳар гуна низоъ бармеангехтанд ва ба шароити тоқатфарсои табақаи поёни ҷамъияти тавачҷуҳ намудааст. Дар зимни тасвири ҳодисаҳо дар қисса ботин ва кайфияти рӯҳии Дониш дар муносибати ӯ бо аҳли илму адаб, шогирдон, мардумони одӣ, ғуломон, шоир ва бадхоҳони раъияту мансабпарастони дарбор ва амир Музаффар боварибахш ба тасвир омадааст.

Душманони А. Дониш бим аз он доштанд, ки ӯ баъди сафар ба Петербург дар назди амир Музаффар ба мақоми баланд мерасад, зеро дар замони амир Насруллоҳон, падари амир Музаффар, Дониш қариб ба дараҷаи кушбекӣ расида буд. Ягона тарси ин гурӯҳи дарбориён аз даст додани ҷоҳу манзалати худ буд ва дар ин роҳ онҳо аз ҳеч чиз даст намекашиданд, ҳатто вайрон кардани муносибатҳои сиёсӣ ба давлатии Русия ва Бухоро барояшон аҳамияте надошт. Шоир Абдулқодирхоҷа Савдо, ки дар назди амир Музаффар мақом ва эҳтироме дошт, дар пуштибонӣ ва дастгирии Дониш хеле кӯшида буд, вале оқибат ба ҳалокат мерасад.

Шахсияти А. Дониш, хусусан, дар муносибат ва ғамхории ӯ нисбат ба табақоти поёни ҷамъияти он замон Сафарғулом, Қамарнисо ва муборизаи ӯ бар зидди қозиву нобаробарихои иҷтимоӣ дар қисса равшан нишон дода шудааст. Ҳарчанд бо кумак ва дастгирии Дониш ду дилдода Сафарғулом ва Қамарнисо ба висол расонида мешаванд, вале амали бадхоҳонаи писари Қаробой, задани Сафарғулом ӯро ва роҳи гурезро пеш гирифтани бо Шуқурбек ҳамроҳӣ кардани Сафарғулом боиси сар задани бадбахтиҳо мегардад. Оқибат Сафарғулом ҳарчанд хати озодӣ аз ғуломиро бо кӯмаки Савдо, Дониш ва Абдулқодирбек гирифта бошад ҳам, зери зулму истинтоқ гирифта мешавад, Қамарнисо занаш бошад, аз ақл бегона мегардад ва нисбати ин беадолатию зулм касе ба ҷавобгарӣ кашида намешавад.

Образи Шуқурбек чун шахсе ба тасвир омадааст, ки бар зидди беадолатиҳои замона, нобаробарихои иҷтимоӣ ва муносибати феодалон эътироз намуда, дастае ташкил мекунад ва муддате молу сарвати ба яғмобурдаи табақоти болои ҷомеа ба мардум тақсим мекунад. Ин як навъи эътироз бар зидди намояндагони зулмовари замонаи феодалӣ буд, вале Шуқурбек ҳанӯз моҳияти ин ҳаракати озодихонаи худро пурра дарк накарда буд. Ин вазъияти табақоти поёни ҷамъияти ва ҳодисаҳои сарзада далел ба нобаробарии иҷтимоии соҳти феодалӣ, аморати фарсудаи Бухоро ва муҳити он шаҳодат медиҳад. Нависанда дар қисса равшан нишон додани мешавад, ки бар зидди зулму тааддӣ нимаи дувуми садаи XIX ҳарчанд донишманди бузург ва мутафаккири барҷаста А. Дониш ва ҳамфикрони ӯ мубориза бурдани шаванд ҳам, вале макру фитнаи атрофиёни амир Музаффар ва ҳокимону бойҳо, шахсҳои парастандаи иззу чоҳ ва мартабаи баланд, молдӯстдору бадхоҳон дар бештари мавридҳо дастболо мешуданд. Дар баробари А. Дониш, Савдо, қозӣ Садри Сарир, Мулло Неъмат мекӯшиданд ба нафъи беҳбудии вазъи мардум ва ба адолат расонидани онҳо хизмате кунанд, аммо амалу кирдорҳои бадхоҳонаю манфиатҷӯёнаи ҳокимону қозихо ва худи амир имкон намедод, ки мардум ва аҳли пешқадами он осуда зиянд. Дар ибтидо Дониш бар он ақида буданд, ки тамоми беадолатиҳои замона, зулму тааддӣ аз номи амир аз ҷониби қўшбегию парвонаҷӣ барин шахсон сар мезананд, гуфтугӯи Дониш ва Абдулқодир-додхоҳ далели ин гуфтаҳо мебошад: “айби ману шумост, ки қўшбегию парвонаҷӣ барин шахсон ба умури давлат даст ёфта, аз номи амир бемаънигиҳои бисёре мекунад” [5,147]. Вале фикру ақида ва назари Дониш баъд аз шундан ва дидани беадолатиҳои ҳокимону қозихо, аз ҷумла, дар Ғиждувон канда шудани рӯди Шофирком, ки қозиву

ҳокимҳо дар айшу нӯш буда, мардуми одӣ дар азоб буданд, аз вази-
фаи қозигӣ дур карда шудани Садри Сарир, чавр дидани мардуми
беғуноҳи Яккабоғ аз ҷониби Қиличбек ба хотири исёни ҳокими он
Искандарбек, ба ҳалокат расонида шудани дӯсти наздиқашон шоир
Абдулқодири Савдо ва ниҳоят қабул нашудани ақидаҳои ислоҳот-
хоҳонаи рисолаи ба амир пешниҳодшуда комилан тағйир меёбад.

Рисолаи Дониш, ки дар таърих зери унвони “Рисола дар назми та-
маддун ва таовун” маълум аст, ба масъалаҳои давлатдорӣ ва тартиби
аморат, масъалаҳои муҳимми марбут ба ислоҳоти тартиботи давлат-
дорӣ ва сохти ҷамъияти Бухоро бахшида шуда буд, барои амир писанд
наомада буд, зеро он аз бисёр ҷиҳатҳо ҳокимияти ӯро маҳдуд мекард ва
ба давлатдорӣ бесомону бенизоми аморати ӯ хотима меод.

Нависанда дар қисса шахсияти Донишро дар сафарҳои ӯ ба Пе-
тербург ва муносибаташ бо русҳо равшан зоҳир мекунад, зеро маҳз
баъди ин сафарҳои расмӣ доираи ҷаҳонбинии Дониш такмил меёбад,
ақида ва назари танқидии ӯро нисбат ба тартибот ва низоми давлат-
дорӣ нобасомони аморати Бухоро инкишоф медиҳад. Дониш кӯшиш
мекард, ки муносибат ва робитаҳои иқтисодиву сиёсии Россияи под-
шоҳӣ бо Бухоро пурзӯр шавад, вале дар сафари охири Петербург
Дониш, ки ба базми тӯёнаи духтари император Александр ба қасри
Зимистонӣ даъват шуда буд, ҳолат ва ҳодисаи дар роҳ дидаи ӯ (байни
бешаҳои шаҳри Павловск, хонаҳои вайрону хароб, деҳқоне, ки часад
ё бемореро дар ароба печон мебурд ва гиряи кӯдакон аз паси он),
назарашро нисбат ба ҷамъияти императории русҳо тағйир
медиҳад: “он қасрҳои оливу орзуву умеде, ки дар сафарҳои гузашта
пеши назар чилвагар буданд, холо ба сароби сахрои тафсон мубаддал
гаштааст. Холо ин ҷамъияте, ки дар паси пардаи ин бенавой дар ин
қасри олий фориг аз ғаму андӯҳи дунё мерақсад, ба назари ӯ тӯдаи
одамони ҳақиру нотавоне менамояд ....” [5, 183]. Дар ин маврид нави-
санда ба табадулотҳои ботинии Дониш дар натиҷаи андеша ва му-
шоҳидаҳои ӯ нисбат ба сохти ҷомеаи капиталистии Русияи подшоҳӣ,
сохти фарсудаи ҷомеа феодалӣ ва нобаробарии иҷтимоии ба амал
омада таваҷҷуҳ намудааст.

Бояд гуфт, ки дар қисса қисме аз воқеаҳои азими таърихӣ, рӯй-
доҳои муҳити аморат, муносибати ҳокимону қозиҳо ва кӯшбегиву
парвонаҷӣ, амир нисбат ба маорифпарвар ва олими барҷаста Дониш,
зиёӣён, табақоти поёни ҷамъияти тасвир шуда бошад ҳам, ботин ва
кайфияти рӯҳии онҳо амиқ ва ҳамаҷониба нишон дода нашудааст.
Вале бо вҷуди он қиссаи таърихӣ “Сапедадам” дар насри бадеӣ
аҳамияти калоне дорад, зеро хонандаро бо намоянда ва олиму мута-

факкири барҷастаи таърихии нимаи дувуми садаи XIX – Аҳмади Дониш, воқеаҳои таърихӣ ва усули давлатдорӣ фарсудаи аморати Бухоро, бенизомӣ ва бесарусомониҳои сохти феодалӣ ва беҳуқуқии табақаи поёни ҷамъияти ошно месозад.

Дар қисса образҳои намоёндагони рус, мутарҷим Козимбек, ҷаноби вазир Стремоухов, профессори дорулфунуни Петербург ҷаноби Жуковский, ҳофизаи итолиёвӣ Аделина Патти, ки Дониш чанд абъёте дар шаъни ӯ ва ҳунараш таълиф карда буд, ном бурда шудаанд. Ҳар яке аз ин образҳо муддате бо Дониш дар сафари Петербург муносибате доштанд ё ки шиносонда шудаанд, ки таваҷҷуҳ ва ҳурмату эҳтироми махсуси намоёндагони давлатдори русро нисбат ба олим, муҳандис, нависанда ва муннаҷими барҷастаи тоҷик Аҳмади Дониш нишон медиҳад.

Дар қисмати охири қисса, муаллиф ҳисси ноумедӣ ва дилмондагии Аҳмади Донишро аз давлатдорӣ ҳазрати амир, ҷаноби вазираш, амалҳои қўшбегию парвонаҷӣ, удайҷӣ ва дигар ҳокимону қозиҳои зулмвар дар тавсирҳои бадеӣ равшан нишон медиҳад. Дониш дигар ба давлати амирон, ки дар асоси зулм ва нобаробарии иҷтимоӣ бунёд ёфтааст, эътимод надорад, балки ба пойдор намондан ва аз байн рафтани он боварии комил дорад. Анҷоми қисса ҳам рамзнок аст, ки бо суҳанони “ӯ (Дониш) торафт ба Бухоро наздик мешавад, дар рӯшноии сапедадам ситораҳо як-як рӯй панаҳ карда, дар уфуқ ситораи сахарӣ нурпошӣ мекард. Шуоъҳои сапедадам торафт баландтар ва равшантар мешаванд ....” [5, 203].

Метавон гуфт, ки дар қиссаи “Сапедадам” Р. Ҳодизода дар доираи мулоҳизаҳо ботини А. Донишро тасвир намуда, дар баробари он ба замони феодалӣ, моҳияти воқеаҳои замон ва санаҳои таърихӣ таъна намудааст, ки барои амиқ падида овардани шахсияти таърихӣ ва нишон додани кайфияти рӯҳии мутафаккир кумак расонидааст. Барои нависанда таълиф намудани ин қисса заминае буд баҳри офаридаи асарӣ нисбатан калонҳаҷм ва мукаммалӣ худ – романи “Ситорае дар тирашаб” (1981), ки дар он инкишофи характер, ҳудогоҳии сиёсӣ ва маънавию ахлоқии шахсияти барҷастаи садаи XIX – Аҳмади Дониш ба таври васеъ ва возеҳ тасвир ва тавсиф шудааст.

Китобнома:

1. Муллоев А. Концепсияи шахсияти эҷодӣ ва симои ҳунари дар насли таърихӣ муосири тоҷик: дисс. док. филол. наук: 10.01.03 / Абдусамат Муллоев. – Душанбе, 2013. – 396 с.

2. Муҳаммадҷон Шукуров. Жанри таърихӣ ва ҳудогоҳии халқ // Садои Шарқ, №10, 1976. – С.122.
3. Шакурӣ, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик (Насри солҳои 1941–1974). Ҷ.4. / М. Шакурӣ. – Душанбе: 1980.– 379 с.
4. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 452 с.
5. Ҳодизода, Р. Бӯи Ҷӯи Мӯлиён / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 272.
6. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик (Иборат аз 3 ҷ.). Ҷ.1. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ советии тоҷик, 1988. – 544 с.

ТАСВИРИ СИМОИ БАРҶАСТАИ ТАЪРИХӢ ДАР ҚИССАИ “САПЕДАДАМ”-И Р. ҲОДИЗОДА

Дар мақола қисса (повест)-и таърихии Р. Ҳодизода «Сапедадам» аз лиҳози мазмун ва мундариҷа баррасӣ шудааст. Ҳаёт, фаъолияти адабиву илмӣ мутафаккир, шоиру рассом, хаттот, меъмор ва олиму намояндаи барҷастаи илму адаби нимаи дувуми садаи XIX – А. Дониш дар алоқамандӣ бо муҳити сохти иҷтимоии аморати Бухоро, ташаккули шуури сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ӯ сужети қиссаро ташкил медиҳад.

Р. Ҳодизода воқеаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва дигаргуниҳои азими таърихии садаи XIX-ро амиқ омӯхта, дар бораи намояндагони барҷастаи он замон, аз он ҷумла, саромади чараёни маорифпарварии Осиеи Миёна ва бунёдгузори равияи маорифпарварии адабиёти тоҷик А. Дониш маълумоти зиёдеро дастрас менамояд. Бинобар ин, дар қиссаи “Сапедадам” муаллиф мекӯшад, ки симои таърихӣ, кайфияти рӯхӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии А. Донишро дар шакли бадеият ба тасвир гирад. Ин қисса заминае буд, ки ба офаридаи шудани асарии нисбатан калонҳаҷм ва мукаммали Р. Ҳодизода романи таърихии “Ситорае дар тирашаб” (1981) мусоидат намуд.

Калидвожаҳо: мутафаккир, воқеа, ташаккул, ҷаҳонбинӣ, шуури сиёсӣ, иҷтимоӣ, намояндаи барҷаста.

ВЫДАЮЩАЯСЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ В ПОВЕСТИ “САПЕДАДАМ” Р. ХОДИЗОДА

В данной статье рассматривается содержание исторической повести Р. Ходизода “Сапедадам”, сюжет которой составляет жизнь, научная и литературная деятельность поэта, художника, каллиграфа, архитектора и ученого, выдающего мыслителя второй половины XIX столетия А. Дониша.

Р. Ходизода, глибоко изучив политические, социальные события и великие исторические перемены XIX столетия, приводит сведения о великих их представителях, в том числе и основоположнике просветительского движения Средней Азии и основателя просветительского направления таджикской литературы А. Дониша. Поэтому в повести “Сапедадам” автор стремится изобразить историческую личность, душевные качества и формирование мировоззрения А. Дониша. Данная повесть стала основой для создания более объемного и совершенного сочинения Р. Ходизода – исторического романа “Ситорае дар тирашаб” (1981).

Ключевые слова: мыслитель, развитие, мировоззрение, политическое сознание, социальный, просветитель.

THE OUTSTANDING HISTORICAL PERSON IN THE REPORT OF "SAPEDADAMS" OF R. HODIZODA

This article examines the content of the historical novel by R. Hodizoda "Sapedadam". The meaning of the story has, scientific and literary ideas and conducts a lot of poets, artists, calligraphers, architects and scientists, also the distinguished thinkers of the second half of the XIX century - A. Donish, together with the social system of Bukhara Emirate, the formation of its political, social and cultural consciousness. R. Hodizoda deeply studied the political, social events and his great historical changes of the XIX century, gets information about their great representatives, including the founder of the Enlightenment movement of Central Asia and the founder of the enlightening direction of Tajik literature A. Donish.

Therefore, in the story "Sapedadam" the author tries to depict the historical personality, his psychological state and the formation of the world according to the point of view of A. Donish. This story became the basis for the creation of more extensive and perfect work by R. Hodizoda - the historical novel "Sitorai Dar Tirashab" (The star of Night) (1981).

Keywords: thinker, events, development, world outlook, political consciousness, social, great representative.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳошимова Хуршеда - ходими илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илмҳои филологӣ, тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru.

Сведения об авторе: Хошимова Хуршеда - научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru.

About the author: Hoshimova Khorshida, Research Fellow at the Department of Contemporary Literature of the Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences, phone: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru.

ПЕЙЗАЖНАЯ И СЕЗОННАЯ ТЕМАТИКА КАСЫД
УСМОНА МУХТОРИ ГАЗНЕВИ

Давруков Шерзод Хусравович

Институт гуманитарных наук им. Б. Искандарова АН РТ

Изображение картин природы в произведениях персидско-таджикских поэтов стало традицией еще с первых сказителей этого языка. Особенно, это наблюдается в *тагаззулах* некоторых касыд. Иллюстрация пейзажей получила своё развитие в произведениях поэтов эпохи Саманидов. К примеру, рассуждая о касыдах Рудаки, Шибли Нуъмони отмечает: “Стиль, который он (Рудаки – Ш.Д.) создал в своих касыдах, до сих пор сохранен и не изменен и состоит из: начала в *ташбике* или *бахории* и др., затем посредством *тахаллуса* переход к основной части и в конце – благословение” [5, 33].

Безусловно, изображение пейзажей и времён года в произведениях Рудаки играет особую роль, что можно наблюдать на примере следующего стиха:

Омад бахори хуррам бо рангу бӯи тиб,

Бо садхазор нузхату ороиши ачиб.

Шояд, ки марди пир бад-ин гаҳ шавад чавон,

Гетӣ бадил ёфт шабоб аз пайи машиб [6, 26] – *Пришла радостная весна с цветом и ароматом растений, // Со ста тысячько наслаждениями и удивительными нарядами. // Возможно, старец в это время станет молодым, // Вселенная нашла по сердцу молодость следом за старостью.*

Это изображение пейзажа очень просто и притягательно. Все описываемое Рудаки отчётливо предстает пред взором читателя. По причине того, что все описанные поэтом вещи являются земными объектами, читатель живо представляет цель поэта и получает от него эстетическое наслаждение. Уместно будет продемонстрировать другое известное стихотворение Рудаки, приведенное в его сборнике стихов с небольшими изменениями:

Боди чӯи меҳрубон ояд ҳама,

Бӯйи ёри меҳрубон ояд ҳама [6, 61]. - *Ветет ветер с ласкового ручейка, // Приносит аромат ласковой возлюбленной.*

По вопросу изображения природы поэтами-представителями хорасанского стиля в сравнении с представителями иракского стиля исследователь Мирзохасанов имеет следующие рассуждения: «Если сравнивать произведения поэтов X и начала XI веков с пейзажными произведениями последующих лет, то можно обнаружить, что в восхваляемых произведениях поэтов после XI века больше воображения и намёков, а изображения природы занимают второе место. Однако в стихотворениях поэтов X и начала XI веков описание природы не преследует никаких целей помимо воздаяния хвалы прелестей природы» [4, 6].

Своё развитие описание природы в произведениях поэтов получило в первой половине эпохи правления Газневидов, и было своего рода продолжением описания картин природы эпохи Саманидов. Подобное традиционное изображение картин природы свойственно *тагаззулам* Унсури. К примеру, таджикский исследователь Абдуллоев А. в связи с этим отмечает: «В *ташбибах* касыд Унсури, содержащих воспроизведение природы, чаще всего иллюстрируется весна и её привлекательность, своей поэтической экспрессивностью и задушевностью созвучны с материальным миром [1, 130].

Посвящённые описанию природы стихи Фаррухи, «исполненные в традиционных рамках, можно встретить и в творчестве других поэтов этого периода» [1, 156].

Отличительной чертой пейзажных произведений Манучехри является его детальная зарисовка картин природы. К примеру, исследователь Абдуллоев А. пишет по этому поводу: «Манучехри в *ташбибах* и *мусамматах*, представляющих неповторимость весенних картин природы, процессы производства виноградного вина, описание фруктов, птиц и им подобных, наряду с детальным описанием оказывает пристальное внимание их индивидуальному изображению [1, 93]. Несмотря на это, во второй половине эпохи Газневидов и в целом в произведениях представителей иракского стиля воспроизведение событий и происшествий претерпело значительные изменения. Представители этого стиля перешли от реального изображения и простого чёткого изложения к интеллектуальному описанию.

Описание пейзажей и весенней природы в произведениях поэтов второй половины правления Газневидов, хоть и стало другим, однако в отдельных случаях наблюдаются также реальные и естественные изображения, и описания. Например, Абулфарадж Руни в изображении Навруза и весенней природы задействовал простые слова и словосочетания, ясные сравнения и понятные метафоры:

Наврӯз чавон кард ба дил пиру чавонро,

Айёми чавонист заминрову замонро.

Ҳар сол дар ин фасл барорад фалак аз хок,

Чун табъи чавонони ҷаҳондӯст ҷаҳонро [2, 50]. – *Наврӯз*

омолодил и старого, и молодого, // Время молодости и земли и времени, // Каждый год в это время судьба выносит из-под земли // Мир подобный натуре жизнелюбивых юношей.

Или же:

Ҷашни фархундаи фарвардин аст,

Рӯзи бозори гулу насрин аст.

Об чун оташи удафрӯз аст.

Бод чун хоки абирогин аст [2, 50]. – *Наступил радостный праздник фарвардина (первый месяц года), // Наступил день цветов и шиповника. // Вода словно зажжённый уд. // Ветер подобно земле иссекает аромат абира.*

Эта иллюстрация природы и цветов, воды, ветра и земли выражена приятными словами и демонстрирует праздник весны с особой прелестью и притягательностью.

Подобное изображение реже наблюдается и в произведениях других представителей иракского стиля, однако, несмотря на это, прослеживается изменение в стиле изложения, связанное со средой и условиями того времени.

Другим представителем этого направления, чьи произведения послужили предметом нашего исследования, является Усмон Мухтори и он в изображении картин природы и времён года извлёк свойственную ему оригинальность. Как было отмечено, творчество поэта создавалось согласно двум поэтическим стилям. Если обратить внимание на его описания и изображения, можно выявить многое из опыта поэтов первой половины времён газневидов и творчества ранних поэтов. Однако, в изображении картин природы поэтом мы сталкиваемся с присущей только ему индивидуальностью.

Одним из неординарных свойств его описаний является полное изображение всех четырех времен года в *ташбибах* его касыд. В его пейзаже представлены времена года со всеми их деталями: природа и растения, цветы и плоды деревьев, ветер, вода и земля и другие элементы природы.

Другой исключительной особенностью стихосложения Мухтори является то, что при переходе от части *насиба* и *ташбиба* к основной части поэт воссоздаёт за счёт этой части элементы природы.

Во многих описаниях природы Мухтори использует научные термины и словосочетания. К примеру, поэт уподобляет и сравнивает каждый компонент природы со звёздами, знаками Зодиака, а какой-либо природное явление – с астрологическими понятиями. В отдельных его описаниях поэт использует химические и физические элементы как средство метонимии, аллегории и других средств художественного изображения. Демонстрация каждого созданного им пейзажа в отдельности послужит инструментом открытия тайн его творчества и могущества его слова.

Бахория. (*Бахория* – произведение, посвященное описанию весны). *Бахория* в касыдах Усмона Мухтори по своему содержанию и стилю описания является наиболее распространенным стихом и заслуживает особого положения в его творчестве. Поэт вправе создать *бахория* как самостоятельное произведение, однако в большинстве случаев она помещается во вступительную часть касыд. В сборнике стихов Мухтори насчитывается семь касыд с посвящённым весне, что свидетельствует о том, что весна в сравнении с другими временами года является наиболее востребованной поэтом. *Бахория* Мухтори берёт свои истоки из пейзажей поэтов прежних веков и современных ему поэтов.

К примеру, если обратить внимание на пейзажи Мухтори, которые проиллюстрированы поэтом в начале касыды, посвящённой военачальнику войска Мансуру бинни Саиду. Уместно напомнить, что восхваляемый принадлежит к роду Хасана Майманди, признанного эмиром почтенным аристократом. Мансур Саид уважал и признавал людей творчества и поэтому поэты старались преподнести ему достойные касыды. Один из фрагментов *ташбиба* выглядит так:

Олам аз навбахор пурнур аст.
Бӯстон анчумангаҳи хур аст.
Бо шуои гулу шукуфа ба шаб,
Аз ҳаво сояи замин дур аст.
Сабаби тарии ҳаво з-он аст,
Ки гул мевадори кофур аст.
Рост гӯй, шукуфаи бодом,
Май нахӯрда масту махмур аст.
Дар бари ёсумину бар сари гул,
Акди Кисрову точи Фағфур аст [3, 38-39]. – *Мир*

озарен ранней весной. // Цветник стал местом проведения торжества гурий. // Блеском цветов ночью, // С воздуха тень земли далека. // Причина влажности воздуха от того, // Что цветы плоды комфорта, // Истину молвишь, цветы миндаля, // Пьяны не пив вина, // Рядом с жасмином и на цветах, // Соглашение Кисрава и корона Фагфура.

Поэт описал раннюю весну и уподобил блеск природы и цветника раю - жилищу гурий, что является динамическим описанием. Второй бейт интерпретируется Джалолуддином Хумои – составителем сборника стихов Мухтори, следующим образом: «Хаким Мухтори был сторонником того научного взгляда, что темнота ночи от конусообразности земного шара» [9, 38]. В “*Лугатномаи Деххудо*” (Словарь Деххудо) термин “*зилли махрути*” растолкован следующим образом: “Тень в форме конуса, которая падает посредством планеты с противоположной стороны солнца”. Этот бейт сложен для восприятия аллегорией, связанной с научными понятиями астрологов эпохи Мухтори. В третьем бейте также приведено увлекательное описание цветов и плодов деревьев, которые питаются водой сказочного источника *Кофур*, что явилось причиной влажности весеннего воздуха. Цветы миндаля от этого стали пьяными, не выпив вина. В пятом бейте поэтом использовано закрытое иносказание вместе с намёком: жасмин надел на себя драгоценности Кисра (арабизированная форма от Хусрава), а цветок одел на голову корону Фагфура. Далее идет уподобление кипариса с построенной из изумруда крепостью. В другом бейте траур тучи сопоставляется со смехом и торжеством природы. Удивительно то, что в трауре у тучи нет влаги и не идет дождь. Здесь траур тучи проявляется в громе, его черноте и мрачности в противоположность торжеству – пение соловьев, которые, имея певческую особенность, являются символом радости и веселья:

В-ин ачабтар кучо зи мотам абр,
Булбулу андалебро сур аст [3, 38]. – *Это странно, в трауре туча, // У соловья торжество.*

Иранский ученый Хумои указывает на отличие «*андалеб*» от «*булбул*» и отмечает: «*Андалеб*» ... вид певчих птиц, которых называют «*хазордастон*», и по размеру они больше «*булбул*» [3, 38]. Слово «*сур*» (1. Крепость, 2. Пир, торжество) в предыдущем бейте использовано в значении «крепость, дворец», а в следующем бейте – в значении «торжество». Другими словами, это слово выступило в касыде как омоним. Подобное изображение весенней природы весьма динамично. Каждый цветок и растение, каждая птица и любые другие элементы природы ликуют и радуются. Даже соловьи своим пением и кипарис, и цветы деревьев своим блеском превратили это пробуждение природы в пиршество.

Проведенные нами сопоставления показывают, что ещё два современника Мухтори – Абулфарадж Руни и Масъуд Са’д Салмон создали касыды в подобной стихотворной форме и рифме и посвятили

их тому же Мансуре Саиду, что, по мнению иранского исследователя Рукнуддина Хумюнфарруха, явилось подражанием Мухтори. Безусловно, следует отметить значение Мухтори в создании этой касыды, ибо эти два знаменитых в своё время поэта в данном случае выступили как его последователи.

Так выглядит другое описание поэтом весны и её атрибутов:

Шоҳона гашт кисвати сахрову кӯхсор,
Бо чомаи муламмаи румӣ шуд аз баҳор.
Симоб буд барф, ки чун рафт, аз ӯ бимонд
Шангарфи румию зари софе ба лолазор.
Касро гумон набуд, ки аз гавҳари булӯр,

Перӯзаи хуш ояду ёкути обдор [3, 155]. – *Стало царским одеяние полей и гор, // В византийский цветастый халат облачилось всё от весны. // Был ртутью снег, как только он исчез, от него остался // римский киноварь и чистое золото в цветнике. // Никто не думал, что жемчуг хрусталя // Станет благоденствующим и блестящим рубином.*

С началом весны природа облачилась в царские разноцветные одеяния. Распускание цветов и цветением разноцветных растений полей и гор придают природе особый царский вид. В описаниях второго и третьего бейта поэт использует химические элементы. Здесь имеет место быть скрытая аллегория и каждый химический элемент своими свойствами отождествляется с предметами природы. Ртуть – снег растаял и на его месте остаются римская киноварь и чистое золото в цветнике. Мухтори мастерски сравнивает эти свойства химических элементов с элементами природы. Ртуть – жидкое вещество, похожее на серебро, которое рассеивается при умеренной температуре воздуха. Киноварь – вид минерала красного цвета, используемый в живописи. Жемчужины хрусталя – капли дождя, *перуза* – разнообразие природы, рубин – цветы и тюльпаны в природе. В этих бейтах поэт задействовал минеральные и химические элементы как аллереорию. В последующих бейтах поэт переходит к изображению пруда и пасмурного неба, причём днём пруд светится подобно светильнику от отражения цветов, а ночью небо блестит от туч, молний и дождя. Как только наступит день, засияет солнце и природа меняет свои краски. Гурии сада – цветы и тюльпаны от смеха раскрывают свои глаза и губы, то есть расцветают. От веяния весеннего ветра ветка жасмина тысячу раз целует очи цветка и как мускус тучи – капля дождя льётся на тюльпан и распространяет его аромат по всему лугу. Соловей своей

трелью влюбленному приносит известие от любимой и будит его, а цветочный куст побуждает возлюбленную думать о влюбленном.

Таким образом, бахория Мухтори имеет отличие своей свойственной только ей художественной изобразительностью. Во многих случаях настроение поэта противопоставляется природе, и если при одних обстоятельствах поэт ликует и радуется наступлению весны и требует возлюбленную и вино, то при других обстоятельствах высказывает свою печаль. Такие изображения встречаются и в хазония и других видах лирических отступлений.

Хазония. *Хазония* – это произведения, посвященные изображению и описанию осени. В ходе исследования в сборнике стихов было выявлено шесть касыд с тематикой ташбиба, которой послужила осень. В воссоздании пейзажей и плодов осени Мухтори также показал неповторимое мастерство. По мнению Садри Са'диева: “Мухтори проиллюстрировал осенние пейзажи и жизненные блага этого времени года с большим воодушевлением и энтузиазмом, нежели картины весенней природы” [2, 189]. Поистине, поэт всякий раз воспроизводит картины природы и каждый фрукт и плод новыми и новыми описаниями и сравнениями. К примеру, очередное лирическое отступление поэт делит на несколько фрагментов.

Вводный раздел, состоящий из четырех бейтов, содержит в себе описание осени, которую поэт приравнивает предводительству Александра, и изображение других компонентов природы он сравнивает с его воинами с золотым оружием и обмундированием. Поэт уверен, что тот, кто имеет много золота и имущество, может завоевать мир и Александр здесь олицетворение осени, с его огромным имуществом и богатством – это фрукты и обильный урожай осени – может поработить мир:

Хазон аз сар чу Искандар, кашид андар чахон лашкар,

Чӣ гуна лашкаре аз зар, силоху чома сар то сар.

Сикандарвор агар бигирифт гетиро, раво бошад,

Ки зар дорад фаровону чахон битвон гирифт аз зар [3, 120]. – *Листопад снова как Александр, выступил с походом в мире, // Как войско из золота сплошь оружие и форма. // Подобно Александру если захватил вселенную, допустимо, // что он имеет золото в изобилии и может занять весь мир.*

После чего, в переходном бейте скрупулёзно описывает взвешивание золота на весах в сравнении с положением небесных тел. В астрономии солнце (*чашми хур*) в *Мехр мох* (седьмой месяц солнечного летоисчисления) находится в созвездии Весов:

Зи бахри сукхтани зарраш агар мизон ба кор ояд,
Аз он дар бурчи мизон шуд, ки заррин аст чашмаи х(в)ар¹
[3, 120]. – *Если для его горения необходимы Весы, //Оттого он оказался в созвездии Весов, что солнце золотое.*

В приведенных ниже бейтах изображается сущность ветра, его качества и свойства. Чинаре и иве противоречивый ветер поломал одной руку, а другой оторвал язык, несмотря на то, что весной они клялись друг другу оставаться молодыми до дня страшного суда:

Чанору бедро савганд мусхаф буд, пиндорӣ,
Ки дар аҳди бахоре тоза мебошанд то маҳшар.
Кунун савганд бишкастанду аз боди хилофи он,
Мар инро уфтод аз банд даст, онро забон аз сар [3, 121]. –
Чинара и ива поклялись на Коране, допускаешь, // что навечно останутся молодыми весной. // Теперь они нарушили клятву и от ветра, противоречащего им, // у одной оторвалась рука, у другой выпал язык.

Мухтори изобразил осеннюю природу со всеми её богатыми урожаями и также показал четыре стихии, каждая из которых своей необыкновенностью влияет на природу. Поэт видит признаки каждого из четырех первоэлементов природы в предметах природы, и в этой связи представляет каждый компонент неустойчивым и изменяющимся в каждое время года, сопоставляет характер человека, являющегося частью естества, с природой и её элементами.

В конце *ташбиба* поэт приступает к иллюстрации различных сортов осенних фруктов и всякий раз проделывает это все с новыми ранее не известными иносказаниями и сравнениями. Обращает на себя внимание и описание осенних цветов и фруктов в других лирических отступлениях Мухтори, в связи с чем, на наш взгляд, исследование пейзажей других касыд автора станет свидетельством его поэтического мастерства. Объектом воспевания и этой касыды является Мансур ибн Саид - главнокомандующий газневидским войском. Касыда включает в себя 87 бейтов и берёт начало с описания природы осенью. Первый бейт стихотворения выглядит следующим образом:

Ба авни толеи масъуду саъйи некахтар,
Хучаста бод, хазон сӯи боғ кард гузар [3, 163]. – *С помощью счастливой судьбы и удачливого старания, // Да будет благословенным, наступил листопад в саду.*

---

¹ Чашмаи хур – аллегория солнце.

После изображения осенней природы и среды, цветов, растений и птиц автор переходит к описанию фруктов. Он иносказательно уподобляет засохшие колючки цветов и растений *ништару* (операционный нож, предназначенный для пуска крови) и находится в изумлении, почему виноград “кровь в теле” укрепился, в то время как ништар охватил весь цветник. “Виноград с кровью в теле” это аллегория созревшего винограда, приобретший красный цвет, похожий на кровь:

Чаро кавӣ кунад ангур хун ҳама дар тан,
Агар саросари гулзор ҳаст пурнаштар [3, 164]. – *Почему укрепился виноград с кровью в теле, // Когда весь цветник под ништаром.*

Или же, две половинки яблока приравниваются луне. “*Мункасиф*” или “*дар кусуф будан*” - устаревшие слова, которые обозначали затмение солнца или луны. При лунном затмении одна ее часть кажется белой, а другая красноватой. Мухтори искусно уподобляет две стороны яблока затмившейся луне:

Шигифтам ояд аз ду рӯи себи дуранг,
Шигифт бошад лошак ду рӯй дар як сар,
Қамар ба нима аз ӯ ранг доду чунон дод,
Ки ӯ намуд чу як нима мункасиф зи қамар [3,164]. -
Прихожу в изумление глядя на двуцветное яблоко, // Несомненно изумляет два лица на одной голове, // Луна дала одной из них цвет такой, // Что она выглядит как половина луны в затмении.

Подобным образом поэт в иллюстрации природы и её компонентов применяет всё новые и новые сравнения и иносказания.

Описание лета. В произведениях эпохи Саманидов до сих пор не было выявлено ни одного случая описания лета. Причиной тому, по мнению Л.Мирзохасанова, является то, что “лето - всего лишь мост между весной и осенью, который служит помощником ускорения процветания и произрастания весенних плодов” [4, 122]. В персидско-таджикской литературе весна интерпретируется как символ пробуждения природы, зарождения жизни, молодости, красоты и др. И после холодной и суровой зимы мастера слова получали от неё своё новое вдохновение. Весной всё оживает и цветёт: и цветы, и растения, и природа. А летом таже картина весны, которая находит своё развитие и совершенствование. В связи с этим, лето и его исключительность не были в поле зрения поэтов и писателей, тогда как хвала весне как традиция заняла своё заслуженное место в произведениях поэтов.

Однако, несмотря на это, стихотворные образцы подтверждают тот факт, что во времена Мухтори придавалось больше значения описанию летних пейзажей. В частности, в творчестве современного ему поэта Азраки Харави *ташбиб* двух его касыд содержит воспевание лета. В сборнике стихов Мухтори теме лета посвящен *ташбиб* одной касыды. Эта касыда берет начало описанием летнего ветерка, который своим теплом и жаром напоминает огонь и заполняет природу песком. Туча также превратилась в дым пламени и вместо дождя и ливня ударяет громом и молнией. В этих бейтах поэтом использовано противопоставление четырех стихий:

Шуд бод ба оташ ба феъл яксон,
В-аз об ҳаво хок сохт осон.
Дудест пур аз оташи абру обаш,
Андар дили ӯ соика асту тӯфон [3, 398-399]. – *Стал ветер своим нравом походить на огонь, // И из воздуха вмиг создал землю. // Дым полон огня туч и воды, // В его сердце есть только молния и гром.*

Следом поэт, используя приём аллегии, уподобляет это явление “миражу колдовства”, который якобы в древности колдунами использовался для магии и из щелей которого выходили змеи и драконы:

Гӯй ҳаракот сароби сеҳр аст,
Дар маърази ӯ гирдбод суъбон [3, 399]. – *Будто движения стали миражом колдовства // На месте событий вихрь чудовища.*

Затем поэт приступает к описанию животных, летней природы, и её компонентов. От невыносимой летней жары газель превращается во льва, рыба - в саламандру, алмазный клинок под воздействием знойной жары меняет свой зелёный (как изумруд) цвет на красный (как рубин и коралл). От высокой температуры месторождения золото расплавляется, и её ценность уменьшается, однако вода, в свою очередь, приобретает ценность золота и вновь поэт упоминает легенду о его святейшестве Ибрагима Халилуллах, который чудом вошёл в огонь, а огонь превратился в цветник. Здесь и ранее, где речь шла о саламандре и о льве, автор мастерски использует искусство аллегии. Согласно сказке, саламандра жила в огне, и если она выходила оттуда, то погибала, а лев, будто всегда имел высокую температуру тела:

Оху чу **Ғ**азанфар дар оташ аз таб,
Моҳӣ чу **С**амандар дар об атшон.
Алмосғухар теғ чун зумуррад,

Аз тафи ҳаво лаъл гашту марчон.

Гашт об азизу ба қимати зар.

Зар об шуду сар бурун зад аз кон.

Бе даъвӣ хуллати ҳар офарида

3-ин фасл дар оташ намуд бурҳон [3, 399]. – *Газель словно лев в огне от жары, // Рыба как саламандра в огне, // Алмазный клинок как изумруд, // От знойной жары стал как рубин и коралл. // Стала вода мила и дорога как золото, // Золото расплавилось и вышло за пределы сокровищницы. // Без претензий состояние каждого создания, // От этого времени в огне стал доказательством.*

В приведённых ниже бейтах Мухтори прибегает к абстрактному описанию с использованием научной астрономической терминологии, и подобные описания в произведениях поэта встречаются часто. Составитель сборника стихов Усмона Мухтори Джалолуддин Хумои этот факт объясняет следующим образом: «содержание творчества поэта построено на трёх астрологических вопросах, относящихся к домам планеты, «...один дом Солнца в созвездии льва, два других в подчинении созвездий Льва (созвездия огня) и Весов (созвездия ветра), три других в подъёме и понижении звёзд, когда говорят, подъем Солнца в Овне и спуск его в Весах»:

Хуршед чу дид оташи Асадро,

Хуш гашт ба бод аз хубути Мизон [3, 401]. – *Как солнце увидело огонь льва, // Стало радовать ветром от понижения в весах.*

Это лирическое отступление *тобистонии* содержит 14 бейтов и правомерно считать его одним из совершенных примеров подобного рода ташбибов.

Описание зимы. В произведениях поэтов догазневидского периода также не зафиксировано ни одного описания или иллюстрации зимних пейзажей. Только наблюдаются лишь скупые указания на эту тему в отдельных произведениях. К примеру, в некоторых бейтах из произведений Рудаки встречаются описания зимних картин природы. Изображение этого времени года осталось вне поля зрения поэтов первой половины эпохи Газневидов. Изредка в их творчестве появлялись лишь указания по этой теме, но и это происходило из чувства сильной неприязни. В *ташбипе* одной из касыд Унсуреи встречается описание зимы. В другом месте этот же поэт воспел праздник Садды, который отмечается зимой. В общем, поэты этой и предыдущей эпохи не создавали совершенных ташбибов о зиме. Однако в сборнике стихов Усмона Мухтори две касыды начинаются совершенными

ташбибами на зимнюю тему. На первый взгляд кажется, что описание зимы в этих касыдах является логическим продолжением осенних *ташбибов*. Подобное явление наблюдается в каждом из четырех времен года, подобно тому, что одно дополняет другое.

Поэт приступает к иллюстрации зимней природы с холодной осенней погоды, с желтения зеленых листьев деревьев и с выпадения снега и дождя из зимней тучи:

Ҳавои тиру абри дай гуҳарсой омаду заргар,

Зи мино кахрабо кард ону боз ин сим кард аз зар [3, 134].

– *Пришла пасмурная погода, зимняя сыплющая жемчугом туча и ювелир // из стекла сделал янтарь и ещё из золота проволоку.*

Холодный зимний ветер бьёт “*мискалом*” (орудие для шлифования) по воде и она превращается в лёд, и выпадение града на него напоминает процесс появления из жемчужины драгоценного камня. Если раньше в теплые времена года розовый куст при веянии ветра грациозно двигался, то теперь, не выдержав его холода и суровости, его листья все опали и повредился корень.

Зи оби теғранг акнун, ки барзад бод чун мисқал,

Зи марворидгун жола падида овард аз он гавҳар.

Ҳамон гулбун, ки буд аз бод чун товус дар чилва,

Ҳавосил гашту бозафтод пар дар зеру пой аз бар [3, 135].

– *Теперь вода превратилась в лёд, потому что ветер как шлифовальный инструмент, // Из града подобному жемчугу появились драгоценные камни // Тот розовый куст, что был от ветра как павлин в грациозном движении. // Стал цаплей и опали перья и ослабли ноги.*

Усмон Мухтори со свойственной ему исключительностью в совершенстве изобразил это холодное время года со всеми его элементами: выпадение снега и града, покрытие льдом озёр и рек, суровость зимы, и даже состояние растений, цветов и деревьев.

Другой *ташбиб* берёт свое начало из – за неё появления ранним утром из-за берега реки тучи и опечаленности ликующей погоды от неё, и вновь уподобление тучи чернокожим колдунам, которые привозят на кораблях с моря жемчуга (выпадение снега). В первом бейте поэт использует приём противопоставления и во втором – скрытое сравнение. Скрытое сравнение – «*ташбехи музмар*» или «*измор* – это такой приём, которым поэт что-либо сравнивает с чем-либо, однако на первый взгляд, кажется, что целью является другое и, по его мне-

нию, это само сравнение» [7, 102]. Второй бейт является образцом именно такого сравнения:

Абре баромад аз лаби дарё сапедадам,
То шуд ҳавои хандон зи осори ӯ дижам.

Чун зангиёни чоду баршуд сӯи ҳаво,

Овард чанд киштӣ гавҳар зи ганчи ям [3, 323-324].- *Появилась поутру туча из-за берега реки, // И стала ликующая погода от его появления хмурым, // Подобно чернокожим колдунам вознесли в воздух, // Привезли несколько кораблей жемчуга из морских сокровищ.*

Мухтори считает это время года новым миром, созданным Богом из серебра (покрытие земли снегом и льдом), и будто он занял место истинного мира:

Гӯй Худой оламе аз нукра офарид,

В-он олами вучуд шуда рафт зӣ адам [3, 324]. – *Как будто Бог создал мир из серебра, // И этот реальный мир ушёл в небытие.*

И в этом сравнении Мухтори воспеваает красоту и неповторимость зимы. Лёд в различных случаях уподобляется соответствующим предметам и явлениям таким как сталь, кость, жемчуг, серебро, что служит аргументом его утонченности в описании природы.

Таким образом, в произведениях Мухтори изображение каждого времени года имеет свою непохожую на других природу и пейзаж. Весна - время пробуждения природы, трели соловья, капризов возлюбленной, лето - время тепла, осень время фруктов и овощей, а зима - сезон холодов, серебряное и полное драгоценностей время.

Изучив и проанализировав произведения с описанием пейзажей, можем заключить следующее:

- Усмон Мухтори занимает определенное место в изображении пейзажа, ибо в его касыдах содержатся описания всех четырех времен года, выполненные в полной мере и с особой оригинальностью. В частности, если поэт приступает к изображению одного времени года, то в поле его зрения попадают все атрибуты этого времени, включая природу, цветы и деревья, фрукты и сады, дождь и снег, холод и жару и др.

- Семь касыд поэта посвящены картинам весны и в большинстве из них природа и пейзажи обрисованы в динамике и даны в сравнении.

- В описании панорамы осени поэт при создании образов зачастую использует также физические и химические элементы. В особенности, примечательно то, что поэт видит в каждом атрибуте природы свойства четырех стихий, в силу чего всё существующее на земле он

считает неустойчивым и изменяющимся во все времена, и сравнивает человека как часть природы с самой природой и её элементами. В другом случае автор описывает по отдельности каждый элемент осенней природы: цветы и фрукты, деревья и растения, птицы и животные, что помогает читателю ощутить все события и явления периода увядания и листопада.

- В произведениях Мухтори также были выявлены и два ташбиба, посвященных зимнему времени года, и один ташбиб, написанный в честь летней природы, что в поэзии является редким явлением.

- В большинстве случаев Мухтори, при переходе от насиба и ташбиба к основной части за счет последней приступает к описанию элементов природы.

- Индивидуальность Мухтори в описании пейзажей проявляется также и в том, что при описании отдельных картин природы автор использует научную терминологию. К примеру, он уподобляет и сравнивает каждый атрибут природы со знаками Зодиака, а какое-либо явление природы с астрономическими явлениями. В некоторых иллюстрациях поэт использует химические и физические элементы в качестве приёмов аллегории, метафоры и других средств художественной выразительности.

Литература:

1. Абдуллоев А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI (Доираи адабии Ғазнин) / А. Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 1979. – 286 с.
2. Абдуллоев А., Саъдиев С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва аввали асри XII / А. Абдуллоев, С. Саъдиев. - Душанбе, 1986. – 262 с.
3. Ғазнавӣ, Усмон Мухторӣ. Девон / Усмон Мухторӣ Ғазнавӣ. Бо эҳтимоми Ҷалолиддини Хумой. – Теҳрон, 1341. – 964 с.
4. Мирзоҳасанов Л. Хусни табиат дар шеъри сабки хуросонӣ. / Л. Мирзоҳасанов. – Душанбе: Дониш, 2010. – 164 с.
5. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-аҷам. / Шиблӣи Нуъмонӣ. Ҷ. I ва II. Тарҷумаи Муҳаммад Тақии Гелонӣ. Чопи дувум. – Теҳрон, 1958. – 464 с.
6. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - 416 с.
7. Шарифов Х. Мунтахаби “Тарҷумон-ул - балоға” ва “Ҳадоиқ – ус-сеҳр” / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1987. - 144 с.

8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. I. / Мураттибон: Шукуров М., Капранов В., Ҳошим Р., Маъсумӣ Н. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.

ТАСВИРИ ТАБИАТ ВА ФАСЛҲОИ СОЛ ДАР АШӢОРИ УСМОН МУХТОРИИ ҒАЗНАВӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи табиат ва манзаранигорӣ дар қасидаҳои Усмон Мухторӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Як хусусият, ки дар тасвири ӯ ба мушоҳида расид, ин тасвири пурраи чор фасли сол (баҳор, тобистон, тирамоҳ, зимистон) дар ташбиби қасидаҳои шоир мебошад. Дар ин манзараофарӣ ӯ фаслҳоро бо тамоми ҷузъиёташ: табиату ғиёҳ, гулу меваю дарахтон, боду обу хок ва дигар ашё ва унсурҳои онро дар пеши назари хонанда аён гардондааст. Дар бисёр табиатсароихи Мухторӣ ибораю калимаҳои илмӣ истифода шудаанд. Масалан, ӯ ҳар як ашёи табиатро ба як ситора, бурҷ ва ягон ҳодасаи табиатро бо ҳодисаҳои нучумӣ ташбеҳ ва муқоиса намудааст. Дар баъзе тасвирҳои унсурҳои кимиёвӣ ва физикавиरो ҳамчун ташбеҳу истиора ва дигар санъатҳои бадеӣ ба кор бурдааст.

Вожаҳои калидӣ: Усмон Мухторӣ, манзара, фасл, манзараи табиат, қасида, ташбиб, тағаззул, табиат, насиб.

ПЕЙЗАЖНАЯ И СЕЗОННАЯ ТЕМАТИКА КАСЫД УСМОНА МУХТОРИ ГАЗНЕВИ

Усмон Мухтори занимает определенное место в изображении пейзажа, ибо в его касыдах содержится описание всех четырех времен года (весна, лето, осень, зима), выполненные в полной мере и с особой оригинальностью. Индивидуальность Мухтори проявляется также и в том, что при описании отдельных картин природы автор использует научную терминологию. К примеру, он уподобляет и сравнивает каждый атрибут природы со знаками Зодиака, а какое-либо явление природы - с астрономическими явлениями. В некоторых иллюстрациях поэт использует наименования химических и физических элементов в качестве приемов аллегории, метафоры и других средств художественной выразительности.

Ключевые слова: Усмон Мухтори, пейзаж, сезон, тематика, средства художественной выразительности, касыда, картина природы, тағаззул, насиб, ташбиб.

LANDSCAPE AND SEASON MATTER IN ODES OF USMAN
MUKHTORI GHAZNAVI

Usman Mukhtori Gaznavi has a definite position in the representation of landscape as his odes contain the description of all four seasons (spring, summer, autumn, winter) which is completed exhaustively with special singularity. The individuality of Mukhtori in landscape description shows also itself in using scientific terminology in description of certain pictures of the nature. For instance, he assimilates and compares attribute of the nature with the Zodiac signs and any natural phenomenon with astronomical phenomena. In some illustrations the poet uses chemical and physical elements as methods of allegory, metaphor and other means of artistic expressiveness.

Keywords: Usmon Mukhtory, landscape, season, thematic, subjects, ode, allegoric representation, *tagazzul*, *nasib*, *tashbib*.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давруков Шерзод Хусравович - ходими илмӣи шуъбаи фолклор ва адабиёти Институти илмҳои инсонии ба номи Б. Искандарови АИ ҶТ, н.и.филологӣ, тел: 93-411-69-92; e – mail: sherzod0983@mail.ru.

Сведения об авторе: Давруков Шерзод Хусравович – научный сотрудник отдела фольклора и литературы Института гуманитарных наук им. Б. Искандарова АН РТ, кандидат филологических наук; тел: 93-411-69-92; e – mail: sherzod0983@mail.ru

About the author: Davrukov Sherzod Khusravovich, Research worker of the Department of Literature and Folklore of the Institute of Humanities of the Academy of Sciences, Republic of Tajikistan, candidate of philological sciences; Phone: 93-411-69-92; E-mail: sherzod0983@mail.ru

Ф О Л К Л О Р Ш И Н О С Ӣ

УКД 491.55

НАҚШИ ИСТИҚЛОЛ ДАР РУШДУ ГУСТАРИШИ СУРУДҲОИ ЯҒНОБӢ

Мирзоев Сайфиддин

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯадулло Рӯдакии АИ ҶТ

Бо шарофат ва самараҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо забони тоҷикӣ рушду густариш ёфта, пояи он мустаҳкам устувортар гардид, балки дар паҳлуи он забонҳои дигари бехату алифбои бунёди куҳани таърихӣ доштаамон, дар мисоли забонҳои помирӣ ва яғнобӣ низ то андозае мақоми худро пайдо карданд. Махсусан, дар ҳамин давра буд, ки омӯзиши луғат, сохти грамматикӣ забонҳои помирӣ ва яғнобӣ, инчунин шеърҳои сурудҳои шифоӣ ва шеърҳои шоирони маҳаллии мардуми Бадахшон ва Яғноб аз дидгоҳи нав ва аз ҳама муҳим, аз ҷониби ҳуди соҳибони забон мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш, қарор гирифт. Ҳамин тавр, забони шеърҳои таронаҳои шоирони маҳаллии ин минтақаҳо дар давраи Истиқлол аз ҷиҳати таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ фасоҳату равонии сабки осори онҳо забонҳои помирӣ ва яғнобиро аз нав эҳё намуданд ва ба ин забонҳои бумии бехату алифбо заррае ҳам бошад пояҳои мустаҳкам устувортаре гузоштанд.

Масъалаи омӯзиш ва пажӯҳиши давраи нав, яъне замони истиқлол дар таърихи ин забонҳо яке аз проблемаҳои муҳими забоншиносии гурӯҳи забонҳои эронӣ мебошад.

Бо вучуди он ки дар ин самт ва соҳа пажӯҳишҳои ҷудогонаи донадор гузаронида шуда бошад ҳам, мутаассифона, бархе аз онҳо, махсусан, таҳқиқи шеърҳои сурудҳои яғнобӣ ҳанӯз шакли проблемавӣ надоранд ва аз нақшаи таърихи рушду густариши ин забон берун мондаанд.

Аз нуктаи назари андешаҳои методологӣ омӯзиши шеърҳои сурудҳои яғнобиро аз ибтидои ташаккули забони сӯғдӣ оғоз намудан мувофиқи матлаб аст.

Дар соҳаи омӯзиш ва пажӯҳиши қисматҳои ҷудогонаи шеърҳои сурудҳои яғнобӣ дар назди донишмандон, бавижа муҳаққиқини ин соҳа вазифаҳои муҳими таҳқиқотӣ дар пеш аст, ки ин масъала бештар ба ҳуди соҳибони забон марбут мебошад. Танҳо пас аз ҳамаҷониба

омӯхтани вижагиҳои забони осори шеърҳои яғнобӣ имконият пайдо мешавад, ки ба масъалаҳои ҷудогонаи шеърӯ сурудҳои яғнобӣ рондашуда аз нуқтаи назари илмӣ баҳо дод.

Яке аз ин гуна вазифа таҳқиқ ва таҳлили сохти грамматикӣ, луғат ва услуби забони шеърҳои шоирони маҳаллӣ, ки бо забони яғнобӣ шеър эҷод мекунанд, мебошад. Бинобар хамин, таҳлили забони осори шеърҳои маҳаллии яғнобӣ дар равшан сохтани вижагиҳои луғавӣ ва грамматикӣ забони давраи Истиклол яке аз масъалаҳои муҳими яғнобшиносии муосир ба шумор хоҳад рафт.

Дар асарҳои забоншиносӣ (манзур забони яғнобӣ) ва фолклоршиносӣ то ҳол дар бораи хусусиятҳои забони осори шоирони маҳаллии яғнобӣ таҳқиқоти махсусе, ки ҷиҳатҳои осори шифоӣ ва шоиронро фаро гирифта бошад, вучуд надорад. Танҳо роҷеъ ба ин масъала нигорандаи ин сатрҳо дар бархе аз мақола ва асарҳояш ба муносибати тасвири эҷодиёти адабони ин минтақа дар бораи мероси адабӣ ва мавзӯи онҳо пажӯҳишҳои иҷмолӣ ба анҷом расонидааст (Мирзоев, 2002, 44-51; 2004; 90-100; 2007; 2011; 2015, 121-152).

Бояд ёдовар шуд, ки то охири солҳои 80-уми садаи 20-ум бо забони яғнобӣ дастрас намудани шеърӯ сурудҳо хеле мушкил буд ва гӯё ин суннат байни ин мардум одат набудааст.

Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳқиқи забони яғнобӣ, махсусан дарёфти шеърҳои яғнобӣ марҳилаи нави худро аз охири солҳои 80-уми асри гузашта бо диди нав, аз ҷониби худи соҳибони забон оғоз гардид, ки давраи Истиклол ба ин масъала қудрату тавоноии тоза бахшид. Давраи Истиклол барои кашфи сурудҳои яғнобӣ ва шеър навиштан ба забони модарӣ имконият фароҳам овард. Самараи Истиклол буд, ки истеъдодҳои ҷавон хома ба даст гирифтанд ва бо забони модарии хеш ба офаридани шеър оғоз намуданд.

Аз мутолиаи асару мақолаҳои муҳаққиқони қаблӣ маълум мешавад, ки гӯё бо забони яғнобӣ шеър гуфта нашуда бошад ва сурудҳо ҳама бо забони тоҷикӣ эҷод мешудаанд. Сабаби бо забони модарӣ эҷод нагардидани шеърҳои яғнобиро донишмандони яғнобшинос Ш. Акимбетев, С. Климчитский ва Юнкер дар асару мақолаҳои худ ба сурати таҳрифомез тавзеҳ додаанд. Ҷунончи донишмандони рус Ш. Акимбетев натиҷаи дар забони яғнобӣ пайдо накардани шеърҳоро ба таври зайл шарҳ додааст: **«Яғнобиҳо мегуфтанд, ки бо забони онҳо на китоб, на зарбулмасалу мақол, на шеър мавҷуд нест»** (Акимбетев, 1881).

Донишманди дигари рус С. Климчитский низ баъд аз ҷамъоварии мавод ва баррасии бархе аз қисматҳои забони яғнобӣ, ба вижа забони махфии яғнобӣ бар он ақида аст, ки фолклори яғнобиҳо ба

фолклори маҳаллаҳои тоҷикони атрофи Ягноб (манзур тоҷикони болооби Зарафшон) алоқаманд мебошад.

Олимони олмонӣ ҳам дар омӯзиш ва пажӯҳиши забони ягнобӣ нақши муҳим доранд. Онҳо низ ба Ягноб сафар карда, маводи фаровоне ҷамъоварӣ намуда, дар асоси онҳо таҳқиқотҳои назарраси бунёдӣ (фундаменталӣ) ба анҷом расонидаанд. Баробари ҷамъоварии маводи забонӣ онҳо ба гирдоварии шеърҳои таронаҳои шифохӣ низ мароқ зоҳир намудаанд. Чунончи, яке аз онҳо Юнкер мебошад, ки соли 1913 ба Ягноб сафар карда, дар мавриди фолклори мардуми Ягноб андешаи худро ба таври зайл баён намудааст: «**Ягнобиҳо дар ин ақидаанд, ки бо забони модарии онҳо афсонаҳо мавҷуд нест ва ҳатто сурудҳоро ягнобиҳо бо забони тоҷикӣ мегӯянд ва месароянд**» (Junker, 1930, 23).

Аз маълумоти ин се донишманди варзидаи ягнобшинос маълум мешавад, ки гӯё бо забони ягнобӣ шеър гуфта намешудааст ва ин суннат аз ёдҳо фаромӯш шудааст.

Солҳои сиюми асри 20-ум давраи дигари омӯзиши забони ягнобӣ оғоз мегардад. Дар ин давра ба пажӯҳиши забони ягнобӣ олимони рус М.С. Андреев ва Е.М. Пещерева камари ҳиммат мебандад. Онҳо солҳои 1924-1927 барои омӯзиши забони ягнобӣ сафарҳои илмӣ карда, маводи пураарзишу гаронбаҳое ба даст овардаанд, ки дар байни онҳо бар хилофи андешаҳои Акимбетев, Климицкий ва Юнкер чанд шеърҳо бо забони ягнобӣ ба мушоҳида мерасад. Барои тақвият бахшидан ба ин андешаҳо метавон ҳамчун намуна аз он шеърҳо ёд кард, ки хеле қолибанд:

Эй Худо чуспи лапит нидум, тамошот кунум,
Тав фироқи лаксум, ӣ гум натвенум, чот кунум?
Паки доғит эй! Паки доғит эй!

О, Боже, сесть мне на краю твоей крыш(и)
Я брожу в разлуке с тобой совсем не вижу
тебя, что мне делать?

Эй, Худо, дар лаби бомат нишинаму тамошят кунам,
Дар фироқат гардаму як бор набинамат, чӣ кор кунам?
Сӯхтаи барои ту! Сӯхтаи барои ту!

Ё ин ки:

Кад саном зинакти паст,
Кад весом қарғакти паст
Чинчилақтим чунбоном,
Католоти паст?

Когда я поднимаюсь на равную площадку
к которой ведут ступеньки,
Когда я спущусь на равную площадку
среды каменных осыпей
Пошевелю пальцем,
На ровной площадке среди ложбин?

(ЯТ, 1957, 211-212).

Ба ҳамин минвол, суғдшиноси шинохтаи рус М.Н. Боголюбов пас аз ҚБВ бо мақсади омӯзиш ва таҳқиқи забони яғнобӣ солҳои 1947 ва 1962 ба Яғноб сафарҳои илмӣ намуда, ин забонро дар муқоиса бо забони суғдӣ омӯхта, рисолаи докторӣ кардааст. Дар ин сафарҳо ба М.Н. Боголюбов ҳам муяссар гаштааст, ки ду сурудеро бо забони яғнобӣ ба даст орад.

Муҳаққиқ А.Л. Хромов аз солҳои 60-уми садаи гузашта ба омӯзиш ва таҳқиқи забони яғнобӣ оғоз намудааст. Ӯ асосан ба масъалаҳои мухталифи забоншиносӣ, махсусан фонетика, лексика ва грамматика тавачҷуҳ зоҳир намуда, дар баробари ин ба ҷамъоварии сурудҳои яғнобӣ низ кӯшиш ба харҷ додааст ва дар ин ҷода то ба дараҷае ба ҳадаф расидааст. А.Л. Хромов дар сафарҳои илмӣ солҳои 1963-1965 дар Яғноб дошта ба забони яғнобӣ чандин афсона, латифа ва байтҳои ба лентаи магнитофон сабт намуда, як қисми онҳоро нашр кардааст. Қисми дигари онҳо дар бойгонии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ маҳфуз аст. Чунончи, ду байти яғнобӣ аз бойгонии А.Л. Хромов пешкаши хонандагон мегардад:

**Эй ғайкаки чун, накуномишт чупунӣ,
То поди таким суҳсот, арақ кунот пишунӣ.**

Эй духтараки ҷон, намекунам чупонӣ,
То зери поям сӯзад, арақ кунад пешонӣ.

**Ӯ мушти нимақ тифар тӯшотим видум,
Ӯ мусим тифар Яғнобиса мунум тирум.**

Як каф намак деҳ ба тӯшаҳоям андозам,
Як бўсаам бидеҳ ба Яғноб монам биравам.

Чунонки маълум гардид, бархе аз пажӯҳишгарони забон ва фарҳанги забони яғнобӣ, инчунин шуморе аз яғнобиҳои он замон дар он ақида будаанд, ки бо забони яғнобӣ эҷод кардани шеър суруд дар байни мардуми Яғноб гӯё одат набудааст.

Албатта, хулосаи бархе аз муҳаққиқини яғнобшинос ва иддае аз яғнобихое, ки ин гуна маълумотро ба донишмандон додаанд, беасос мебошад ва мо ҳам ба андешаи онҳо розӣ шудан наметавонем.

Агар суннати эҷоди таронаҳои маҳаллии мардумӣ дар миёни яғнобиён, ба вижа суғдзабонон то ҷое қатъ гардида бошад, имрӯз ин суннат дар байни мардум, махсусан ҷавонон, ҳофизон ва мутрибони суғдзабон аз нав эҳё мешавад ва рушду густариш меёбад. Аз ашъори офаридаи шоирони маҳаллии яғнобӣ ва осори шифоҳии мардумӣ бармеояд, ки забони яғнобӣ дар офариниши ашъори суннатӣ ва суруду таронаҳои маҳаллии мардумӣ нақши махсус дошта, сабки он аз нигоҳи мусиқӣ дар ашъори маҳаллӣ мавзун аст.

Омӯзиш ва пажӯҳиши шеър сурудҳои яғнобӣ (манзур соф сурудҳои яғнобӣ), ки аз ҷониби соҳибони забон ривоч меёбад, маҳз аз давраҳои аввали Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардид. Баррасии паҳлуҳои ин соҳа дар яғнобшиносӣ марҳилаи нави худро аз солҳои 80-уми асри гузашта сар карда, соҳибони аслии забон худ ворида амал гардиданд ва маводи фаровони сурудҳои яғнобӣ чамъоварӣ шуда, ба хазинаи гурӯҳи яғнобшиносӣ дохил шудааст.

Дар замони Истиқлол овозхонҳое, низ ба майдон омаданд, ки ба сурудҳои яғнобӣ оҳангҳои марғубу дилчасп эҷод намудаанд. Масалан ҳофизони шинохтаи Тоҷикистон Муҳаррама Шарифова, марҳум Абдулло Султон, мутриби хушсалиқа марҳум Муродалӣ Нуралиев (ёдашон ба хайр) ва овозхонҳои ҷавон Бахтиёри Худойдод аз деҳаи Дуғобаи ноҳияи Варзоб, Хуршед Рачабов аз ноҳияи Зафаробод ва чанди дигарон рӯ ба сурудҳои яғнобӣ оварданд, ки барои санъати бунёдии тоҷик падидаи наву тозае маҳсуб меёбад. Сарояндаҳои номбурда сурудҳои яғнобиро бо навои соҳаи миллӣ, махсусан тор, думбра, ғижак, рубоб, дойра бо садои бисёр фораму дилкаш месароянд, ки дар хазинаи радио ва телевизиони тоҷик маҳфузанд.

Дар давраи Истиқлол ҷавонони яғнобии зиёде ворида майдони шеър шуданд, ки онҳо бо забони модарии худ шеър эҷод мекунанд. Ин ҳам самара ва шарофати Истиқлол аст, ки чароғи хомӯшгашта ва ё нимфурӯзони аҷдодони суғдӣ аз нав эҳё гардида, фурӯзон мешавад.

Аз ин ҷиҳат, нигорандаи ин сатрҳо баробари корҳои дигари илмӣ ба чамъоварии шеър сурудҳои шоирони маҳаллии яғнобӣ низ шуғл варзида, бо мадади ҳамдиёрон дурдонаҳои нав ба нави суҳан ва сурудҳои шоирони яғнобиро ба даст оварда, қисме аз онҳоро ба нашр расонидааст.

Дар эҷоди сурудҳои яғнобӣ нахустин шуда Саидмуроди Суғдмехр, Ҷӯрабой Ҷумъаев, Раҳмат Рамазониев, Зӯхро Бобоназаро-

ва аз ноҳияи Зафарободи вилояти Суғд, Шарбат Ашӯров (ёдаш ба хайр), Мирзошариф Қурбоналиев аз ноҳияи Варзоб саҳми босазо ва арзанда гузошанд.

Инчунин, дар эҷоди сурудҳои яғнобӣ на танҳо ҳуди соҳибони забон, балки дигарон ҳам саҳми муносиб доранд. Шахсе бо номи Раҷабалӣ Худоёрзода, ки зехни бисёр зақӣ дорад, забони яғнобиरो дар муддати чор-панҷ моҳ аз худ карда, имрӯз ба офаридани сурудҳои яғнобӣ камари ғиммат баста, аз ӯҳдаи ин кор ба ҳубӣ баромадааст. Раҷабалӣ Худоёрзода сокини деҳаи Сарбанди вилояти Хатлон буда, номзади илми филология мебошад. Барои тақвияти ин суҳанҳо метавон яке аз шеърҳои тозаҷоди ӯ намунаро пешкаши хонандагон гардонид, ки ин ҳам яке аз дастовардҳои Истиқлол мебошад:

Эй ғайк

Ёдид ақуним, эй ғайк!
Бе тав чо куном, эй ғайк?
Ҳар мес роси сарт вомом,
Тав рит навеном, эй ғайк!
Эй ғайк, чи ком мен ишт?
Яғноб чи Ғармен ишт?
Мох мени агар воишт!
Ӯ лехна Ватан веништ!
Эй ғайкаки писконӣ,
Мох бандил асухсонӣ.
Подоти ритит миром, эй
Кад воишт ту меҳмонӣ?
Эй ғайкаки яғнобӣ,
Ту чишмаи широбӣ.
Ӯ-ду байдакит жоём,
Тав рит ҳуди маҳтобӣ.

Эй духтар

Ёдат кардам, эй духтар!
Бе ту чӣ кунам, эй духтар?
Ҳар рӯз сари роҳат оям,
Рӯят набинам, эй духтар!
Эй духтар, зи кадом деҳӣ?
Яғноб зи Ғарменӣ?
Мо деҳ агар оӣ! (=Ба деҳи мо агар биӣ)
Як зебо Ватан мебинӣ!

Эй духтари писконӣ,
Банди дили мо сӯзондӣ.
Пеши пойхоят мирам, эй,
Кай меойӣ ба меҳмонӣ?
Эй духтари яғнобӣ,
Ту чашмаи широбӣ.
Як ду байдакат хонам,
Рӯят мисли моҳтобӣ.

Ин мисраҳои шеърӣ аз ҷониби нигоранда тарҷумаи тахтуллафзӣ шудаст, чунки барои муҳаққиқи забон чунин навъи тарҷума бисёр муҳим аст. Таронаи мазкур бори нахуст нашр мешавад ва ба андешаи мо, барои ихлосмандони сурудҳои яғнобӣ хеле ҷолиб аст. Инчунин, ба сарояндаҳои сурудҳои яғнобӣ хеле судманд буда, метавонад барояш оҳанги марғубе эҷод намоянд.

Ҳамин тавр, метавон гулчине аз осори шоирони маҳаллии яғнобиро, ки маҳз дар давраи Истиқлол эҷод гардидаанд, пешкаши хонандагон кард:

Зивоки бахша

Дастим аносим қаламим,
Авоим адо куном аламим.
Бекор нанидом чи ғамим,
Оста-остаи сар дехом қаламим.
Ёдим арос хеп меним,
Дили гаптим апеним.
Иш гапт нипишомишт чи ғами,
Зивокмох апарахс ситами.
Вовс, яғнобӣ зивок рити варим!
Ки ҷидо виим чи ғами.
Вовс, зивокмох ӣ куним!
Вовс, ментмох қатӣ куним!
Шавим чироғт олхашоним,
Тик хутаннот лаксоним.
Яғнобит ҳамашинт чам вис!
Ӣ гап дехс, ӣ қам вис!
Майлаш зивокмох кам вот!
Арвоҳти дилмох чам вот!
(Ҷӯрабой Ҷумаев).

Барои забон

Дастам гирифтам қаламам,
Гуфтам, адо кунам аламам.
Бекор нишинам зи ғамам,
Охиста-охиста сар занам қаламам.
Ёдам расид деҳи худам,
Суханҳои дилам кушодам.
Ин суханҳо менависам зи ғам,
Забонамон бимонд ақиб.
Биёед, забони яғнобиरो пеш барем!
Пас аз он чудо шавем зи ғам.
Биёед, забонамон як кунем!
Биёед, деҳаҳоямон ҳамроҳ кунем!
Равем чароғҳо фурузон кунем,
Боз осӣбҳо гардон кунем.
Яғнобиҳо ҳамаатон чамъ шавед!
Як гап занед, як қавм шавед!
Майлаш забонамон кам (=хурд) бошад!
Дили аровоҳоямон чамъ бошад!
(Тарҷумаи С. Мирзоев)

**Яғноб воом, дилат чигарим суҳсант,
Омин воом, зеро гуноҳтим рихсант.**

Яғноб гӯям, дилу чигарам сӯзанд,
Омин гӯям, зоро гуноҳоям резанд.

**Қалоти сари нидом оят жойум,
Гоҳи хантум тав бахша гоҳи ройум.**

Сари қалбаҳо нишинам оят хонам.
Гоҳе хандам бароят гоҳе гириям.

**Сари сол авов ручотмоҳ пеним,
Идгардак куним ириҳанин кат веним.**

Сари сол омад равзанҳоямон боз кунем,
Идгардак кунем хонаи ҳамдигарро бинем.

**Курса ануғнгим, таним хастӣ чени,
Инур ид аст, идӣ варимишт мени.**

Курта пушидам, дар танам ҳас чен,
Имрӯз ид аст, идӣ мебарем ба деҳ.
(Раҳмат Рамазониев)

Ишқу муҳаббати диёри ачдодӣ баъзе аз бонуҳои яғнобиरो водор кардааст, ки қалам ба даст гиранд ва дар васфи меҳани худ шеър эҷод намоянд. Яке аз чунин бонувон Зӯхро буда, дар ноҳияи Зафаробод ба дунё омадааст, вале меҳри Яғноб ба ҷисму ҷони ӯ саҳт ҷой гирифта, дар васфи он менависад:

**Ман катта авиим Зафаробод,
Хушат хаёлим ту ишт Яғноб.
Нағрифом, ту кад вишшт обот?
Ман орзу ниҳеш хаст умрбод.**

Ман бузург шудам дар Зафаробод,
Хушу хаёлам ту ҳастӣ Яғноб.
Намедонам, ту кай мешавӣ обод?
Орзуи ман ҳамин аст умрбод.

**Ӯғум ман шавум Яғноб,
Чи ҷунат дилим кунум файрод.
Вовум, ман суғдзабуним!
Агар пурсант, чи Нумитконим.**

Як бор ман равам ба Яғноб,
Аз ҷону дилам кунам файрод.
Гӯям, ман суғдзабонам!
Агар пурсанд, аз Нумитконам.

Мазмуни ин мисраҳои шеърӣ дарду алам аст, агар дард намешуд, чунин мисраҳои шеърӣ ба вучуд намеомад. Ин дард дарди макон ва забони аҷдодист. Агар чунин дард дар қалби Зӯхробону ҷой намедошт, ин шеърҳо рӯйи қор намеомад, чунки дардро худи дардманд эҳсос мекунад. Хушбахтона, ин дард давои худро пайдо кард ва он даво ҳам бошад, Истиклол ва Ваҳдати миллии кишварамон мебошад, ки нақши он аз ҳама болотар аст.

Шоири яғнобии дигаре бо номи Мирзошариф маъруф аст, ки ӯ ҳам бо забони яғнобӣ ва ҳам забони тоҷикӣ шеър меофарад. «Тӯхфаи ишқ» нахустин маҷмӯаи шеърҳои Мирзошариф буда, он соли 2009 ба нашр расидааст. Номи яке аз шеърҳои «Яғноби менти бахша» мебошад, ки баъзе деҳаҳои Яғноб дар он васф гардидааст:

Яғноби менти бахша

Яғнобиса агар вот,
Чи чапаат раска рот.
Мардумш чам агар вот,
Ани ормуним навог.
Чи сар авесӢ агар,
Кашиса Ӣ гум гудар.
ХокӢ опи лапиш нид
Мундагит живар.
Яғноб астӢ Ӣ галай мен,
Чи ҳамаи хушруш Фармен.
Агар саништ Қулиса,
Сокани тим Ӣгум вен.
Чи Чуккат гард агар ғор,
Пасаровт хастӣ ҳамвор.
Пилитаки опи лап,
Хутаннот ори қатор

Дар васфи деҳаҳои Яғноб

Ба Яғноб агар шавад,
Аз чапу рост роҳ.
Мардумонаш агар чамъ шаванд,
Дигар ормониам набошад.
Аз боло омадӢ агар,
Ба Каше як бор гузар.
Дар лаби оби Хокиаш нишин,
Хастагиатро берун ор.
Дар Яғноб ҳаст деҳаҳои бисёр,
Аз ҳама зебояш Фармен.
Агар барои ба Қӯл,
Соканро ҳам як бор бин.
Аз Чуккат бигарду назар кун,
Пасаровут ҳаст ҳамвор.
Лаби оби Пилиткак,
ОсӢбҳо ҳастанд қатор.

Саидмуроди Суғдмехр ҳам яке аз нахустин шоирони маҳаллии яғнобӣ мебошад, ки аз солҳои аввали Истиқлол ба навиштани шеър оғоз кардааст. Шеърҳои эҷодкардаи ӯ мавзунанд, бинобар ҳамин ҳо-

физону ромишгарон ба онҳо оҳанг баста месароянд. Яке аз чунин сурудҳо «Нава сол нуборак» мебошад, ки ба он мутриби Халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон Муродалӣ Нуралиев оҳанг эҷод карда месароид ва он дар бойгонии Кумитаи радио ва телевизиони тоҷик ҳазинаи, Институти забон ва адабиёт ба номи Абуабдулло Рӯдакии АИ ҶТ маҳфуз аст:

Нова сол нуборак

Сари Сол авов вирот!
Нова мет авов вирот!
Ниж, ғарти сартивик ғорт!
Гул ништа арасот.
Рахшину пуллот ғуросошт,
Нова Сол нуборак воошт!
Иш суғдиги одат хаст,
Кат пар кативик лаксошт,
Нова Сол нуборак воошт.
Идии варак аву сар,
Хешти катит иди вар,
Катдиварит какх авов,
Живар синчовакш тифар.

Соли нав муборак

Сари Сол омад додар!
Рӯзи Нав омад додар!
Бароед, ба болои кӯҳҳо нигаред!
Гул сабзидааст хеле зиёд.
Субҳ бачаҳо бедор мешаванд,
Соли Нав муборак мегӯянд!
Ин суннати суғдиён аст,
Хона ба хона мегарданд,
Соли Нав муборак мегӯянд!

Бурдани идӣ оғоз шуд,
Ба хонаи хешонат бар идӣ,
Ба дари хонаат омад касе,
Бароварда кулчааш бидех....

1. Каше номи деҳа дар самти рости дарёи Яғноб
2. Хокӣ оп номи чашма

3. Фармен (фар – кӯх; мен – деҳа) деҳае, ки дар доманакӯҳ ҷойгир аст. Ин деҳа аз самти рости дарёи аз ҷониби кӯҳи Кул меомада қарор дорад.
4. Кул номи деҳа, ки аз ҷониби чапи дарёст
5. Сокан номи деҳа аз самти рости дарё
6. Чуккат деҳа, самти чапи дарё
7. Пасаровт номи дара, ҷароғоҳ
8. Пилиткаки оп номи чашма

Ҳамин тавр, аз чакидаи шеърҳои дар ин мақола дарҷгардида маълум мегардад, ки натиҷагирии бархе аз олимон ва иддае аз яғнобиҳо аз ҳақиқат дур буда, асоси илмӣ надоштаанд.

Китобнома:

1. Акимбетев Ш. Очерки Когистана./Ш. Акимбетев // Туркистанские ведомости. 1881. - № 2-3.
2. Андреев М.С. Материалы по этнографии Ягноба./ М.С. Андреев. – Душанбе, 1970. -192 с.
3. Андреев М.С. и Пещерева Е.М. Ягнобские тексты. / М.С. Андреев и Е.М Пещерева. – М.- Л., 1957. – 392 с.
4. Климчицкий С.И. Ягнобцы и их язык./ С.И. Климчицкий //Труды Таджикистанской базы Академии наук СССР. Т. IX. История-язык-литература– М.-Л., 1940. - С. 39,
5. Мирзоев С. Сурудҳои яғнобӣ. Пажӯҳишнома (маҷмӯаи мақолот)/ С. Мирзоев– Душанбе, 2002. - С. 44-51.
6. Мирзозода С. «Фалак» ва нақши он дар эҷодиёти шифоҳии воҳаи Яғноб. «Фалак» ва анъанаҳои бадеии мардуми Осиёи Марказӣ. / С. Мирзозода– Душанбе, 2004. - С. 91-100.
7. Мирзоев С. Шеърҳои сурудҳои яғнобӣ/ С. Мирзозода – Душанбе, 2011. – 60 с.
8. Мирзоев С. Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои яғнобӣ / С. Мирзозода – Душанбе, 2012. -167 с.
9. Мирзоев С. Фарҳанг ва суннати яғнобӣ. / С. Мирзозода – Душанбе, 2015. -174 с.
10. Junker G. Arische Forschungen Yaghnob .i/ G. Junker.– Student. 1.- Leipzig,1930.-s.23.
11. Khromov A.L. The problem of the Yaghnobi Folklore- Yadname-ye Jan Rupka. / A.L Khromov. Prague, 1967. - P.255. - 260.

НАҚШИ ИСТИҚЛОЛ ДАР РУШДУ ГУСТАРИШИ СУРУДҲОИ ЯҒНОБИ

Дар ин мақола бархе аз шеър сурудҳои шоирони маҳаллии яғноби ва шифоҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки онҳо маҳсули давраи Истиқлол ва Ваҳдати миллӣ мебошанд. Дар мавриди ин масъала бархе аз донишмандони яғнобшиноси то солҳои 30-юми асри 20-ум ва иддае аз яғнобиён бар он андеша будаанд, ки гӯё бо забони яғноби шеър эҷод нашуда ва ҳама бо забони тоҷикианд. Аз ҷониби мо ин масъалаи баҳснок мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор гирифт ва маълум гардид, ки он андешаҳо беасос буда, бо забони яғноби низ шеър эҷод мешудааст. Намунаи шеър сурудҳои дар мақола оварда аз баҳр катраеро ташкил медиҳанд, ки онҳо бар хилофи ақидаи иддае аз яғнобиҳо ва донишмандоне чун Ш. Акимбеков, С. Климчитский ва Юнкер мебошанд.

Вожаҳои калидӣ: истиқлол, сурудҳои яғноби, забони тоҷикӣ, забони яғноби, забонҳои помири, забонҳои эронӣ, забоншиносӣ, донишмандони русу олмон, забони суғдӣ, фонетика, лексика, грамматика, суннат, рушд, густариш, шоирони маҳаллӣ.

ЯҒНОБСКИЕ ПЕСНИ В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Статья посвящена анализу устной поэзии и также творчеству ягнобоговорящих исполнителей. Анализируются в основном те образцы народного творчества и фольклора, которые появились в годы независимости страны. Также автор в статье аргументированно доказывает, что предположение, высказанное некоторыми учеными 30 - годов прошлого столетия о том, что на ягнобском языке не существует литературные произведения, ошибочно.

Ключевые слова: независимость, ягнобские песни, исполнитель, фольклор, таджикский язык, ягнобский язык, согдийский язык, местные поэты

THE ROLE OF THE STATE INDEPENDENCE IN DEVELOPMENT OF YAGHNOBI SONGS

This article examines the samples of traditional poems and songs, composed by local Yagnobi-speaking poets and traditional songwriter. The specimens analyzed are primarily those, that evolved and developed in

the last two decades during the state independence. In addition, author arguments and responds to the existing suppositions expressed by some scholars in the 30 - s of the last century that “there are no original literary compositions in Yaghnobi”. This postulation is refuted by the author through examination and presentation of the samples of original Yaghnobi poems and songs.

Key words: Yaghnobi language, Yaghnobi poems and songs, Tajik language, Sogdian, grammar, lexical studies, traditions, Independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин - мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯадулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: + 992 919 80 38 20, e-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин - заведующий отделом языка Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: + 992 919 80 38 20, e-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin is head of the Department of Tajik Language of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the Academy of Sciences of Republic of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, ph.: +992 919 80 38 20, e-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

**БОЗТОБИ БАРХЕ АЗ УСТУРАҶОИ ТАҲАЙЮЛӢ
ДАР АШӢОРИ АБӢАБДУЛЛОҶИ РӢДАКӢ**

Фаридун Исмоилов

Институти забон ва адабиёти ба номи АбӢабдулло РӢдакии АИ ҶТ

Оид ба ҳаёту фаъолият ва осори АбӢабдуллоҳи Рӯдакӣ нахуст аз тарафи форсизабонон ва чанде пас аз замони зиндагии шоир дар ибтидои асри XIX аз ҷониби аврупоиён тадқиқоту ковишҳо сурат гирифтааст. Донишмандони улуми мухталиф доир ба ҳаёту эҷодиёти ӯ пажӯҳиш анҷом додаанд, вале ба андешаи мо ин ҳама тадқиқоту омӯзиш нисбат ба мақому манзалат ва нубуғи шоирии устод Рӯдакӣ ханӯз ҳам кофӣ нест. Аз ин лиҳоз, месазад, ки осору зиндагиномаи устоди шоирони Аҷамро боз ҳам бештару хубтар биомӯзем. Бинобар ин, мо низ тасмим гирифтем, ки тавассути мақолае роҷеъ ба баъзе масоили алоқамандии ашъори Рӯдакӣ бо эҷодиёти шифоҳии мардум андешаҳои хешро баён намоем. Масъалаи равобити осори шифоҳии мардум бо адабиёти хаттӣ борҳо аз ҷониби адабиётшиносону таърихшиногон ва фолклоршиносон зимни мақолоту асарҳо баррасӣ гардидааст.

Пажӯҳишгарони осори Рӯдакӣ, равобити назми замони шоир ва эҷодиёти шифоҳии мардумро борҳо тазаккур додаанд. Масалан, роҷеъ ба ин масъала шарқшиноси рус Е.Э. Бертельс дар китоби худ «История персидско-таджикской литературы» (Москва, 1960) тадқиқоти хуберо ба анҷом расонида, аз ҷумла, чунин менависад: «Ин адабиёт (яъне, адабиёти асрҳои 9-10) дар марҳилаи муборизаи шадид дар роҳи барқарор намудани маданияти миллӣ пойдор гардид, бо эҷодиёти халқ робитаи зич дошт ва аз он хусну тароват мегирифт» [3, 245].

Доир ба мавзӯи образҳои асотирӣ ва устурашиносӣ дар адабиёти тоҷик адабиётшиносону мардумшиносон асару мақолаҳои зиёде нашр намудаанд. Дар ин хусус адабиётшиноси тоҷик А. Раҳмонов мақолаву асарҳо нашр намудааст. Ӯ андешаҳоиашро дар асарҳои «Назария ва сайри таърихии устурашиносии форсӣ-тоҷикӣ» (1998) ва «Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ» (1999) баён намуда, оид ба унсурҳои адабиёти давраи Сомониён ва хусусан дар ашъори Рӯдакӣ аз лиҳози таърихиву фарҳангӣ ва адабӣ баён намуда, аз ҷумла чунин менависад: «Аввалин устураҳои этиологӣ (пайдоиши ашӯ ва

ходисаҳои табиат), космогонӣ (пайдоиши олам) этногонӣ (пайдоиши авлод) ва антропологӣ (пайдоиши одам), ки доираи ходисаҳои то исломият, аз замони падида омадани оламу Одам то аҳди Зардушту зардуштияро фаро мегиранд, дар рӯзгори Сомониён дар тафаккури бадеии адибон сурату сирати махсус пайдо намудаанд. Дар ин гуна устураҳо ишорат ба образи симоҳои асотирию рамзӣ ва ривоятӣ инчунин арзишҳои маънавии қадимие зухур меёфтанд. Дар зехн ва тасаввуроти бадеии шоир маданияти ҷаҳон ҷой гирифтааст ва он арзиши асотирӣ дорад. Чунин чашмандози бадеии асотириву таърихӣ дар осори устод Рӯдакӣ ва ҳамасрони вай ниҳоят зиёд аст» [2,78-81].

Дар илми фолклоршиносии тоҷик оид ба образ ва симоҳои асотириву тахайюлӣ фолклоршиносону мардумшиносон: Муродов О., Раҳимов Д., Раҳмонӣ Р., Обидов Д. ва дигарон мақолаву китобҳо ҷоп кардаанд. Бори нахуст доир ба ин масъала мардумшинос Муродов Отамурод китобу мақолаҳои зиёде ба таъб мерасонад. Баъдтар Раҳимов Д. тавассути мақолаҳои алоҳида дар хусуси баъзе образҳои асотирӣ дар афсонаҳои халқӣ ибрази ақида намудааст. Бо вучуди ҳамаи ин мавриди зикр аст, ки дар хусуси образ ва симоҳои асотирӣ дар ашъори Рӯдакӣ мақолаи мукаммале то ҳол рӯи ҷоп наомадааст. Аз ин лиҳоз, дар мақолаи мавриди зикр сухан дар бораи тасвири бархе аз устураҳои тахайюлӣ дар ашъори Рӯдакӣ меравад. Ҳамин тавр, ин мақола дар асоси баррасии «Девон»-и мукаммали устод Рӯдакӣ, ки худудан 1045 абётро ташкил медиҳад, навишта шудааст.

Дар ибтидо одамони қадим ба ҳар гуна мавҷудоти ғайриоддӣ бовару эътиқоди зиёд доштанд ва фаҳмишу биниши онҳо нисбат ба мавҷудияти устураву боварҳо қавитар буд. Намунаи бовару эътиқодҳои мардум дар ашъори Рӯдакӣ низ дида мешавад. Дар назми оламшумули Рӯдакӣ тамоми ҷанбаҳои зиндагиву ғайриоддӣ инсонҳо баён шудаанд.

Одамони қадим дар ҳаёту зиндагии худ вобаста ба фаҳмишу дарк ва тасаввуроташон образҳои тахайюлӣ офарида, роҷеъ ба онҳо дар намунаҳои эҷодиёти шиғоҳӣ чун: ривояту афсона, устураҳо, ҳикояту қисса ва нақлу ёддоштҳо изҳори ақида менамуданд. Дар матнҳои осори фолклорӣ, махсусан, дар афсонаву қисса, устураву ривоятҳо обрӯзҳои тахайюлии дев, парӣ, аждаҳо, аждар, чин (ачина), албасти, деви сафед, деви ҳафтсар ва ғайраро дучор меоем.

Аз мутолиа ва баррасии ашъори Рӯдакӣ чунин бармеояд, ки осори ӯ бо аксари жанрҳои эҷодиёти шиғоҳии мардум алоқаи наздик дорад. Чуноне ки ба мушоҳида мерасад, дар ашъори Рӯдакӣ тавсифи

образҳои тахайюливу асотирӣ дар байтҳои алоҳида, рубоиву қасида ва шеърҳои ғазалгунаи шоир ба ҷашм мерасанд.

Осори шоир фарогири бисёр русум ва одатҳои мардумӣ мебошад. Шоир аз бовару эътиқодоти мардум нисбат ба устураҳои тахайюлӣ ва дигар одатҳои омиёна хабардор будааст, ки хангоми мутолиаи шеърҳои ӯ хонанда ба зудӣ пай бурда метавонад. Устураҳои тахайюлии дев, парӣ, ачина, аждаҳо, симурғ, шайтон ва ғайра дар шеъри Рӯдакӣ таҷассум ёфтаанд ва ин нишон медиҳад, ки шоир аз таърихи пайдоиши оламу одам ва мавҷудоти зиндаву бофтаҳои мардумӣ бохабар будааст. Рӯдакӣ шоири тавонову ботачриба буда, ба тамоми нозуқиҳову зебоиҳои зиндагии одамон бо ҷашми ҷаҳонбинӣ мушоҳидакор нигаристааст. Аз ашъори пурмазмуну сода ва оммафаҳми шоир бармеояд, ки таҷрибаи ҳаётии ӯ ниҳоят зиёд будааст ва ӯ ба ҳикмати халқ эътиқоду боварии мардум майлу рағбат доштааст.

Ҳангоми мутолиаи ашъори Рӯдакӣ мо ба унсурҳои тахайюлӣ дар баъзе аз порчаҳои шеърӣ дучор омадем. Шоир образҳои дев, аждаҳо, шайтон, симурғ, чин, парӣ ва ғайраро дар як чанд абёти худ зикр намудааст, ки дар байте ба маънии асли ва дар ҷойи дигар ба маънии маҷозӣ ба қор бурдааст. Масалан:

Дев устураи тахайюливу афсонавие аст, ки мувофиқи маълумоти ривояту афсонаҳои халқӣ тани ӯ шабех ба инсонҳо буда, аммо бисёр калону зишт ва доройи шоҳу дум будааст. Дар замонҳои қадим онро мавҷуди гумроҳкунанда ва бадқору бадрафтор ба мисли шайтон-меғуфтанд. Инчунин дар байни халқ мардони қавиҳайқал ва танумандро «дев» меғуянд.

Калимаи «дев» дар Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ (1990) чунин шарҳ дода шудааст: «Дев мавҷуди афсонавӣ калонҷусса ва ҳайбатнок, монанди чин, ачина, шайтон, ифрит, ғул ва ғайра мебошад» [9,93].

Мардумшинос Муродов О. дар асари худ «Дар пардаи сеҳру ҷоду» доир ба маҳлуқи «дев» чунин менависад: «Девҳо душмани одамизод пиндошта мешаванд. Дар нақлу ривоятҳои қадимӣ гуфта мешавад, ки онҳоро гӯё қаҳрамонҳои афсонавӣ – Таҳмураси Девбанд, Ҷамшед, Рустам, Искандар, Алӣ, Эраҷ барин қаҳрамонҳо тасхир намуда, ба паси кӯҳи Қоф ронда, пеши роҳашонро қирдевор сохта, тилисм намудаанд ва қасам додаанд, ки ба одамизод зарар нарасонад» [8, 88].

Чуноне ки ба назар мерасад, дар аксар фарҳангу луғатномаҳо калимаи «дев» ба маънии ҳамон маҳлуқи асотирӣ зикр шудааст. Дар осори бадеӣ, доир ба устураи «дев» маълумоти хубе дар қиссаи «Аҳмади девбанд»-и Садриддин Айни ба ҷашм меҳӯрад, ки нависанда ин асарро дар асоси қиссаву ривоят, афсонаву ҳикояи халқӣ таълиф

намудааст. Дар ин асар нависанда дар бораи қаҳрамони Аҳмад ном ҷавони ҷолоку нотарс, ки гӯё қобилияти девбандӣ доштааст, иттилоъ медиҳад. Инчунин, тавассути ин қисса устод Айнӣ бисёр фарҳангу одатҳои хурофотии мардумро маҳкум менамояд. Ин асар натавонад асари бадеист, балки хусусиятҳои психологиву таърихӣ низ дорад.

Калимаи «дев»-ро мо танҳо дар як байте аз ашъори Рӯдакӣ дучор омадем, ки ба маънии ҳамон устураи тахайюлӣ истифода шудааст. Шоир дар ин абъет тавсифи зайғам, яъне шерро мекунад, ки аз дев насл гирифта, ба мисли оҳу ҷобуку даванд гаштааст:

Зайғаме, насл пазируфта зи *дев*,
Оҳуе ном ниҳода якрон.
Офтобе, ки зи ҷобукқадамӣ,
Бар сари зарра намояд ҷавлон. [4,59].

Аждаҳо номи махлуқи бадҳайбати асотирии мардумони эронитабор мебошад, ки дар баъзе тасвирҳо он се калла дошта, аз даҳонаш оташ мебаровардааст. Аждаҳо инчунин дар шакли мори бузург, мори калонҷуссаи афсонавист, ки дасту пой кӯтоҳ ва бол доштааст. Дар Авесто «аждаҳо» дар шакли «Ажидаҳок, номи махлуқи офаридаи Аҳриман аст, ки секаллаву сепӯзаву шашҷашм дошта, меҳаҳад ҷаҳонро аз мардумон ҳолӣ кунад» [1,68].

Истилоҳи «аждаҳо» маҷозан маъноҳои зӯр, тавоно, шучоъ; шамшер, тег ва занҷирест, ки ба гардану дасту пойи бандиён мебастанд, ифода мешавад.

Дар бисёр афсонаҳои тоҷикӣ устураи «аждаҳо» ҳамчун махлуқи зараррасон тасвир ёфтааст ва дар баъзе афсонаҳо қаҳрамонҳои мардумӣ дар ҷанг бо аждаҳо пирӯз меоянд. Чуноне ки дар афсонаи «Подшоҳ ва аждаҳо» оварда мешавад: «Онҳо вақте ки аждаҳорро мекушанд, бо хушу хурсандӣ боз ба шаҳри азизи худ бармегарданд. Халқ онҳоро бо хушу хурсандӣ пешвоз мегиранд ва ба ин мерганҳо подшоҳ духтари худро бо нисфи давлаташ тақдим мекунад» [10, № 4927-5248].

Аждаҳо дар қасидаи «Модари май»-и Рӯдакӣ ба сифати махлуқи бузургҷусса тасвир мегардад, аммо шоир дар ин абъет таъкид мекунад, ки агар душман ба мисли аждаҳо пурзӯру шучоъ ҳам бошад, вале дар пеши найзаи Сифандиёр (Исфандиёр) шабеҳи мумест, ки аз оташи сӯзон об мегардад.

В-арш бидидӣ Сифандиёр ғарқи разм,
Пеши синонаш ҷаҳон давидию ларзон...
Душман агар *аждаҳост*, пеши синонаш

Гардад чун мум пеши оташи сӯзон! [4,56].

Оид ба устураи «аждаҳо» дар Донишномаи Рӯдакӣ (2008). М. Ҳочиматов маълумоти хубе дода, чунин менависад: «Ҳаминро ҳам бигӯем, ки аждаҳои бузургчусса, ки то 10 метр дарозӣ дорад, вучуд дошт, ки ҳини ҳафриёт пайдо кардаанд. Алҳол ҳам баъзе гунаи сузморҳо (Аждаҳои Комодо) ва морҳои азими анаконда, питон ва дигарҳоро аждаҳо мешуморанд (аз ҷумла сузморе, ки дар Тоҷикистон сукунат дорад аз ҷинси онҳост)» [5, 84-85].

Устураи «парӣ» низ ба гурӯҳи образҳои тахайюли марбут мебошад. Парӣ яке аз образҳои тахайюлии қадимаи мардумони ориёӣ буда, нисбат ба он дар ривояту афсонаҳо, ҳикоятҳои хоб, қисса, устураҳои қадимӣ ва инчунин дар сарчашмаҳои таърихиву фолклорӣ маълумот дода шудааст. Истилоҳи «парӣ» таърихан калимаи тоҷикӣ буда, маъноаш рӯи парранда мебошад. Мувофиқи маълумоти ривояту афсонаҳои халқи тоҷик парӣҳо дар шакли ҳаргуна махлуқоти ғайриоддӣ даромада, ба одамони пок ошиқ мешудаанд. Аз рӯи маълумоти мардумшинос Муродов О, парӣҳо махлуқи худованд буда, ҷойи истиқомати онҳо пушти кӯҳи Қоф будааст: «Мувофиқи маълумоти даҳонӣ ва китобӣ парӣҳо ҳам махлуқи худо буда, дар паси кӯҳи Қоф зиндагонӣ мекардаанд. Онҳо худро ба ҳаргуна қиёфа дароварда метавонистаанд. Дар байни мардум, ки даромаданд, намуди одамии мегирифтаанд. Онҳо дар боғу майдонҳо, кӯҳу саҳроҳо сайругашт намуда, ба каси хостагиашон ошиқ мешудаанд» [7,10].

Аз маълумоти сарчашмаҳои таърихиву фолклорӣ чунин бармеояд, ки парӣҳо махлуқоти асотирӣ буда, дар гузашта онҳоро ҳамчун олиҳаи ишқ мепарастиданд. Инчунин дар байни мардуми тоҷик шахсоне, ки бо парӣҳо сару кордоранд, онҳоро «паривара», «паридор» ва «париошиқ» мегӯянд. Дар фарҳанги мардуми мо духтарони зеборо «парӣ» ё «париваш» ва «парирӯй» мегӯянд.

Калимаи «парӣ» дар ашъори Рӯдакӣ асосан ба маънои маҷозӣ ба кор рафтааст. Шоир ҳамчун тасвири шоирона таъбироти «париваш» ва «парирӯй»-ро маҷозан ба қалам додааст, ки маънии зебо, хушрӯй, соҳибчамолро ифода мекунад. Ҳамчунин, дар байти зер калимаи «парӣ» дар шакли ҷамъ ба кор рафтааст, ки мазмуни мисли парӣ, монанди парӣ, соҳибчамол, зебо, хушрӯйро ифода мекунад:

Ай Маҷ, кунун ту шеъри ман аз бар куну бихон,
Аз ман дилу сеголиш, аз ту тану равон.
Гӯрӣ кунему бода хурему бувем шод,
Бӯса диҳем бар ду лабони *паривашон* [4,58].

Мусаллам аст, ки дар таърихи адабиёти мо аксари шоирони гузашта бо худ ровӣ доштанд ва ровиён ҳамеша бо шоирон дар маҳфилу чамъомадҳо якҷо мегаштанд ва шеърӣ тозаву нави навиштаи шоирро зуд аз худ мекарданд. Ровии ашъори Рӯдакӣ, шахси донишманду шоиртабъ ва шогирди ӯ бо номи Маҷ маъруф буд ва ӯ ҳамеша дар маҳфилу чамъомадҳо шеърҳои навиштаи Рӯдакиро мехонд. Дар абёти боло шоир боифтихор аз ӯ ёд кардааст.

Дар байти дигар Рӯдакӣ калимаи «парирӯй»-ро маҷозан ба маънии зебо, хушрӯй, соҳибчамол, паричеҳра, он ки рӯяш чун рухсораи парӣ бошад, парирух истифода кадааст. Шоир дар ин байт санъати ташбеҳро ба кор бурдааст:

Аз кафи турке сиёҳчаши *парирӯй*,
Қомати чун сарву зулфакон-ш чавгон. [4,192].

Истилоҳи «парирӯй»-ро Рӯдакӣ дар мисраъҳои зерин низ ба маънии маҷозӣ: ба мисли парӣ, хушрӯю зебо тасвир карда, зикр менамояд, ки агар парирӯйе бемор шавад, аз ин дунёи муваққатӣ ё ҷаҳони бебақо дилсард мегардад. Ибораи «сарои сипанҷ» дар ин ҷо киноя аз ҷаҳони бебақо ва фонӣ, дунёи бевафо ва нопойдор аст:

Чу гашт он *парирӯй* беморғанҷ,
Бибуррид дил з-ин сарои сипанҷ. [4,116]

Шайтон яке аз образҳои динӣ буда, он дар байни мардуми тоҷик ҳамчун образи манфӣ дар эҷодиёти шифохиву адабиёти хаттӣ тавсиф шудааст. Шайтон дар ибтидои офариниш яке аз фариштагони офаридаи худованд буда, номаш Азозил будааст. Вақте ки Аллоҳ инсонӣ нахустин – Одамро аз гил меофарад ва ба тани ӯ ҷонро меамад, малоиқро амр мекунад, ки барои таҳният ба Одам таъзим намоянд. Ҷамаи фариштагон сачда меоранд, аммо Азозил аз таъзим қардан ба ин вучуди хокӣ саркашӣ мекунад. Зеро вай бо кибру ғурури зиёд бо Худованд баҳс мекард ва мегуфт, ки ту маро аз нур офаридиву Одамро аз гил, аз ин рӯ, ман ҳеҷ гоҳ дар назди ин махлуқи хокӣ таъзим намекунам. Дар натиҷа бо амри Худованд ӯ аз олами улвӣ ронда шуда, ҷамаи шукӯҳу нуру иқбол аз ӯ бармегардад.

Устураи «шайтон» дар таълимоти Ислом яке аз махлуқоти офаридаи Аллоҳ буда, номи дигараш Иблис мебошад. Номи шайтон ба истилоҳи «сатана» аз Инчил қаробат дошта, аз рӯи тасаввуроти мусалмонон, ҳар як инсонро ду фаришта: Раҳмон ва Шайтон роҳнамоӣ мекунад. Шайтон мекӯшад, ки бо тарзҳои гуногун мусалмононро васваса намуда, аз роҳ барорад ва ба гуноҳ қардан водор созад. Усту-

раи «шайтон» маҷозан ба маънии амали бад, кори зишт, бадкорӣ, бадкирдорӣ ва нофармонӣ истифода мешавад. Дар гуфтори мардуми тоҷик таъбири «шайтонӣ нақун!» низ роиҷ аст, ки мазмуни манфӣ до-рад, яъне гӯяндаи ин сухан таъкид мекунад, ки бояд инсон феъли бади хабаркашиву фиребгариро надошта бошад. Инчунин дар эҷодиёти шифохии мардум роҷеъ ба образи «шайтон» як зумра ривояту афсо-на, латифа ва мақолу зарбулмасал мавҷуд мебошанд, ки дар онҳо тасвири ин махлуқи тахайюлӣ бозтоб шудааст. Одамони бадкирдору бадфеълро «шайтон» мегӯянд.

Устураи тахайюлии «шайтон» дар ашъори Рӯдакӣ низ чун об-разӣ манфӣ тасвир шудааст. Рӯдакӣ дар қасидаи «Модари май» тарзи тахияи майро тасвир намуда, табиати майро, ки нӯшандагонро беҳуд мекунонад, ба феъли шайтон вобаста медонад:

Боз ба кирдори уштуре, ки бувад маст,
Кафк барорад зи хашму зояд *шайтон*. [4, 53].

Дар байти зер низ феъли бади шайтонро ба таври манфӣ тасвир намуда, хислату рафтори онро ба ҷин монанд кардааст:

В-арчи дусад тобеъа фиришта дорӣ,
Тезпаре бозу ҳар-ч ҷиннию *шайтон*. [4, 57].

Ҷин (ачина) яке аз устураи тахайюлист, ки дар тасаввуроти одамон ҳамчун махлуқи боҳашамат ва зараррасон мебошад. Дар байни мардуми тоҷик нисбат ба ин устураи тахайюлӣ ақидаву бо-варҳои зиёде роиҷ мебошанд. Ҷунончи дар манотиқи сарғаҳи За-рафшон, алалхусус, дар деҳоти атрофи ноҳияи Панҷакент оид ба мавҷудияти ачина дар афсонаву ривоёт ва ҳикояҳои хоб ва хобгу-зорӣ бахшидашудаи мардум маълумоти зиёде дода шудаанд. Мас-алан, то имрӯз ақидае ҳаст, ки дар намози шом кӯдакро дар берун танҳо нагузоранд, зеро одамони калонсоли хона мегӯянд, ки «кӯда-кро танҳо нагузоред, ки ачина мебарад». Масъалаи дигар ин аст, ки дар баъзе аз маҳалҳои шимолии Тоҷикистон одамони бадфеълро лақаби «ҷиннӣ» мегузоранд. Калимаи «ҷиннӣ» то имрӯз дар байни халқ дар муомилот роиҷ аст ва он ҳангоми ҷангу низоъ дар байни одамон истифода мешавад. Образи «ачина» дар байни халқ ҳамчун чеҳраи зишту манфӣ арзёбӣ мешавад, ки чун махлуқи зишту бадҳай-бат ё сиёҳии боҳашамат аксар вақт дар хоби одамон даромада, ба онҳо тарсу бимро мерасонад. Аз ин рӯ, мардум ин махлуқи бадҳай-бату зиштро ба бадӣ ёд мекунанд.

Аз маълумоти афсонаву ҳикояҳои шифохӣ, ҷойи сукунати ачинаҳо горҳо, лаби чашма, дар атрофи порутӯдаҳо, тағи (поёни) ҷинор, дар пу-

шти дарвозаву деворҳо, дар ҷои хокистардон ва ғайра мавҷуд будааст. Ақидаи дигар низ мавҷуд аст, ки одамони калонсол ҳамеша таъкид мекунанд, ки ҳеҷ гоҳ аз рӯйи хокистар ва порутӯдаҳо гузаштан мумкин нест, зеро дар он ҷо ачина ҳаст ва ба одамизод зарар мерасонад.

Роҷеъ ба ин масъала мардумшинос Муродов О. тадқиқоти зиёде анҷом додааст. Ӯ андешаояшро дар китобу мақолаҳои алоҳида борҳо ба таъб мерасонад. Оид ба устураи ачина (чин) ва бовару эътиқоди мардум нисбат ба он муҳаққиқ дар китоби «Древние образы мифологии у таджиков долины Зеравшана» (1979), чунин менависад: «Аз қадим мардуми тоҷик шабонгаҳ пас аз хӯрдани таом зарфҳоро ношуста намегузоштанд, зеро онҳо бо боварӣ мегуфтанд, ки «агар зарфҳоро дар шаб ношуста гузоранд, ачина онҳоро мелесад ва ғайбу баракати ин хонадон мепарад» ва инчунин дар шаб дастархонро наметаконанд, ки хосияти хубе надорад» [6, 84.].

Бовару эътиқоди мардуми мо нисбат ба мавҷудияти ачина ниҳоят зиёд буда, дар хобгузорӣ ва ҳикоятҳои хоб, дар афсонаву нақлҳои, ки аз байни мардум ҷамъоварӣ шудаанд, ба назар мерасанд. Дар Фонди фолклори тоҷик намунаҳои зиёди ҳикояту қисса ва ривоятҳои дар бораи тасвири ачина сабт шудаанд, ки то ба имрӯз нигоҳдорӣ карда мешаванд. Як қисми ин гуна ҳикояту ривоеҳои халқӣ дар асарҳои фолклорӣ нашр шудаанд.

Дар ашъори Рӯдакӣ устураи «*ачина*» дар шакли «чиннӣ» танҳо дар як мисраъ ба ҷашм расид, ки шоир андешаашро маҷозан, яъне «чиннӣ»-ро феълан ба шайтон монанд кардааст. Дар ин байт ибораи «чиннию шайтон» зикр шудааст, ки ҳардуи ин образҳои манфӣ маҷозан ба маънии феъли баду рафтори ношоам истифода шудаанд:

В-арчи дусад тобеъа фиришта дорӣ,
Низ парӣ бозу ҳар-ч *чиннию* шайтон.[4,57].

Симурғ ба гурӯҳи устураи паррандагон дохил мешавад. Симурғ номи паррандаи асотирӣ аст, ки мувофиқи маълумоти маъхазҳо он мурғе будааст, ки ҳар ранге дар парҳои соири мурғони дигар вучуд дошта бошад, дар парҳои вай дида мешудааст. Симурғ мурғи баландпарвоз буда, вай гӯё дарвозабони Моҳ ва Офтоб будааст. Дар Авесто (Яштҳо) гуфта шудааст, ки «Симурғ мурғи бузургҷуссаи фарохболест, ки дар аснои парвоз сояаш паҳноии кӯхро фаро мегирад, абрҳо аз ҳаракати болҳои ӯ парешон мешаванд» [1,698].

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои дигар Симурғ мурғи афсонавист, ки гӯё дар баландтарин қуллаҳои кӯҳи Қоф мезистааст. Дар таърихи исломӣ Симурғ дар шакли Анқо воমেҳӯрад.

Дар ашъори Рӯдакӣ калимаи «Симурғ»-ро танҳо дар як байт вохӯрдём, ки он дар манзумаи «Калила ва Димна» тасвир шудааст. Симурғ дар тасвири Рӯдакӣ подшоҳи мурғон буда, симои шоҳи одилу додрас мебошад. Симурғ лонаву чӯчаҳои мурғи Тайгуро, ки вакили-дарё боз ситонида ба Тайту медихад. Байт:

Подшо *Симурғ* дарёро бибурд,
Хонаю бачча бад-он Тайту супурд [4,105].

Як зумра афсонаву ривоятҳо низ дар бораи Симурғ маълумот медиҳанд, ки дар онҳо оид ба лонаву ҷойи зист ва тасвири ин мурғи тахайюлӣ иттилоъ дода мешавад. Дар афсонаҳои «Подшоҳ бача ва Симурғ», «Шоҳдӯхтари чилгазамӯӣ», «Мурғи заррин», ки дар бойгонии Фонди фолклори тоҷик маҳфузанд, гуфта мешавад, ки: «Як чанори бузурге вучуд дорад, ки дар шоҳаҳои он ва дар поёни он чашмае ё ҳавзе мавҷуд аст. Симурғ ҳар сол чӯчаҳо мебарораду онҳоро ё аждаҳои ҳавзу кӯл ё мори чашма ва ё балои дигаре меҳӯрдаанд. Қаҳрамони афсонаҳо, ки дар зерӣ дарахти чинор ба ҳоби роҳат аст, аз фиғони чӯчаҳо бедор мешавад ва мебинад, ки мори бузурге ба танаи-чинор печида бачаҳои Симурғро хӯрданист. Шамшерро аз ғилоф кашида, морро кушта ба бачаҳои Симурғ медихад ва худ боз ба ҳоби паҳлавонӣ меравад. Симурғ ўро ба ивази некиаш ба дунёи равшан мебарорад ва ў ба муроду мақсадаш мерасад» [10, № 4926-5247].

Чи тавре ки ба назар мерасад, аз маълумоти маъхазҳо чунин-бармеояд, ки мардум нисбат ба Симурғ ихлосу эътиқоди қавӣ доштаанд ва номи ин мурғи афсонавӣ ҳам дар ашъори шоирони классикиву муосир ва ҳам дар осори шифоҳии мардум зикр ёфтааст.

Ҳамин тариқ, устураҳои тахайюлӣ намунае аз образҳои офаридаи одамон буда, дар фарҳангу адабиёти мо чун симоҳои таърихиву фарҳангӣ қабул гардидаанд ва дар осори хаттӣ шифоҳӣ ҳамеша аз онҳо ёдоварӣ карда мешавад. Ба андешаи инҷониб, ҳамаи ҳайвоноту ҳашаротҳои зараррасон, ки ба зиндагиву ҳаёти одамон ҳалал мерасонанд, дар байни мардум ба шакли деу парӣ, ачинаву шайтон таҷассум ёфтаанд. Рӯдакӣ, ки худ шоири хушсухану ботачриба ва бархурдор аз суннату ойин ва таъриху фарҳанги мардумони форсизабон буд, дар ашъори парокандаи худ ҷо-ҷо аз ингуна устураҳо ёдовар шудааст.

Китобнома

1. Авесто. Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ./Авесто. Душанбе: Қонуният, 2001. – 705 сах.

2. Абдучаббор Раҳмонов. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ (маҷмӯаи мақолаҳо). /Абдучаббор Раҳмонов. Душанбе: Диловар - ДДМТ, 1999, - 196 саҳ.
3. Бертельс. Е.Э. История персидско-таджикской литературы./ Бертельс. Е.Э. – Москва: Издательство Восточной литературы, 1960. - 384 саҳ.
4. Девони Рӯдакӣ, таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам./ Девони Рӯдакӣ. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 228 саҳ.
5. Донишномаи Рӯдакӣ. Иборат аз 4 ҷилд, ҷилди 2. / Донишномаи Рӯдакӣ. – Душанбе: Ксерокс Ланд, 2008. - 408 саҳ.
6. Муродов О. Древние образы мифологии у таджиков долины Зеравшана. / Муродов Отамурод. - Душанбе: Дониш, 1979. -115 с.
7. Муродов О. Париталбон. Дастурамал барои донишҷӯёни мактаби тибби Шарқ. /Муродов Отамурод. Душанбе: «Ирфон», 1992. – 83 саҳ.
8. Муродов О. Дар пардаи сеҳру чоду. / Муродов Отамурод. – Душанбе: «Ирфон», 1990.-121 с.
9. Нуров Амон. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ./ Нуров Амон. – Душанбе: «Маориф», 1990.-286 с.
10. Фонди фолклори тоҷик. Дафтари №4926-5247, гӯянда: Олимова Хосият, навиштагиранда: Қурбонов Б, донишҷӯи курси якуми Институти педагогии ба номи С.М. Кирови вилояти Суғд.

БОЗТОБИ БАРХЕ АЗ УСТУРАҲОИ ТАХАЙҶҶҶӢ ДАР АШӢОРИ АБӢАБДУЛЛОӢИ РӢДАКӢ

Дар ин мақола дар бораи бозтоби бархе аз устураҳои тахайҷҷҷӣ дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва инчунин оид ба равобити ашъори Рӯдакӣ бо эҷодиёти халқ маълумот дода шудааст. Рӯдакӣ яке аз шоирони бузурги адабиёти классикии тоҷику форс буда, дар ашъори пураарзиши ӯ бисёр намунаҳои фарҳанги мардум аз рӯи таҷрибаву мушоҳидаҳои шоир истифода шудаанд. Муаллиф дар ин мақола барои тақвияти фикрҳои худ аз осори шоир ва эҷодиёти шифоҳӣ мисолҳо оварда, ба ҳулосае меояд, ки ашъори Рӯдакӣ бо эҷодиёти шифоҳии мардум алоқаи наздик дошта, дар осори ӯ намунаҳои осори фолклориро мушоҳида кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, адабиёт, фолклор, аждаҳор, дев, парӣ, тахайюлот, асотир, чин.

ОТРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ВООБРАЖЕНИЙ В СТИХАХ РУДАКИ

В данной статье на основе ярких примеров рассматривается вопрос отражения некоторых мифологических воображений в творчестве Рудаки, тем самым доказывая, что Абуабдулло Рудаки в своих творениях действительно широко использовал образцы устного народного творчества. В статье приведены и анализированы конкретные примеры из творчества поэта, связанные с фольклором.

Ключевые слова: Рудаки, литература, фольклор, мифы, воображение, дивы и пери, дракон, дьявол.

THE REFLECTIONS OF SEVERAL IMAGINATIONS IN RUDAKI'S POEMS

This article is based the most significant mythological imaginations in Rudaki's creation, and prove that Abuabdullo Rudaki widely used the folk heritages. The author ascertains that the great poet, the founder of Tajik-Persian literature reclaimed the oral simple of the national heritage. Also the article represents the concrete analyses samples of the poets creation related with the folklore.

Keywords: Rudaki, literature, folklore, myths, imagination, divas and feasts the Dragon, devil.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилзода Фаридун - ходими хурди илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ; тел.: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin_n@mail.ru.

Сведения об авторе: Исмоилзода Фаридун- младший научный сотрудник отдела фолклора Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin_n@mail.ru.

About the author: Ismoilzoda Faridun – is senior researcher at the Department of Folklore of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan: Phone: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin_n@mail.ru.

ПАЙРАВИ МАКТАБИ ИЛМӢ ВА ИНСОНИИ УСТОД
МУҲАММАДҶОНИ ШАКУРӢ

*Анзурати Маликзод
Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии
АИ ҶТ*

Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Устод Рӯдакии АИ ҶТ дар таърихи фаъолияти наздик ба навадсолаи худ чун конуни бонуфузи илму адаби миллат андешамандону муҳаққиқони бузургеро дар оғӯши маърифатпарвари худ парвариш додааст, ки ҳар яке аз онҳо чун шахсият ва донишманди босалоҳияту соҳибмактаб эътироф гардидаву дар ҷомиа эътибори хоса пайдо кардаанд.

Дар ин даргоҳи муқаддаси кишвар бузургоне кор кардаанд, ки бархе аз онҳо ҳамчун поягузори илми адаб шинохта шуда, мероси илмиашон таҷассумгари саҳифаҳои дурахшони фарҳангу тамаддуни ганӣ ва ҳазорсолаи миллати мост. Ҳамчунин, дар фаъолияти пурсамари кормандони ин боргоҳи илм як силсила анъанаҳои неки илмӣ ва инсонӣ пояндаву устувор шакл гирифтаву идома пайдо кардааст, ки яке аз онҳо суннати устоду шогирдӣ мебошад.

Намунаи олии чунин суннати пойдорро мо дар фаъолияти шахсиятҳои нотақрори Пажӯҳишгоҳи мазкур Абдулганӣ Мирзоев, Носирҷон Маъсумӣ, Холиқ Мирзозода, Муҳаммадҷони Шакурӣ, Расул Ҳодизода, Раҷаб Амонов, Абдуқодир Маниёзов, Хуршеда Отахонова ва дигарон борҳо дидаву шунидаем. Номбурдагон воқеан як насли сазовор ва парчамдори шоистаи илми суханшиносии тоҷик буда, наслҳои баъдӣ ҳатто насли хеле ҷавони олимону муҳаққиқони тоҷик маҷӯи хидматҳои бедареғи илмию фарҳангии онон мебошанд...

Мунаққид ва адабиётшиноси нозукбину нуктасанҷ ва навҷӯю навадеш Абдуҳолиқи Набавӣ бегумон яке аз шогирдон ва пайравони содику бовафои устодони мазкур, хоса, дастпарвари мактаби илмии устод Муҳаммадҷони Шакурӣ мебошад, ки нисфи умри пурсамари ӯ дар ин Пажӯҳишгоҳ сипарӣ шудааст. Абдуҳолиқи Набавӣ бо навиштаҳои пурбор ва рисолаву китобҳои сершумори худ дар ҷомеаи Тоҷикистон ва берун аз он, хусусан, дар факултаҳои суханшиносии шаҳрҳои Тирмиз ва Самарқанду Бухоро низ маъруфият дорад.

Мавсуф адабиётшинос ва мунаққиди пурқору пухтакор аст. Аз он ҷиҳат, ӯ шогирди ростини Муҳаммадҷони Шақурист, ки мисли устодаш ғамхору дастгири беминнати роҳравони роҳи илм ва мас-

лиҳатгари шогирдон мебошад. Шахси боадаб, ботамкин ва донишманди соҳибсабку хушсалиқа аст.

Аз тарафи дигар дар тадқиқоти зиёди ӯ чун дар навиштаҳои Шакурӣ, Расул Ҳодизода ва Садри Саъдиев як шефтагии хосаи касбӣ эҳсос мешавад. Яъне ӯ ошиқона ба пажӯҳиши масъалаҳои адабӣ мепардозад. Бинобар ин, дар ҳар мавзӯе, ки тадқиқот анҷом медиҳад, бо як садоқату шефтагӣ ба умқи он ворид гардида, онро аз чанд ҷиҳат таҳлилу ташхис менамояд. Аз ҳамин сабаб, навиштаҳои содаву самимӣ, ори аз тақаллуфу печидабаёнӣ ва саршор аз нуктаҳои тозаву биниши нав аст.

Шахси хоксор, бедағдаға, шикастанафс, хайрхоҳ ва борикбину нуктасанҷ будани мавсуф низ аз тарбиятдидаи мактаби устод Шакурӣ будани ӯ гувоҳӣ медиҳад.

Баъдан дар ҳар як тадқиқоти мавсуф меъёри баҳо додан ба адабиёт ва шеваи шинохти ӯ аз ҳунар бар асоси адолату инсоф сурат гирифтааст, ки чунин тарзи шинохт ба навиштаҳои Шакурӣ низ хос мебошад. Дар тарозуи адолату инсоф санҷидани ҳунари аҳли сухану адаб ва шинохти саривақтии падида ва навғониҳои адабиёт ва баҳои муносибу сазовор додан ба онҳо яке аз вежагиҳои аслии мактаби наққодии устод Шакурӣ, ки чунин хусусият ба нақди Набавӣ низ хос мебошад. Ин имтиёз дар рисолаву китобҳои ӯ «Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон» (1983), «Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон» (1987), «Адабиёт ва нақди адабӣ» (1993) дар шакли рӯшан ба зухур омадаанд. Бо назари нав омӯхтани мероси илмию адабии замони Шӯравӣ, баҳои мунсифона додан ба мероси шахсиятҳои, ки дар он замон «сиёҳ» карда мешуданд, яке аз вежагиҳои кори тадқиқотии ҳарду мунаққиди тозаназар мебошад.

Сониян, маҳаку мизони сухансанҷӣ ва ҳунаршиносии Абдухалиқи Набавӣ ҳамчун адабиётшинос ва мунаққид танҳо ба ҳамон як асар ва ё як адиб маҳдуд нашуда, балки равандҳои умумии адабиёти як давраи том ва намояндагони ҷудоғонаи онро фаро мегирад, ки чунин тарзи таҳқиқ барои дар қиёси ҳам санҷидани дастовардҳои адиб ва адабиёт ва таъйин кардани навғониҳои адабӣ бештар мусоидат менамояд. Чунин тарзи таҳқиқ ба тамоми навиштаҳои мавсуф хос аст. Аммо ба назари мо намунаи комили ин равиши таҳқиқ дар китоби «Чусторҳо ва ибтикорот дар наср» (2009)-и мунаққид Набавӣ бештар эҳсос мешавад. Воқеан ин пажӯҳиш дар шинохти насри муосири тоҷикӣ яке аз ҷомеатарин тадқиқот буда, ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва ибтикороту тозақориҳои адибони тоҷикро дар мисоли навиштаҳои устодон Садриддин Айни, Ҷалол Иқромӣ, Сотим Улуғзода, Раҳим

Ҷалил, Пӯлод Толис, Фазлиддин Муҳаммадиев ва адибони маъруф Ӯрун Кӯҳзод, Абдулҳамиди Самад, Саттор Турсун, Муаззама Аҳмадова, Баҳманёр, Сайф Раҳим, Муҳаммадзамони Солех бозтоб намулдааст.

Ба як маънӣ Абдухолиқи Набавӣ мунаққиди беғаразу мӯшикоф ва нозукбини нуктасанҷест, ки навиштаҳояш барои равшан кардани паҳлӯҳои гуногуни таърихи адабиёт ва тамоюлҳои мухталифи адабӣ хеле муҳим мебошанд. Ҳарчанд номзади илм аст, аммо кори чандин доктору профессорони илмро сарбаландона ва хеле хубу шоиста ва ҳатто дар шаклу сатҳи илмии академӣ анҷом додааст.

Хусусан, тадқиқоти солҳои охири ӯ дар боз кардани бисёре аз гиреҳҳои сарбастаи масоили иҷтимоию сиёсӣ ва адабии солҳои 20-30 асри гузашта дорои аҳамияти махсус мебошанд. Яке аз чунин пажӯҳиши арзишманди ӯ «Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷик» (2004) ном дорад, ки дар таъйин кардани аҳамияти навиштаҳои Бектош дар таърихи ташаккули афкори адабӣ ва нақди солҳои 20-30 хеле муҳим мебошад. Пажӯҳишгар дар ин рисола кӯшидааст, ки мақоми Бектошро дар шаклбӯии илми сухансанҷӣ – адабиётпажӯҳӣ ва забоншиносии солҳои 20-30 ва аҳамияти мероси илмӣ-тадқиқотии ӯро дар асоси санаду далелҳои тоза муайян намояд.

Ҳамзамон муҳаққиқ ба рӯйдодҳои сиёсӣ ва фарҳангию иҷтимоии замони Бектош бо биниши нав вориди баҳсу баррасӣ гардида, концепсияи нави баҳо додан ба адабиёт ва таърихи нақди тоҷикиро ба миён гузоштааст. Назари нав андохтан ба мероси илмию адабии шахсиятҳои таърихӣ ва куллан адабиёт ба ӯ имкон додааст, ки бо ба назар гирифтани вазъу шароити замони зиндагии эшон баҳои мунсифонаю беғаразона ба падидаҳои адабии замон дода, қору амали шахсиятҳои олуида ба сиёсатбозии замонро то чое баҳои дуруст бидиҳад. Муайян карда тавонистани аҳамияти мероси илмию адабии шахсиятҳои олуида ба мафкурабозии замона аз пажӯҳишгар назари наву тоза ва шеваи шинохти нави ҳунарро тақозо менамояд, ки чунин биниши навро дар ҳар як навиштаи Набавӣ метавонем ба мушоҳида бигирем.

Ӯ чун адабиётшиносии нозукбин ва мунаққиди якрӯю беғараз падидаҳо ва равандҳои солими адабиро аз авроқи гоҳо тираву сиёҳи таърихи миллатамон берун оварда, мазмуну моҳияти чунин рӯйдодҳои адабиро бо назардошти ҳолати сиёсӣ иҷтимоии замон баҳогузорӣ карда тавонистааст.

Диққати Абдухолиқи Набавиро чун мунаққиди масъалаи ташаккули нақди адабиётшиносии тоҷик дар даврҳои гуногуни инкишофи

чома бештар ба худ чалб намудааст. Ва пажӯҳиши таърихи ташаккули ниҳодҳои адабӣ яке аз паҳлӯҳои асосии фаъолияти наққодии ӯ будааст. Рисолаи «Таърихи ташаккули Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон» (2004) яке дигар аз чунин пажӯҳишҳои судманди ӯ мебошад, ки доир ба таърихи таъсис ва ташаккули Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон иншо шудааст. Ин рисолаи ҳаҷман хурд, ки дар заминаи далелу арқоми тоза таълиф шудааст, барои огоҳӣ пайдо кардани хонанда аз таърихи таъсиси иттиҳодияҳои эҷодии адабӣ, аз ҷумла Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон (1934) ва таъйини равандҳои адабӣ аз аҳамияти вежае бархӯрдор аст.

Абдуҳолиқи Набавӣ бештар ба пажӯҳиши мавзӯоте даст меёзад, ки ҳам барои таърихи адабиёт ва ҳам барои таърихи фарҳангу маънавияти миллати мо зарурӣ ва муфид мебошанд. Мавсуф, ки як муддат ба омӯзиши таърихи ташаккули афкори адабӣ ва нақду наққодии солҳои 20-30-и асри гузашта машғул шудааст, бо манбаи аслии маводи адабии солҳои мазкур, ки асосан рӯзномаву маҷаллаҳо буданд, хуб ошноӣ пайдо кардааст. Яке аз ин гуна рӯзномаҳои сернуфузи он замон «Бухорои шариф» буд, ки муҳаққиқ бо тамоми шумораҳои мавҷуди он (120 шумора) дастрасӣ пайдо карда (ва шакли электронии онро дарёфт кардаву барои Китобхонаи миллии Тоҷикистон тақдим ҳам кардааст), маводи онро хуб омӯхтааст. Натиҷаи чунин омӯзиш рисолаи «Бухорои шариф» - сароғози матбуоти миллий» (2012) мебошад. Муаллиф дар ин китоб нақши рӯзномаи «Бухорои шариф»-ро ба ҳайси нахустрӯзномаи форсии тоҷикӣ дар сарнавишти фарҳангу маънавият ва таъриху адаби миллати тоҷик дар ибтидои қарни гузашта ба таври хеле муфассал аз назар гузаронида, шебу фароз ва роҳи тайкардаи онро ба баррасӣ гирифтааст. Таъсиси чунин рӯзнома ба забони форсии тоҷикӣ дар ҳаёти мардуми тоҷик дар он солҳо падидаи бузурги таърихӣ арзёбӣ мешавад, ки он ба ҳайси ягона минбари асосии аҳли қалам беҳтарин рӯйдодҳои адабӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии замонро дар худ ғунҷонидааст. Пажӯҳишгар собит менамояд, ки рӯзномаи «Бухорои шариф» дар таърихи ташаккули рӯзноманигории тоҷик низ дорои аҳамияти махсус мебошад. Аз тадқиқоти мазкур пай мебарем, ки рӯзнома дар бедорӣ ва худшиносии мардуми мо саҳми назаррасе доштааст.

Рисолаи мазкури Набавӣ на танҳо барои омӯхтани таърихи рӯзноманигории тоҷикӣ дорои аҳамият аст, инчунин, барои омӯхтани таърихи ташаккули афкори адабӣ, фарҳангӣ ва маънавии мардуми мо, дарки вазъи сиёсӣ ва моҳияти рӯйдодҳои иҷтимоии ибтидои қарни XX хеле муҳим мебошад. Ҳар як саҳифаи рӯзномаи «Бу-

хорои шариф» як саҳифаи сарнавиштсоз ва таърихи фочиабори мардуми мо мебошад, ки дар рисолаи мазкур хеле хуб таҳлил шудааст.

Рисолаи дигари Абдухолиқи Набавӣ «Ҷанги Ватанӣ ва афкори адабии тоҷикӣ» (2010, 2015) ном дошта, ба таҳқиқи масъалаҳои муҳимми адабиёти даврони Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) бахшида навишта шудааст. Муаллифи рисола доир ба ин мавзӯ дар асоси факту далелҳои нав як силсила андешаҳои тоза баён кардааст. Аз чумла, собит сохтааст, ки адабиёти даврони ҷанг аз назари баёни мазмуну мухтаво шаклу услуби гуногун ва наздикии худ ба зиндагии воқеии мардум як андоза озодтар шудааст. Ва чунин озодии нисбӣ боиси ғаномандии мазмуну мундариҷаи осори адибон гардида, онҳоро дар интиҳоби мавзӯ як навъ соҳибхитёр намудааст. Чунин ғаномандиро дар адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ низ ҷӯё шуда, бо далелҳо собит кардааст, ки адабиёти даврони ҷанг аз адабиёти классикӣ ва намояндагони барҷастаи он таъсири бештаре бардоштааст ва маҳз дар адабиёти ин замон ҷӯяндагиҳои шаклу услуби миллӣ тақвият ёфта, ин таҷриба барои адибони тоҷик ба сифати мактаби ҳунар ҳамеша дар зехнашон ҳузур доштааст.

Ҳамин тавр, пажӯҳишгар масъалаҳои муҳимми адабиёти замони ҷангро ба таври муфассал баррасӣ намуда, дар бораи омилҳои ташаккули таърихият ва жанри таърихӣ дар ин замон, хусусияти бунёдии адабиёти ин давр, драманависӣ ва нақду адабиётшиносӣ бо тааммул сухан ронда, дар ҳар бахши ин китоб андешаҳои наву тоза баён доштааст, ки хеле ҷолиб мебошанд.

Забони ин рисола чун тамоми навиштаҳои мавсуф содаву раво ва дилчаспу оммафаҳм ва орий аз душворбаёнӣ ву печидагӯӣ буда, тарзи нигориш ва шеваи баёни онро намунаи расои забони илмии академӣ номидан равоост.

Абдухолиқи Набавӣ ба падидаҳои нотакрори олами илму адаб ва санъату ҳунар низ эътибору эҳтироми хоса қоил буда, доир ба фаъолияти онҳо аз тариқи матбуот мақолаву гузоришҳои ҷолибе ироа менамояд. Ӯ ба мусиқии суннатии мардуми тоҷик – «Шашмақом» ва сарояндагони хушсалиқаи он ба монанди Барно Исҳоқова, Ҷурабеки Мурод, Боймуҳаммад Ниёзов, Муродбеки Насриддин ва дигарон эҳтироми хоса қоил буда, дар бораи ҳунари сарояндагии онҳо ва ниҳодҳои омӯзиши ин шохасари мусиқии миллӣ «Академияи мақом» тариқи матбуоти даврӣ як силсила мақолаҳои ҷолибу хонданӣ навиштааст. Ин навиштаҳо баёнгари онанд, ки Набавӣ шахси санъатдӯст ва мусиқидон буда, ҳунари овозхониро бо санъати сухан дар пайванду иртибот мебинад...

Дар ҳаҷми як мақолаи хурд фаро гирифтани тамоми паҳлӯҳои фаъолияти ин адабиётшинос ва мунаққиди пурқору тозагӯӣ имконнопазир аст. Аммо дар фароварди ин нигоштаи мухтасар ҳаминқадар афзуданием, ки мавсуф мунаққид, адабиётшинос ва муҳаққиқи воқияи пурқор ҳастанд. Ҳамеша мо ҳамкорон эшонро дар дафтари қорӣ пушти миз ё компютер саргарми мутолиа ва ё навиштан мебинем. Гоҳо рӯзҳои истироҳаташон низ дар Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёт сарфи навиштани мақолае мешавад. Умедворем, ки асару рисолаҳои нави ин дилбохтаи олами адаб пайваста ҷоп мешаванду пайравону шогирдонашон бо мутолиаи он ба тозақорӣ ва навандешҳои ин муҳаққиқи ботаҷриба, ки имсол ба синни мубораки 70 қадам мениҳанд, ошноии бештаре пайдо мекунанд. Ба эшон умри дарозу тандурустӣ ва дар арсаи таҳқиқ тозақориҳои беназиру бешумор орзумандем.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъб мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили тавачҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (А4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои қор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва қор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шахр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шахр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айни С.* Маъноӣ калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои ҷоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва мухтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена на редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

4. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. *Айни С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", tel. : (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan

№ 2.
2017

Established in 2010
published quarterly

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor

Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Askar Hakim,
Ph.D

Executive Secretary

Olim Bukhoriev,

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail: iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095.

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M. Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M. Mulloahmad (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J. Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

D. Saymiddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)

G. Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)

H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)

O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)

Kh. Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)

Sh. Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 2017

Ба матбаа 09.10.2017 тахвил гардид. Чопаш __.09.2017
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70x100 1/16.
Ўзъи чопии шартӣ 9,9. Адади нашр 50 нусха.
Супориши № __. Нархаш шартномавӣ.

Дар матбааи ҶДММ «ЭР-граф» ба табъ расидааст.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев 218.
Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: r-graph@mail.ru